

YIL: 1 SAYI:1 KASIM 2015

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ÜSKÜDAR UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

- ▶ **Uluslararası Hukuk Politikaları**
Hasan KÖNİ
- ▶ **Yemen: İstikrarsızlaştırılan Bir Ülkede Bölgesel/Küresel Güç Mücadelesi**
İbrahim ARSLAN
- ▶ **Türkiye'nin Milli Kimliğinin Yapı Sökümü: Öncesi ve Şimdi (Postkolonyal Bir Eleştiri)**
Merve KAVAKÇI
- ▶ **Kendimizi Başkasının Yerine Koymak: Türkiye'de Ayakkabı Giyme Pratikleri ve Medya Temsilleri Üzerine Postkolonyal Bir Analiz**
Nursem KEŞKİN AKSAY, Ayşe Seyyide KAPTANER, Nursena BALATEKİN, Rabia ELGÜN ve Ünzile DAŞDEMİR
- ▶ **Beyni Anlamak Sadece Nörobilim İle Mümkün Mü? Beyin Yüzyılında Nörolojik Bilimlerden Sosyal Bilimlere Yeni Açılımlar, Yeni Yaklaşımlar**
İ. Tayfun UZBAY
- ▶ **Pazarlama İletişimi Açısından İnternet Ortamında Kullanılan Ağızdan Ağıza Pazarlama Tekniklerinin Marka Tercihine Etkisi**
Nihal TOROS DAPIAPIS
- ▶ **Televizyon Reklamlarının Çocuk-Aile İlişkisi ve Boş Zaman Kavramı Ekseninde Değerlendirilmesi**
Özgül DAĞLI ve Elçin HACİBEKTAŞOĞLU
- ▶ **Tarihsel Perspektiften Peripatetik ve Avcı-Toplayıcı Stratejilerin Geçişkenliği**
Egemen YILGÜR

Bilimden Sağlığa Kalite

2015

Joint Commission
Accreditation (JCI)
Yeniden Akreditasyonu
(Triennial Accreditation)

2014

ISO 9001:2008
Kalite Yönetim Sistemi
Yeniden
Sertifikalandırması

2012

Joint Commission
Accreditation (JCI)
İlk Akreditasyonu
(Initial Accreditation)

2012

ISO 9001:2008
Kalite Yönetim Sistemi
Sertifika Takip Denetimi

NP Nöropsikiyatri
Hastanesi
İSTANBUL

2010

ISO 9001:2008
Kalite Yönetim Sistemi
Sertifikalandırması

2011

ISO 9001:2008
Kalite Yönetim Sistemi
Sertifika Takip Denetimi

Organization Accredited
by Joint Commission International

Uluslararası Kalite Akreditasyonu Olan Türkiye'nin İlk ve Tek,
Dünyanın 3. Nöropsikiyatri Hastanesi

Saray Mh. Siteyolu Cd. No: 27 (TEM Yolu Ümraniye Kavşağı) Ümraniye / İstanbul Tel: 0216 633 0 633
www.npistanbul.com www.e-psikiyatri.com bilgi@npistanbul.com

f facebook.com/npistanbul t twitter.com/noropsikiyatri

YIL: 1 SAYI: 1 KASIM 2015

YEAR: 1 ISSUE: 1 NOVEMBER 2015

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ÜSKÜDAR UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

ÜSKÜDAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ (ÜSBİD)

Yıl 1 · Sayı 1 · Kasım 2015 · ISSN

Üsküdar Üniversitesi adına Sahibi

Prof. Dr. Nevzat Tarhan

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Mithat Baydur

Prof. Dr. Sevil Atasoy

EDİTÖR YARDIMCISI

Yrd. Doç. Dr. İbrahim Arslan

YAYIN KURULU

Prof.Dr. Hasan Köni, İstanbul Kültür Üniversitesi

Prof. Dr. Wolfgang Gieler, Siegen Üniversitesi

Prof. Dr. Adnan Ömerustaoğlu, Üsküdar Üniversitesi

Doç. Dr. Soner Karagül, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Cumhuriyet Taş, Üsküdar Üniversitesi

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

Uğur Canbolat

YAZI KURULU

Arş. Gör. Ali Ekmekçi

Arş. Gör. Fatma Demirbaş

Arş. Gör. Seda Aktürk

DÜZELTMEN

Arş. Gör. Ali Ekmekçi

BASKI

G.M Matbaacılık ve Tic. A.Ş.

100 Yıl Mah. MAS-SİT. 1. Cad. No:88 Bağcılar / İstanbul Tel : 0212 629 00 24,

Baskı Tarihi: Aralık 2015

GRAFİK
KORO
KURUMU

YAZIŞMA VE HABERLEŞME ADRESİ

Üsküdar Üniversitesi Altunizade Mah. Haluk Türksoy Sk. No:14, 34662 Üsküdar/İstanbul/TÜRKİYE

Telefon: 0 216 400 22 22 / Dahili: 2604

E-posta: uusb@uskudar.edu.tr - Web: www.uskudar.edu.tr

Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, yılda iki kez Mayıs ve Kasım aylarında yayımlanan hakemli bir dergidir. Makalelerdeki düşünce, görüş ve varsayımlar eser sahiplerine aittir; Üsküdar Üniversitesi sorumlu tutulamaz.

ÜSKÜDAR UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES (JOSOC)

Year 1 · Issue 1 · November 2015 · ISSN

Owner on behalf of Üsküdar University

Prof. Dr. Nevzat Tarhan

EDITORS

Prof. Dr. Mithat Baydur

Prof. Dr. Sevil Atasoy

VICE EDITOR

Asst. Prof. İbrahim Arslan

EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Hasan Köni, İstanbul Kültür University

Prof. Dr. Wolfgang Gieler, Siegen University

Prof. Dr. Adnan Ömerustaoğlu, Üsküdar University

Assoc. Prof. Soner Karagül, Çanakkale Onsekiz Mart University

Asst. Prof. Cumhuri Taş, Üsküdar University

PUBLICATION MANAGER

Uğur Canbolat

PUBLICATION BOARD

Res. Asst. Ali Ekmekçi

Res. Asst. Fatma Demirbaş

Res. Asst. Seda Aktürk

PROOFREAD

Res. Asst. Ali Ekmekçi

PRINTED BY

G.M Matbaacılık ve Tic. A.Ş.

100 Yıl Mah. MAS-SİT. 1. Cad. No:88 Bağcılar / İstanbul Tel : +90 212 629 00 24

Published in December 2015

GRAPHIC DESIGN

KORO
DESIGN & ART

CORRESPONDENCE AND COMMUNICATION

Üsküdar Üniversitesi Altunizade Mah. Haluk Türksöy Sk. No:14, 34662 Üsküdar/İstanbul/TÜRKİYE

Telephone: 0 216 400 22 22 ext: 2604

E-mail: uusbdb@uskudar.edu.tr - Web: www.uskudar.edu.tr

Üsküdar University Journal of Social Sciences is an academic peer-reviewed journal and published biannually in May and November. The opinions, thoughts and proposals within the articles are but reflections of the authors and do not, in anyway, represent those of the Üsküdar University.

DANIŐMA KURULU

- Prof. Dr. Nevzat Tarhan, Üsküdar Üniversitesi
Prof. Dr. Sevil Atasoy, Üsküdar Üniversitesi
Prof. Dr. Mithat Baydur, Üsküdar Üniversitesi
Prof. Dr. Ümit Özdağ, 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü
Prof. Dr. Şükrü Sina Gürel, İstanbul Aydın Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail Dalay, İstanbul Gelişim Üniversitesi
Prof. Dr. Selahattin Sarı, Beykent Üniversitesi
Prof. Dr. Nazife Güngör, Üsküdar Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Güner Sayar, Beykent Üniversitesi
Prof. Dr. Nazım Engin, Pirireis Üniversitesi
Prof. Dr. İzzet Bozkurt
Doç. Dr. Sevtap Demirci, Boğaziçi Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Bülent Uludağ, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. İsmail Arda Odabaşı, Üsküdar Üniversitesi
Doç. Dr. Kutay Karaca, İstanbul Gelişim Üniversitesi
Doç. Dr. Barış Bulunmaz, Üsküdar Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Merve Kavakçı İslam, Üsküdar Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Barış Erdoğan, İstanbul Gelişim Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ateş Uslu, İstanbul Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Atahan Kartal, Harp Akademileri

ADVISORY BOARD

- Prof. Dr. Nevzat Tarhan, Ph.D., Üsküdar University
Prof. Dr. Sevil Atasoy, Ph.D., Üsküdar University
Prof. Dr. Mithat Baydur, Ph.D., Üsküdar University
Prof. Dr. Ümit Özdağ, Ph.D., 21. Century Turkey Institute
Prof. Dr. Şükrü Sina Gürel, Ph.D., İstanbul Aydın University
Prof. Dr. İsmail Dalay, Ph.D., İstanbul Gelişim University
Prof. Dr. Selahattin Sarı, Ph.D., Beykent University
Prof. Dr. Nazife Güngör, Ph.D., Üsküdar University
Prof. Dr. Ahmet Güner Sayar, Ph.D., Beykent University
Prof. Dr. Nazım Engin, Ph.D., Pirireis University
Prof. Dr. İzzet Bozkurt, Ph.D.
Assoc. Prof. Sevtap Demirci, Ph.D., Boğaziçi University
Assoc. Prof. Mehmet Bülent Uludağ, Ph.D., İzmir Kâtip Çelebi University
Assoc. Prof. İsmail Arda Odabaşı, Ph.D., Üsküdar University
Assoc. Prof. Kutay Karaca, Ph.D., İstanbul Gelişim University
Assoc. Prof. Barış Bulunmaz, Ph.D., Üsküdar University
Asst. Prof. Dr. Merve Kavakçı İslam, Ph.D., Üsküdar University
Asst. Prof. Dr. Barış Erdoğan, Ph.D., İstanbul Gelişim University
Asst. Prof. Ateş Uslu, Ph.D., İstanbul University
Asst. Prof. Atahan Kartal, Ph.D., The Turkish War College

İÇİNDEKİLER

Önsöz

Editörden

Uluslararası Hukuk Politikaları..... 1

Hasan KÖNİ

Yemen: İstikrarsızlaştırılan Bir Ülkede Bölgesel/Küresel Güç Mücadelesi 17

İbrahim ARSLAN

Türkiye'nin Milli Kimliğinin Yapı Sökümü: Öncesi ve Şimdi
(Postkolonyal Bir Eleştiri) (İngilizce)..... 49

Merve KAVAKÇI

Kendimizi Başkasının Yerine Koymak: Türkiye'de Ayakkabı Giyme
Pratikleri ve Medya Temsilleri Üzerine Postkolonyal
Bir Analiz (İngilizce) 87

**Nurseem KESKİN AKSAY, Ayşe Seyyide KAPTANER,
Nursena BALATEKİN, Rabia ELGÜN ve Ünzile DAŞDEMİR**

Beyni Anlamak Sadece Nörobilim İle Mümkün Mü? Beyin Yüzyılında
Nörolojik Bilimlerden Sosyal Bilimlere Yeni Açılımlar,
Yeni Yaklaşımlar119

İ. Tayfun UZBAY

Pazarlama İletişimi Açısından İnternet Ortamında Kullanılan
Ağızdan Ağıza Pazarlama Tekniklerinin Marka Tercihine Etkisi 157

Nihal TOROS DAPIAPİS

Televizyon Reklamlarının Çocuk-Aile İlişkisi ve Boş Zaman Kavramı
Ekseninde Değerlendirilmesi 183

Özgül DAĞLI ve Elçin HACİBEKTAŞOĞLU

Tarihsel Perspektiften Peripatetik ve Avcı-Toplayıcı Stratejilerin
Geçişkenliği 213

Egemen YILGÜR

CONTENTS

Foreword

Editor's Note

The Politics of International Law (Turkish) 1
Hasan KÖNİ

Yemen: Regional/Global Power Struggle in a Destabilised
Country (Turkish) 17
İbrahim ARSLAN

Deconstruction of Turkey's National Identity: Then and Now
(A Postcolonial Critique) 49
Merve KAVAKÇI

Putting Yourself into Someone's Shoes: A Postcolonial Analysis about
Shoe Wearing Practices and Representations through Media in Turkey 87
**Nurseem KESKİN AKSAY, Ayşe Seyyide KAPTANER,
Nursena BALATEKİN, Rabia ELGÜN ve Ünzile DAŞDEMİR**

Is It Possible to Understand the Brain by Only Neuroscience?
New Expansions and Approaches from Neurological Sciences to
Social Sciences In the Brain Century (Turkish).....119
İ. Tayfun UZBAY

The Effect of E-Womm Methods on Brand Preferences through Marketing
Communications Framework (Turkish)..... 157
Nihal TOROS DAPIPİS

The Evaluation of TV and TV Commercials on the Framework of
Parent-Child Relationships and Spare Time Concept (Turkish)..... 183
Özgül DAĞLI ve Elçin HACİBEKTAŞOĞLU

Transitivity of Peripatetic and Hunter-Gatherer Strategies from a Historical
Perspective (Turkish) 213
Egemen YILGÜR

Önsöz

Sosyal Bilimlere farklı bakmak isteyenler için yeni dergimiz hayırlı olsun.

İnsan küçük bir toplum, toplum büyütülmüş bir insan mı? Emile Durkheim 150 yıl önce pozitivizmi sosyolojiye taşıyarak, toplumu Tanrı yerine koydu ve “Tanrı’ya nasıl bakıyorsak topluma öyle bakalım” tezi, sosyolojide devrim yaptı. “Toplumsal olay, bireye bağlı ve bireyle başlayıp biten bir süreç değildir. Toplumsal olay bireyi aşkındır; birey ona katılır. Her birey için toplumsal olaya katılmak kaçınılmaz bir zorunluluktur. Çünkü toplumsal olaylar; genel, zorunlu, bireyi ve bireyler arası ilişkileri belirleyen din, ekonomi, hukuk, ahlâk, siyaset, bilim ve sanat türünden olaylardır. İnsanın kendine özgü bireyliğini ve topluma özgü toplumsallığını saptar. İnsan, genel doğruları hazırca, tartışıp araştırmadan toplumdan alır. Bu doğrular, bireyin kendisi, başkaları, insanlar arası ilişkiler, doğa, evren olguları üzerine yargılarına temel dayanak oluşturur.” görüşleri ona aittir.

Nörobilim 1990’lı yıllarda bütün bilimleri etkileyen bir devrim yaptı. İnsan davranışı ve psikolojik dinamiği ile toplum davranışı ve dinamiği birbirine çok benziyordu. Sosyal şizofreni, toplumsal empati, sosyal afazi, sosyal zeka kavramı günlük dile girecek kadar kabul gördü. Sosyal nörobilime göre insan beyni, zihin teorisi ve teori teorisi üretiyordu. Otistik çocuklarda empati yoktu; bunun için sosyalliği öğrenemiyorlar ve yalan söyleyemiyorlardı. İnsanı diğer canlılardan ayıran en birinci özellik, sosyal beyne sahip olmasıydı. Sosyal beyin sayesinde sosyal bağlar oluşturabiliyordu. Sosyal bağları yönetme yetisine sahip insan, diğer canlılardan daha zayıf ve güçsüz olduğu halde organize olarak dinamik toplum oluşturabilmiştir. Bin tane maymunu bir alana topladığımızda toplum oluşturamamakta ama bin insan bir araya toplandığında bu insanlar bir ilişki ağı oluşturabilmektedir.

Bu yeni bilgiler ışığında Üsküdar Üniversitesi olarak farklı, değişik ve ilginç bir Sosyal Bilimler dergisi oluşturacağımızı düşünüyorum. Emeği geçen arkadaşlarıma teşekkür ediyorum ve tekrar dergimizin tüm insanlığa hayırlı ve faydalı olmasını diliyorum.

Prof. Dr. Nevzat Tarhan

Foreword

It is a great pleasure for us to announce our new Journal of Social Sciences for those who demand to look at social sciences in a different way.

Is human being a small community or is community a grown human being? Emile Durkheim, 150 years ago, puts society in the place of God by taking positivism into sociology and the argument that “We should look at the society in the way we look at God” had made a revolution in sociology. According to Durkheim, “Social incident is not such a process bound to individual and a process that starts and ends with individual. Social phenomenon transcends individual, individual incorporates into it. It is an inevitable imperative for each individual to incorporate into social phenomenon. Because social happenings are the kinds of religious, economic, law, morality, political, science and art issues which determine general relations between individuals. They establish individuality to human being and his sociality which is indigenous to society. Human being, without any examination, takes the general values from society. These values become the main structure of the assumptions of individuals on themselves, relationships between people, concepts of nature and universe.”

In the 1990s, neuroscience has made a revolution that affects all other sciences. Resemblance between dynamics of human psychology and human behavior, and behaviors and dynamics of society was intense. Concepts of social schizophrenia, social aphasia, and social intelligence were accepted as parts of daily language. According to social neuroscience, brain produces theory of mind and theory of theory. Kids with autism have no empathy; therefore they are not able to learn socializing and to lie. The main feature distinguishing people from other creatures is that they have social brain. Due to social brain people can establish social bonds. People, although being weaker and less powerful than other creatures, were able to organize a dynamic society by their skills of managing social bonds. Gathering a thousand of monkeys to a field cannot make them a society but when a thousand of people gathered together they can make social network.

In the light of this new knowledge, I think, we are going to have a different and interesting journal. I would like to thank to all my friends for their efforts and once again I wish the journal would make a great value and benefit to everyone.

Prof. Nevzat Tarhan, PhD

Editörden

Tam bir yıl önce bu zamanlarda değerli rektörümüz Sayın Prof. Dr. Nevzat Tarhan, üniversite adına süreli bir sosyal bilimler dergisi çıkarıp çıkaramayacağımızı sordu. Cevap vermem sadece birkaç saniye sürdü ve 'Evet' dedim. Çünkü önce üniversitenin kurumsal yapısına, sonra bu çalışmada beni asla yalnız bırakmayacak üniversitenin başta rektörümüz olmak üzere yönetim kadrosuna ve akademisyen camiamıza güveniyordum. Nitekim yanılmadım. Bu ilk sayıyı hazırladığımız gibi, şimdiden, ikinci sayıya yönelik olarak epeyce makale için değerlendirme süreci başlatıldı.

Dünyanın her yerinde üniversiteler, hiç kuşkusuz, yepyeni analizlerin, yeni teorilerin ve en ilginç araştırmaların merkezleridir. Bu itibarla, bu dergi ile klasik ders verme misyonumuzun çok ötesinde, üniversite içinden ve dışından akademisyenlerimizin araştırma ve analizlerine bir araç olmak istiyoruz.

Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin, hazırlayacağımız ulusal ve uluslararası sempozyumlardan yansıyacak ciddi ve bilimsel birçok makale ile orta vadede prestijli ve kayda değer bir başvuru kaynağı olacağından asla kuşku yok.

Bu vesile ile başta değerli rektörümüz Prof. Dr. Nevzat Tarhan'a, Sayın Prof. Dr. Sevil Atasoy'a ve özellikle yoğun programları esnasında bu derginin hazırlanma sürecinde adeta bir katalizör görevi üstlenen Sayın Yrd. Doç. Dr. İbrahim Arslan'a ve genç çalışma arkadaşım, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü araştırma görevlisi Ali Ekmekçi'ye minnet duygularımı iletiyorum. Daha nice akademik ve başarılı süreçlerde birlikte olmak temennisiyle, saygılar sunuyorum.

Prof. Dr. Mithat Baydur

Editor's Note

Around the same time a year ago, our distinguished Rector Prof. Nevzat Tarhan, PhD, asked me whether we can publish an academic periodical related to social sciences on behalf of the university or not. It only took me a few seconds to respond and I said 'Yes'. Because I have always trusted firstly in our Rector who is going to be always with us on this study and the academic board along with our academic staff. And I did not stumble in this decision. As we are ready with the first issue, assessment processes of many articles have already been started for the second one.

All around the world, undoubtedly, universities are the centre points where new theories, analysis and the most interesting researches take place in. In this sense, beyond our classical mission related to lecturing, through this journal, we would like to be an instrument to the academics both in domestic and international level for their analysis and researches.

I have no doubt that Üsküdar University Journal of Social Sciences will be prestigious and significant reference resource in medium term with some quality and scientific articles which will be reflected from the national and international symposiums organized by us.

Hereby, I would like to express my gratitudes firstly to our distinguished Rector Prof. Nevzat Tarhan, PhD; to Prof. Sevil Atasoy, PhD; and particularly to Asst. Prof. İbrahim Arslan, PhD, who undertook as a catalyst responsibility in the preparation process of the journal in his very busy schedule along with my young colleague Ali Ekmekçi, research assistant of Political Science and International Relations Department. And I submit my regards with the best wishes for being together again on more successful and academic occasions.

Prof. Mithat Baydur, PhD

Uluslararası Hukuk Politikaları

The Politics of International Law

Hasan KÖNİ(*)

Özet

Uluslararası hukukun bugünkü durumunun anlaşılması, hukukun teorik ve pratik öneminin ortaya konulabilmesi, uluslararası hukukun “birlikte var olmayı sağlayan” uluslararası hukuk ve uluslararası “işbirliği” hukuku olarak ifade edilebilecek iki ana temaya ayrılarak izlenmesini gerektirmektedir. Uluslararası hukuka yapılan eleştiriler, uluslararası hukukun kurallarının belirsizliğinden değil zorlayıcı kurallarını uygulayacak bir gücünün bulunmamasından gelmektedir. 1949 tarihli Cenevre Sözleşmelerinin ve 1977 tarihli ek protokollerin uygulanmasının zorluğu ve güçlü devletleri cezalandırmanın olanaksızlığı karşısında savaşa karar verenleri korkutmak ve caydırmak için 1990’lardan itibaren bu saldırılara izin veren devlet adamları, uluslararası ceza hukukunun hedefi durumuna getirilmeye çalışılmıştır. Ancak devlet çıkarları söz konusu olduğunda büyük devletlerin kendi yarattıkları insancıl kuralları göz ardı etmeleri uluslararası hukukun en önemli sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanı sıra kitle imha silahlarının varlığı, küreselleşme, çok uluslu şirketlerin gelişmesi, iletişimde ve uluslararası ulaşımdaki gelişmeler; çok sayıda uluslararası hukuk kuralını geçersiz kılmaya başlamıştır. Birçok devlet, gelişen ve çoğalan hükümet dışı uluslararası aktörlerin etkilerini göz ardı edememektedir. Devletlerarasında işbirliğinin sağlanması için uluslararası örgütlerin kurallarının gelişmesi ve insanlığın ortak çıkarlarının takip edilmesi gerekmektedir.

Anahtar kelimeler: Uluslararası Hukuk, İşbirliği, İnsancıl, Uluslararası Ceza Mahkemesi

(*) Prof. Dr. T.C. İstanbul Kültür Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Milletlerarası Hukuk Anabilim Dalı Öğretim Üyesi. E-mail: hasanskoni@gmail.com

Abstract

Understanding of the present situation of international law and manifestation of its theoretical and practical importance, it is needed to examine international law by separating it into two main themes which can be called “international law which provides coexistent” and international “cooperation” law. Criticism to international law derives not from the ambiguity of its rules but from the fact that it has no authority to execute its coercive rules. Taking into account of the difficulties on executing of Geneva Conventions dated 1949 and additional protocols dated 1977 and impossibility of sanctioning powerful states, in order to deter and discourage the statesmen who allow attacks and decides wars, have been put on the target of international law since 1990s. The biggest problem we face about international law is that powerful states ignore humanitarian rules created by themselves when their interests are at stake. Along with this, presence of weapons of mass destruction, globalization, developments of multi-national corporations, developments in the fields of communication and international transportation have also started to invalidate many more rules of international law. Most of states cannot ignore the impacts of rising and multiplying non-governmental actors. In order to maintain cooperation between states, rules regarding the international organizations are needed to be improved and the common interest of humanity should be observed.

Keywords: *International Law, Cooperation, Humanitarian, International Criminal Court*

Giriş

Uluslararası hukukun bugünkü durumunu anlamak isteyenler ve hukukun teorik ve pratik önemini ortaya koymak isteyenler uluslararası hukukun iki ana temaya ayrılarak izlenmesi gerektiğini belirtiyorlar. Bunlardan birincisi “birlikte var olmayı sağlayan” uluslararası hukuk. Bu hukukun içeriğini devletlerarası diplomatik ilişkiler oluşturuyor. İkinci tema ise uluslararası “işbirliği” hukuku olarak belirleniyor. Bu işbirliğinin sağlanması için, gittikçe gelişen uluslararası örgütler kurallarının gelişmesi

ve insanlığın ortak çıkarlarının takip edilmesi gerekiyor. Birinci tanımdaki hukuk konuları içinde devletlerin işgal ettiği alanların hukuku, yetkileri, çatışmaların çözümü, İnsancıl Hukuk, uluslararası çevre hukuku gibi konular giriyor. Küreselleşme ile gittikçe artan karşılıklı bağımlılık, yeni gereksinmeler, yeni yapılanmalar, bağımlılıklar alanında işbirliği ve yeni kurallar gerektiriyor.¹ Böylece uluslararası hukukun alanını genişletirken bütün bu gereksinmeler uluslararası hukukun gücünün sağlamlaştırmasını gerektiriyor. Öte yandan iç politikalar tek başlarına kamu politikalarını gerçekleştirmeye yetmediği için, uluslararası hukuk değişik devletlerin iç politikalarını birbirine bağlayan bir mekanizma oluşturarak uluslararası politikanın resmi mekanizmasını oluşturuyor. Örneğin, uluslararası ticaretin yapılabilmesi için Dünya Ticaret Örgütünün koyduğu kuralların devletlerarasında bir birlik oluşturması için gösterilen iç hukuku birleştirme çabalarını örnek verebiliriz. Böylece yeni ihtiyaçlara ve bağlantılara göre gelişen uluslararası hukuk değişik yönlerde geliyor. Bu duruma uluslararası hukukun “parçalara ayrılması”(fragmentasyonu) diyoruz. Uluslararası hukukun hacmi arttıkça, devletlerarası bağlar artmakta ve devletler uluslararası hukuka daha çok uymaya zorlanmaktadır. Demek ki “işbirliği hukuku”, devletlerarası diplomatik ilişkiler hukukuna göre uyulması daha kabul edilebilir bir alan oluşturuyor.

Çok tartışılan “hukukun zorlayıcı kurallarının” (jus cogens) doğal olarak varlığı ve böylece bu kuralların, antlaşmaların dışında önceden var olmaları ve bu kuralların adaletin yüksek ilkelerinden çıktıkları için evrensel geçerliliğe sahip olmaları fikri kendi rızalarıyla antlaşmalar yapan devletlerin egemenliği kavramıyla uyumsuzdur. Örneğin, Birleşmiş Milletler Statüsünün 2/4 fıkrasına göre savaş yapan veya bir diğerine saldıran bir devletin yasa dışı hareket etmiş olması, devlet egemenliğine uymadığı için hukukun kurallarının uygulanmasında zorluklarla karşılaşılıyor.² Uluslararası hukuka yapılan eleştiriler, uluslararası hukukun kurallarının belirsizliğinden değil, zorlayıcı kurallarını uygulayacak bir gücün bulunmamasından gelmektedir. Bu nedenle, İkinci Dünya savaşının

¹ Joel P. Trachtman, *The Future of International Law*, (New York, NY: Cambridge University Press 2014), ss. 1-2.

² J.Martin Rochester, *Between Peril and Promise: The Politics of International Law*, (London:Sage Publishing 2012), ss.58-59.

Hasan KÖNİ

galipleri Milletler Cemiyetinin savaşları önleyemediğini görerek Birleşmiş Milletleri yeni kurullarla yeniden kurmak zorunda kalmışlardır. Ortak kararla mekanizmasının eksiklikleri ve zorluklarını, geçmiş deneyimlerinden bildikleri için, barışı kurtarma işini, savaşı önleme gücü olan ülkelere bırakmışlardır. Batılı ülkeler zoraki olarak Hitler'e karşı destek verdikleri Sovyetler Birliği'ni yanlarına almışlardır. Ancak, Güvenlik Konseyinin oluşumundan bir sene sonra karşılıklı kullanılan vetolar Birleşmiş Milletlerin hukuk sistemini kilitleyerek günümüzde de uluslararası alanda çifte standartlara, haksızlıklara yol açmış ve Birleşmiş Milletlerin çatışmaları önlemesi olanaksız bir duruma gelmiştir.³ 1946 yılında Winston Churchill'in Oxford Üniversitesinde yaptığı konuşmasında Batılı ülkeler ile Sovyetler Birliği arasında bir demir perdenin indiğini söylemesi Soğuk Savaş başlatmıştır. Soğuk Savaşta yapılan mücadelenin tırmanarak üçüncü dünya savaşına gitmesinin önlenmesi, Birleşmiş Milletlerde geliştirilen uluslararası hukuk düzeninden çok, Amerika ve Sovyetler Birliği arasındaki nükleer denge sayesinde olmuştur. Nükleer denge, eski sömürgelerde, gelişmekte olan ülkelere iki büyük gücün dolaylı olarak birbirleriyle savaşmalarını önleyememiştir. İki büyük gücün dolaylı savaşları nedeniyle gelişmekte olan ülkelere binlerce insan ölmüştür. Savaşlar el altından hazırlandıktan sonra, insan kayıpları had düzeye ulaşınca, barış görüşmeleri yapmaya çalışılmıştır. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinde bizzat savaş kışkırtıp çıkaranlar gene savaş durdurma kararları çıkarmış, barış görüşmelerini sürdüren arabulucular yine Batılı ülkelere veya onların güvendiği kimselerden oluşmuştur.

³ Ocak ayı içinde Arap ülkelerinin Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyine sundukları İsrail'in Doğu Kudüs'te yerleşim merkezleri kurmalarının önlenmesi ile ilgili tasarısı ABD'nin Güvenlik Konseyindeki oyuyla reddedilmiştir. Oysa barış görüşmeleri için Amerika'nın temel yaklaşımlarından biri İsrail yerleşim alanlarının Doğu Kudüs'e kadar genişletilmelerinin önlenmesi idi. ABD hükümetinin Birleşmiş Milletlerdeki sözcüsü Büyükelçi Susan Rice ABD'nin red oyununu İsrail'in yerleşim politikasını desteklemek olmadığını ve yerleşimleri meşru olarak kabul etmediklerini belirtmiştir. Büyükelçi reddetme nedenini, iki tarafın durumunun sertleşmesinin önlenmesi amacıyla yapıldığını bildirmiştir. Bkz.:Haaretz,19 Şubat 2011. Beklendiği gibi Amerikan vetosu Arap dünyasında olumsuz yankılar doğurmuştur. Filistin Otoritesi, tasarısı, Amerika'nın bütün durdurma çabalarına karşın Birleşmiş Milletler Genel Kuruluna götürmeye karar vermiştir. Bkz: Barak Ravid et al.,”Pato Call Urgent UN Session Over Settlement Resolution Veto”, *Haaretz*, 20 Şubat 2011.

A - Uluslararası Hukuk Nasıl Uygulanıyor?

Uluslararası hukuk akademisyenleri yıllarca insan hakları hukuku ve İnsancıl Hukuk üzerinde çalışmış, Birleşmiş Milletlerin savaşı önleme görevi, kuvvet kullanmanın yasaklanması üzerine binlerce sayfalık yorum yazmışlardır. Savaşın ana unsuru olan silahların geliştirilmesi ve yaygın kullanılmasını önlemek amacıyla devletler silahsızlanmayı sağlamak için tarihte saymakla bitiremeyeceğimiz ikili ve çok taraflı anlaşmalar yapmışlardır. Örneğin Birleşmiş Milletler Barış Gücü için uluslararası polis gücü demek mümkündür. Ancak bu güç zaman zaman geçici olarak çeşitli buhranlara cevap verebilmek için oluşturulmuştur ve amacı hukukun uygulanmasını zorlamak değil ancak barışı korumak olmuştur. Birleşmiş Milletler tarihinde iki defa, 1950 yılında Kuzey Kore'yi ve 1991'de Irak'ı cezalandırmak üzere askeri bir güç oluşturmuştur. Bunlar, Birleşmiş Milletler tarihinde istisnai durumlar olmuştur. Uluslararası hukuk defalarca ihlal edilmiştir. Birleşmiş Milletler statüsü devlet çıkarlarının söz konusu olduğu durumlarda, özellikle bu devlet Amerika veya Kırım'ı işgal eden Rusya Federasyonu gibi süper güçler olduğunda çok zayıf kalmış ve devlet çıkarları dışındaki konularda güçlü yanını ortaya koymuştur. Uluslararası hukukta pasif bir konu sayabileceğimiz bir husus olan silahsızlanma çabalarında da genel olarak başarısızlık söz konusu olmuştur. Silahlanma önlenmeye çalışılırken her yıl yeni tür silahlar icat edilmiş, silahlarla daha büyük öldürme kapasitelerine erişilmiş, silah yarışması dış uzaya kadar uzanmıştır.⁴ Teknoloji yoksunu onlarca az gelişmiş ülke yaratılan korku ortamı içinde, halklarının eğitiminden ve sağlığından, ekonomisinden kısararak silah almak zorunda kalmışlardır.⁵

Çağımızda savaşların boyutları ve kullanılan yöntemler değişmiştir. Az gelişmiş ülkelerin geliştirdikleri nükleer silahlarla yapılacak bir nükleer

⁴ Nick Turse, "Six Terrifying New Weapons Being Created by the Pentagon", 31 Ocak 2011, Erişim 20 Haziran 2015, http://www.alternet.org/story/149750/6_terrifying_new_weapons_being_created_by_the_pentagon

⁵ Stockholm Barışı Araştırma Enstitüsünün 2009 yılındaki silah satışları ile ilgili yayınladığı rapora göre; 2009 yılında silah satışları 400 milyar doların üstünde gerçekleşmiştir. Silah satışlarında 247 milyarlık bir kazançla başı Amerikan şirketleri çekmektedir. Bkz: "Les Ventes d'armes Depasserles 400 milliard en 2009", *Le Monde*, 21 Şubat 2011.

Hasan KÖNİ

savaş senaryosu bir kenara bırakılırsa, artık⁶ Batılı ülkelere bile çok pahalı gelen konvansiyonel savaş türleri terk edilmiş üstün teknolojilere sahip devletlere karşı aşağı düzeyde çatışma modelleri ortaya çıkmış, ülke içi çatışmalar artmıştır. İç çatışma içinde olan ülkelerin Batıya karşı tutumlarına göre bu çatışmalar özgürlük hareketleri veya terörizm olarak kabul edilmiştir. Bu son gelinen noktada 1944 Cenevre İnsancıl Hukuk Sözleşmeleri yeni gelişmelerin ardında kalmıştır. Büyük devletler kendi siyasi çıkarlarına uygun düşen durumlarda ya yeni hukuk kuralları yaratmışlar veya İnsancıl Hukuku kendilerine göre yorumlamışlardır. Örneğin, ne Vietnam'ın Amerika'dan ne de Afganistan'ın kendisini işgal eden Sovyetler Birliği'nden savaş sonrası yakılıp yıkılan ülkeleri için savaş tazminatı istemeye ve bu hususta baskı yapmaya güçleri olmamıştır. Ancak, uluslararası hukuk kurallarının büyük devletlerin içine yansiyabildiği görülmektedir. Örneğin, Vietnam'da kullanılan kimyasal silahlar yüzünden savaş sonrası hastalanan Amerikan askerlerine tazminat ödenmesi için Başkan Clinton'un emriyle 1996 yılında bir ajans kurulmuştur. Kullanılan kimyasal silahların etkileriyle savaş gazilerinin hastalıkları ve sakatlıkları arasında bir nedensellik bağı kurulmamış olmasına karşın bu bağı varlığı konusunda şüphe edilmesi bile bu tazminatların 1997'de ödenmesine yol açmıştır. Öte yandan, bu silahların diğer devletlere karşı kullanılması hususunda Amerikan hükümetine karşı bir dava açılmasından kaçınılmıştır. Bu gelişmeden cesaretlenerek Amerika'ya karşı dava açmaya çalışan Vietnamlı kurbanlar uluslararası bir sivil veya ceza mahkemesi önüne davalarını götürmemişlerdir. Uzun çabalar sonucu, Vietnamlı kurbanlar davalarını New York Eyalet mahkemesinde açmışlardır. Mahkeme çok geniş bir yorumla ele aldığı kararında Amerikan ordusu tarafından kullanılan kimyasal maddelerin Vietnamlı kurbanlara etkisi arasında nedensellik bağı bulunmadığını ileri sürerek, Amerikalı savaş gazilerine verilen tazminatın istisnai bir akitten doğduğunu söyleyip, bu sistemin yabancılara uygulanamayacağını belirtmiştir. Yabancı bir ülke tarafından saldırıya uğramış insanların kaderinin saldırıyı yapan ülkenin bir hâkiminin kararına

⁶ Bir yazar: "... büyük devletler arasındaki savaşın artık modası geçmiştir... bunun nedeni, savaşların artan maliyeti ve savaşın meşruluğunu uluslararası toplumda kaybetmesidir." demektedir:

John Mueller, *Retreat from Doomsday: The Obsolescence of Major War*, (New York: Basic Books 1989), s.15.

bağlı bulunmuş olması Vietnamlıları rahatsız etmiştir. Uluslararası hukukun bu kadar açık bir biçimde ihlal edildiği bir durumda İnsancıl Hukukun ve uluslararası hukukun yetersizliğini sorgulamak gerekmektedir.⁷

B - Uluslararası İnsancıl Hukuku Güçlendirme Çabaları

1949 tarihli Cenevre Sözleşmelerinin ve 1977 tarihli ek protokollerin uygulanmasının zorluğu ve güçlü devletleri cezalandırmanın olanaksızlığı karşısında savaşa karar verenleri korkutmak ve caydırmak için, 1990'lardan itibaren, hiç olmazsa bu saldırılara izin veren devlet adamları uluslararası ceza hukukunun hedefi durumuna getirilmeye çalışılmıştır. 1990'larda Güvenlik Konseyi ad hoc ceza mahkemeleri yaratmıştır. Örneğin, uluslararası ceza mahkemeleri olarak Yugoslavya ve Ruanda mahkemelerini söyleyebiliriz. 1998 yılında ise Uluslararası Ceza Mahkemesinin ortaya çıktığı gözükmektedir. Bu mahkemelerde savaş suçları insanlığa karşı suçlar ve soykırım suçları nedeniyle yargılanmalar yapılmıştır. Sudan Devlet Başkanı El Beşir ise kendi ülkesinde isyancılara karşı girişilen eylemlerin kararları nedeniyle Amerikan yönetimi tarafından sıkı bir şekilde takip edilerek, Uluslararası Ceza Mahkemesinde gıyabında insanlığa karşı suç ve soykırım nedeniyle yargılanmıştır. Görüldüğü gibi, Yugoslavya, Ruanda ve Sudan'da bu ülke yöneticileri kendi ülkeleri içinde işlenen suçlar nedeniyle yargılanmışlardır. Oysa I. Dünya Savaşında yapılan yargılamalarda, mağlup devletlerin yöneticileri, savaş suçları nedeniyle yargılanmışlar ve İkinci Dünya Savaşından sonra Nuremberg ve Tokyo Mahkemelerinde yargılamalar mağlup devletler açısından aynı çizgiyi izlemiştir. Ancak, Hiroşima ve Nagazaki'de savaş hukukuna aykırı olarak sivil halkın üzerine atom bombası atan galipleri yargı önüne getirmek mümkün olamamıştır. Zaten Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyindeki veto yetkisi nedeniyle bu

⁷ Mart 2005 tarihinde Brooklyn, New York Bölge Mahkemesi hakimi Hakim Jack B. Weinstein Turuncu Gaz etkisine maruz kalan Vietnamlı kurbanlar için 233 sayfalık kararında, Vietnamlılar tarafından bu maddeyi imal eden Amerikan kimya şirketlerine karşı açılan davayı reddetmiştir. Uluslararası hukuk, Amerikan mahkemeleri tarafından iç hukukun bir parçası sayıldığı için Amerikan şirketlerinin bu davanın insan haklarının ihlaline ve uluslararası normlara aykırı olmadığı konusundaki iddiaları kabul görmemiştir. Ancak şikâyetçi taraf bu zehirli böcek öldürme ilacının kullanmasıyla ABD hükümetinin uluslararası hukuku ihlal ettiğini ispat edememiştir. Davanın reddindeki temel husus bu olmuştur. Bkz.: "A Non-Lawyer's Guide to Judge Weinstein's Agent Orange Decision", <http://www.ffrd.org/Lawsuit/AO%20decision%20analysis.htm>.

Konseyin daimi üyelerini yargılamak mümkün olamamıştır. Uluslararası suçların kişileştirilmesinden sonra bu suçları işleyenlerin uluslararası hukukun tanıdığı dokunulmazlıklarından arındırılarak cezalandırılabilmesi hususu henüz gelişmekte olan bir tohum biçimindedir ve hukukta bu hususta boşluklar bulunmaktadır. Örnek olarak Şili'yi on yedi sene demir yumruğu ile yönetmiş olan eski devlet başkanı Pinochet olayını; İsviçre'ye bir ziyarete gitmek isteyen eski Amerikan Başkanı George W.Bush'un insanlığa karşı suçlardan yargılanabileceği duyumunu alması üzerine bu gezisinden vazgeçmesini; İsraili yöneticilerin, Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nin isteği üzerine kurulan Gerçekleri Bulma Komisyonunca hazırlanan ve komisyon başkanı Goldstone'un adını taşıyan Goldstone Raporu'ndan sonra, İngiltere ve Güney Afrika ziyaretlerini yargılanma korkusu nedeniyle iptal etmelerini gösterebiliriz.⁸ Devlet görevlilerinden uluslararası suç işleyenlerin yargılanabilmeleri hususunda, henüz uygulama bulmayan diğer bir görüş, yapılan şikâyet üzerine, uluslararası yetki ilkesi

⁸ Pinochet, İspanyol hakim Baltazar Garzan'ın, Avrupa Ani-Terör Sözleşmesi'ne dayanarak hakkında Interpol vasıtasıyla bir yakalama emri çıkarması nedeniyle Londra'da ameliyat olduğu bir özel hastanede Ekim 1998'de İngiliz polisi tarafından yakalanıp beş yüz gün ev hapsinde tutulmuştur. Pinochet, İspanya'ya yargılanmak üzere iade edilmemiştir. Muhafazakar İspanya Başbakanı Jose Baltazar'ın tutumu ve Şili askeriyesinin Şili hükümeti üzerine baskısı bunda etkili olmuştur. Londra Pinochet'yi ağır hastalığı ve akli yetenekleri yitirmesini ileri sürerek 2001 yılında insancıl nedenlerle serbest bırakmıştır. Ancak kendisine karşı açılan davalar geri geldiği Şili'de de süregelmiştir. Bir yazarın ileri sürdüğü gibi devlet başkanlarının dokunulmazlıkları ile uluslararası hukukun suç saydığı kurallar arasında devletlerin büyük bir görüş ayrılığına sahip olduğu görülmektedir. Bkz.: Andrea Bianchi, "Immunity Versus Human Rights: The Pinochet Case", *EJIL*, vol.no. 2, 1999, 237-277.

George W. Bush'un durumunda ise ileri sürülen husus 7 Şubat 2002'de Amerika'nın, El Kaide ve Taliban esirleri için Cenevre Sözleşmelerinin uygulanmaması gerektiği ile ilgili memorandumunu sonucu bu mahkumlara Guantanamo'da, Amerikan toprakları dışında işkence yapılması nedeniyle işkence sorunundan dolayı tutuklanabilmesi olasılığı. Uzun bir soruşturmada sonra Amerikan Senatosu Silahlı Hizmetler Komitesi, Aralık 2008 tarihinde Başkan Bush'un 2002 yılındaki memorandumunun, savaş esirleri hukukunun ihlallerine yol açtığı belirtilmiştir. Bkz.: Ray McGovern, "George Bush Can't Travel Overseas for Fear of Arrest and Prosecution", 15 Şubat 2011, Erişim: 19 Haziran 2015, <http://www.alternet.org/story/149855/>, 2006'da İsrail'in Lübnan saldırısı sırasında İsrail dışişleri bakanı olan, günümüzde Kadima Partisi lideri Tzipi Livni, İngiltere'ye yapacağı bir gezi sırasında bir İngiliz mahkemesinin, Aralık 2009'da hakkında tutuklama kararı çıkarması karşısında bu geziden vazgeçmiştir. 2011'de Güney Afrika'ya yapacağı bir gezi sırasında ise Uluslararası Ceza Mahkemesi statüsüne bağlı olarak Güney Afrika'daki bir basın grubu avukatları vasıtasıyla Livni için suç duyurusunda bulunmuştur. Güney Afrika Roma Antlaşması'na taraftır. Bu gezi de iptal edilmiştir.: 'South African Group Seeking Livni's Arrest on War Crimes, http://www.jewishjournal.com/article/s.afrikan_group_seeking_Livni's_arrest_on_war_crimes 20110118

adına bütün ülkelerin mahkemelerinin, suçların işlendiği yer ve suçluların ülkeleri dikkate alınmaksızın bu kişileri yargılayabilmeleridir. Bu fikir Cenevre Sözleşmelerinin silahlı çatışmalarla ilgili 146. maddesinden çıkmaktadır. Pinochet’ye karşı girişilen yargılama çabalarının kaynağını oluşturmuştur.⁹

C - Güç Kullanma Kavramının Değişimi

İki kutuplu bir siyasal yapılanmadan, 1990’lardan sonra tek kutuplu uluslararası bir toplumun doğması, çatışmaların sona ermesine yol açmamıştır. Tek kutuplu dünya tersine Amerika’nın açıkça hegemonik iradesinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Amerika kendisinin uluslararası ilişkilerde eylem ve çıkarlarını kısıtlayan, Birleşmiş Milletler Şartından doğan sınırlamalara karşı yeni hukuk terminolojileriyle bu kısıtlamaları kaldırmaya çalışmıştır. Soğuk Savaş döneminde Sovyetleri köşeye sıkıştırmak ve savunmaya çekmek için kullanılan insan hakları temalarını büyük bir ustalikle insan haklarına ters gelebilen kelimelerle birleştirip “insancıl müdahale”, “önleyici meşru müdafaa gibi” askeri ve insancıl terimlerin birleştiği kavramlar yaratabilmişlerdir. Böylece hukuk açısından doğrulanmayacak eylemleri tartışılmayacak insan hakları değerlerine bağlayarak kullanabilmişlerdir. Bu şekilde Birleşmiş Milletlerin devletlerin iç işlerine müdahale edilmemesi ilkesi rahatça ihlal edilerek, uluslararası barış ve güvenliği tehdit edecek bir durum meydana geldiğinde o ülkeye müdahale edilebilecektir. Onlarca ülkeye yapılan müdahaleler bu şekilde doğrulanmıştır.¹⁰ Örneğin, İsrail kendisine karşı terörist olarak kabul ettiği Filistinlilerin saldırılarına karşı 1968’de Beyrut ve 1985’de Tunus’ta yaşayan Filistinlilere karşı saldırılarını meşru müdafaa eylemi olarak nitelemiştir. Amerika ise yurt dışında gerçekleştirilen saldırılara karşı 1986’da Libya, 1993’de Irak ve Sudan ve 1998’de Afganistan’da

⁹ Roma Antlaşması’nın oluşturulmasında önemli bir rol oynayan Cambridge Üniversitesi Hukuk Profesörü James Crawford’un Birleşmiş Milletler Hukuk Komisyonu’ndaki müzakereleri özetlediği görüşler için bkz.: James Crawford, *Les Articles de la Commission du Droit International Sur la Responsabilité de L’Etat*, (Paris:Pedone 2003); James Crawford, Alain Pellet et Simon Ollesons, *The Law of International Responsibility*, (Oxford, Oxford Univ. Publ. Temmuz 2010)

¹⁰ Çeşitli dönemlerde ve durumlarda yalnızca Amerika’nın yaptığı askeri müdahalelerin tarihi ve listesi için bkz.:Zoltman Grossman, “From Wounded Knee to Iraq: A Century of Military Interventions”, <http://www.martinfrost.ws/htmlfiles/mar2009/century-military-interventions.html>.

Hasan KÖNİ

silahlı müdahalede bulunmuştur.¹¹ Amerika ve İsrail'in bu tutumları Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi üyelerince meşru müdafaa eylemi olarak görülmemesine rağmen Amerika, Güvenlik Konseyinde kullandığı vetolarla kendisinin ve İsrail'in herhangi bir müeyyide ile karşı karşıya kalmasını önlemiştir.¹² Amerika ve İsrail'in insancıl müdahaleyi ileri sürerek giriştikleri eylemler, yeni bir yapılageliş kuralı olarak uluslararası alana yansımıştır. Oysa İsrail'in Gazze şeridinde giriştiği eylemlerin Birleşmiş Milletlerde yazılan raporunu yayımlayan Independent gazetesine göre, İsrail askeriyesinin sürekli ateş etmesi ve yasak cephaneleri kullanması, Filistin halkının arasında ölü sayısının artmasına neden olmuştur. Birleşmiş Milletler gözlemcilerine göre ölenlerin onda yedisini siviller oluşturmuştur (1462 sivil ve aralarında 495 çocuk ve 253 kadın olmak üzere¹³). Rusya da, Çeçenistan'a ve etnik grupların üzerindeki baskılar ve saldırıları ileri sürerek Gürcistan'a müdahale etmiştir. Amerika'nın yalnız başına bir süper güç olarak kalması, dünyanın, uluslararası hukuku yaratan ve yorumlayan medeni devletlerini etkilemiştir. Bir yazarın belirttiği gibi bugün var olan uluslararası hukukun önemli bir kısmı 19.yüzyıl ve 20.yüzyılın başlarında, Batılı devletlerin uluslararası sistemde başat oldukları bir dönemde uluslararası politikalarından üremiştir.¹⁴ Batılı devletlerin uluslararası hukuk kurallarının yorumlanmasındaki etkileri günümüzde de süregelmiş ve 11 Eylül 2001 tarihinde teröristlerin New York ve Washington D.C.'de gerçekleştirdikleri saldırılar Amerika'ya karşı yapılmış bir silahlı saldırı olarak kabul edilmiş, Birleşmiş Milletler tarihinde ilk defa bir terörist saldırıya karşı meşru müdafaa hakkı tanınmıştır (Güvenlik Konseyinin 1368 ve 1373 sayılı kararları). Amerika bu kararları geniş yorumlayarak Afganistan'a müdahale hakkı bulunduğunu iddia etmiştir.

Amerika'nın, Afganistan'a müdahalesi bir terörist saldırıya karşı meşru müdafaa hareketi olarak bir müddet kabul görmüştür. Amerika Irak'a müdahalesini 2000'li yılların başında George W. Bush'un ortaya

¹¹ Christine Gray, *International Law and the Use of Force*, 3rd Edition, (Oxford: Oxford University Press, 2008) ss.195-196.

¹² Hasan Köni, "Terörizme Karşı Savaş", ed. Feridun Yenisey and Ulrich Sieber, *The Criminal Law in the Global Risk Society* içinde, (İstanbul, Yenişehir Üniv. 2011), s.500.

¹³ Glenn Greenwald, "Sample of Israel's Horrific Brutality and War Criminality in Gaza", *The Intercept*, 24.05. 2015.

¹⁴ J. Martin Rochester, *a.g.e.*, s.69.

attığı, kabul edilebilirliği tartışılan “önleyici meşru müdafaa” doktrinine dayandırmıştır. Amerika Irak’a müdahaleye hazırlanırken, doğrulanmayan ve sonradan yalan olduğu ortaya çıkan iddialar ileri sürmüştür. Irak’ta kitle imha silahlarının bulunduğu ileri süren Amerika bu ülkeye askeri müdahalede bulunmuştur. Oysa bir yazarın belirttiği gibi önleyici askeri eylemler, Amerikalıların Almanları yargılamak için kurdukları Nuremberg Uluslararası Askeri Mahkemesi tarafından bir “saldırı savaşı” olarak kabul edilmiştir. Mahkemedeki Amerikan Başsavcısı Robert Jackson “Almanların yenilmiş liderlerinin yargılanmalarının nedeni savaşı kaybettikleri için olmayıp savaşı başlattıkları için olduğunu açıkça belirtmeliyiz.” demiştir.¹⁵ Mahkeme, kararında, saldırı savaşı başlatmanın, en üst derecede bütün savaş suçlarını kapsayan, bir uluslararası suç olduğunu açıklamıştır.¹⁶ Ancak devlet çıkarları söz konusu olduğunda büyük devletlerin kendi yarattıkları insancıl kuralları göz ardı etmeleri bu gün uluslararası hukukun en önemli sorunudur. Yalan olduğu saptanan delillerle bir ülkeyi işgal eden süper devlete karşı hangi uluslararası mahkemede dava açılabilir?

Sonuç

Bir yazara göre İnsancıl Hukukun ihlaller karşısında etkisizliği uluslararası hukuktaki genel buhrana bağlıdır.¹⁷ Sorumluluk ilkesinin etkin bir biçimde işleyebilmesi, kolektif veya kişisel olarak uluslararası topluma zarar verenlerin verdikleri zararları tazmin etmeleriyle mümkündür. Uluslararası hukukun bu kısmı uluslararası sözleşmelere ve yapılageliş kurallarına bağlıdır. La Haye’deki Uluslararası Adalet Divanı önünde yargılanma, devletlerin bu Divanın yargı yetkisini kabul etmelerine bağlıdır. İngiltere ile Arnavutluk arasında bir istisna olarak Divanda bir dava açılabilmiş olmasına karşılık,¹⁸ taraf olan devletlerin Divana müracaatı

¹⁵ William Blum, “Freeing the World to Death”, Nils Andersson et al, *Justice Internationale et Impunite, le Cas des Etats-Unis* içinde, (Paris, L’Harmattan 2007), s.94.

¹⁶ A.g.e

¹⁷ Monique Chemillier-Gendreau, “L’Impunite des Auteurs de Violations Massives du Droit Humanitaire au Vietnam, expression de la Crise du Droit International”, Nils Andersson et al., *Justice Internationale et Impunite, Le Cas des Etats-Unis* içinde, (Paris, L’Harmattan 2007)

¹⁸ 22 Mayıs 1947’de İngiltere Divanın Statüsünün 40. ve 32 (2) maddesine göre dava açmış ve Divanı Birleşmiş Milletler Statüsünün 36 maddesine göre her iki tarafın aralarındaki sorunu Adalet Divanı önüne götürme kararı ile tavsiye etmesi gerektiğini belirtmiştir. Divan statüsünü tanımayan Arnavutluk’un

Hasan KÖNİ

gerekmektedir. Uluslararası Ceza Mahkemesinde ise durumun biraz daha farklı olduğu görülmektedir. Uluslararası Ceza Mahkemesinde dava açılması Divana üye olan bir ülkenin isteği üzerine veya Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nin Güvenlik Konseyini uarması sonucu Konseyin talebiyle olmaktadır. Diğer bir dava açma usulü, Divanın savcısı eğer suçu işleyen devletler Divanın statüsünü kabul etmişlerse kendi başına soruşturma açma yetkisine sahip olması şeklindedir. Kongo ve Uganda yöneticilerine karşı dava böyle açılmıştır. Bazı yazarların önerdiği gibi Divanın yargıcı suçu işleyen ülke yöneticilerini cezalandırmak için bu ülkelerden Divanın statüsünü kabul etmelerini isteyebilir.¹⁹ Böyle bir yaklaşımın büyük devletler veya Güvenlik Konseyince korunan ülkeler açısından mümkün olmadığını yukarda açıklamıştık. Her nasılsa 2006'da İsrail'in Lübnan müdahalesine karşı Genel Sekreter'in isteği üzerine Gerçekleri Araştırma Komisyonu kurulup, bu Komisyonun hazırladığı rapor Güvenlik Konseyi önüne gelmişse de, Amerikan vetosu, adı geçen iki tarafa da herhangi bir müeyyide uygulanmasını önlemiştir. Yazarların dikkat çektiği ikinci husus; 1949 Cenevre İnsancıl Hukuk Sözleşmelerinde ağır suçlar tanımlanırken bu suçların, aynı zamanda savaş suçları olduğunun belirtilmesi, bu suçların cezalandırılmasının da bu sözleşmeler kapsamına girdiği anlamını vermektedir. Ancak 1977'de Cenevre Sözleşmelerini tamamlayan Protokol metninde "askeri amaçları olmayanlar" cümlesinin eklenmesi sonucu, sivil halkın içine karışmış savaşıyanların veya teröristlerin bulunması durumunda veya silahlar sivil halkın bulunduğu yerlerde saklanmışsa, sivil halka karşı müdahaleler haklılık kazanma şeklinde yorumlanmış Amerika ve İsrail zaman zaman sivil halkın bulunduğu alanları, köprüleri, su depolarını, yolları, hastaneleri ve hatta Birleşmiş Milletler binalarını ateş altına almıştır.²⁰

Divana yazdığı mektup Divan tarafından Divanın statüsünü kabul etme şekilde yorumlanarak davaya bakılmıştır. Bkz.: "Corfu Channel Case: U.K. versus Albania" DJ Haris, *Cases and Materials on International Law* içinde, 6. Edition, (Londra: Sweet and Maxwell 2004), s.1036.

¹⁹ Daniel Iagolnitzer, "Comment Lutter Contre Toute Impunite: Quelques Remarques", Nils Andersson et al., *Justice Internationale et Impcounite, Le Casdes Etats-Unis* içinde, (Paris, L'Harmattan 2007), s.291.

²⁰ Bu yorum için bkz.: Iagolnitzer, *a.g.m.*, s.291.

Görüldüğü kadarıyla uluslararası toplum ortak paydaları olan bir değerler sistemi yaratamamıştır. Devletlerin egemenliği ortak paydalarla aşılmadıkça çatışmalardan sorumlu kimselerin uluslararası adaletin önüne gelmeleri mümkün olamayacaktır. Hele demokratik seçimlerle iş başına gelmiş yöneticileri, devletlerinin çıkarlarını korumak için giriştikleri uluslararası hukuka aykırı eylemler nedeniyle yargılamak günümüzde mümkün görülmemektedir. Dünya barışı önündeki diğer bir sorun; Batının bir türlü kendi kültürü dışındaki ülkeleri kendisiyle eşit olarak görememesinde yatmaktadır. İnsancıl Hukuk ve insan hakları hukuku bütün devletler ve insanlar için eşit bir şekilde uygulanmadığı zaman haksızlıklar devam edecek ve güçsüz ülkeler teröre başvurmak durumunda kalacaklardır.

Bu arada yeni gelişmelerin olduğunu da kaydetmek gerekmektedir. Günümüzde kitle imha silahlarının varlığı, küreselleşme, çok uluslu şirketlerin gelişmesi, iletişimde ve uluslararası ulaşımdaki gelişmeler çok sayıda var olan uluslararası hukuk kuralını geçersiz kılmaya başlamıştır. Uluslararası alanda değişmeye başlayan güç dengeleri, hem Batılı güçlerin eskisi gibi kural koyma kapasitelerini daraltmış hem de eski sömürgeleri olan Afrika, Asya devletleri var olan kuralları kendi çıkarlarına göre yorumlayıp uygulamaya başlamışlardır. Birçok devlet gittikçe gelişen ve çoğalan hükümetdışı uluslararası aktörlerin etkilerini göz ardı edememektedir.

KAYNAKÇA

“A Non-Lawyer’s Guide to Judge Weinstein’s Agent Orange Decision”,
<http://www.ffrd.org/Lawsuit/AO%20decision%20analysis.htm>

Andrea Bianchi, “Immunity Versus Human Rights: The Pinochet Case”,
EJIL, vol. no.2, 1999.

Barak Ravid et al.,”Pato Call Urgent UN SessionOverSettlementResolution Veto”,
Haaretz, 20 Şubat 2011.

Hasan KÖNİ

Christine Gray, *International Law and the Use of Force*, 3rd Edition (Oxford: Oxford University Press 2008).

“Corfu Channel Case: U.K. versus Albania” DJ Haris, *Cases and Materials on International Law* içinde, 6. Edition, (Londra: Sweet and Maxwell 2004).

Glenn Greenwald, “Sample of Israel’s Horrific Brutality and War Criminality in Gaza”, *The Intercept*, 24.05. 2015.

Hasan Köni, “Terörizme Karşı Savaş”, Feridun Yenisey and Ulrich Sieber (ed), *The Criminal Law in the Global Risk Society* içinde, (İstanbul, Yenişehir Üniv. 2011).

J. Martin Rochester, *Between Peril and Promise: The Politics of International Law*, (London: Sage Publishing 2012).

James Crawford, *Les Articles de la Commission du Droit International Sur la Responsabilite de L’Etat*, (Paris: Pedone 2003).

James Crawford, Alain Pellet et Simon Ollesons, *The Law of International Responsibility*, (Oxford: Oxford Univ. Publ. Temmuz 2010).

Joel P. Trachtman, *The Future of International Law*, (New York, NY: Cambridge University Press 2014).

John Mueller, *Retreat from Doomsday: The Obsolescence of Major War*, (New York: Basic Books 1989).

“Les Ventes d’armes Depasser les 400 milliard en 2009”, *Le Monde*, 21 Şubat 2011.

Monique Chemillier-Gendreau, “L’Impunite des Auteurs de Violations Massives du Droit Humanitaire au Vietnam, expression de la Crise du Droit

International”, Nils Andersson et al., *Justice International et Impunite, Le Casdes Etats-Unis* içinde, (Paris: L’Harmattan 2007).

Nick Turse, “Six Terrifying New Weapons Being Created by the Pentagon”, 31 Ocak 2011,
Erişim 20 Haziran 2015,
http://www.alternet.org/story/149750/6_terrifying_new_weapons_being_created_by_the_pentagon

Ray McGovern, “George Bush Can’t Travel Overse as for Fear of Arrest and Prosecution”, 15 Şubat 2011, Erişim 19 Haziran 2015, <http://www.alternet.org/story/149855/>

“South African Group Seeking Livni’s Arrest on War Crimes,
http://www.jewishjournal.com/article/s.afrikan_group_seeking_Livni’s_arrest_on_war_crimes_20110118

William Blum, “Freeing the World to Death”, Nils Andersson et al, *Justice internationale et Impunite, le Casdes Etats-Unis* içinde, (Paris: L’Harmattan 2007).

Zoltman Grossman, “From Wounded Knee to Iraq: A Century of Military Interventions”, <http://www.martinfrost.ws/htmlfiles/mar2009/century-military-interventions.html>

Yemen: İstikrarsızlaştırılan Bir Ülkede Bölgesel/ Küresel Güç Mücadelesi

Yemen: Regional/Global Power Struggle In A Destabilised Country

İbrahim ARSLAN (*)

Özet

Yemen Arap Cumhuriyeti ve Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti, Soğuk Savaş döneminin sona ermesi ile -Avrupa'da Almanya örneğini hatırlatırcasına- birleşmelerine rağmen, Yemen halkını oluşturan grupların mezhep mensubiyetlerindeki farklılık, yönetim gücüne ve kaynaklara ulaşımındaki eşitsizlik, süregelen ötekileştirme politikaları ve kabileler arasındaki üstünlük mücadeleleri, yeni kurulan Yemen Cumhuriyeti'nde kalıcı istikrarın sağlanmasını engelledi. Aden Körfezi-Bab'ül Mendep Boğazı-Kızıldeniz-Süveyş Kanalı suyolunun güneyini kontrol eden stratejik bir mevkiide bulunan Yemen'e bölgesel/küresel aktörlerin doğrudan/dolaylı müdahalelerinin, sınırlı kapasiteye sahip ülkenin kırılğan içyapısından kaynaklanan hassasiyetlerle birleşmesi, devlet mekanizmasının etkinlikle işletilmesini olanaksız hale getirdi. Ülkede devam eden çatışma ortamı, bölgesel ve küresel güvenlik açısından önemli sonuçlar yaratabilecek potansiyele sahiptir. Uluslararası toplumun, "Ulusal Diyalog Konferansı" vasıtasıyla, Yemen'de üstlendiği istikrarı sağlama sorumluluğunu başarıyla yerine getirememesi halinde; ülkede devlet yapısının ortadan kalkması, beklenmedik bir olasılık değildir. Böyle bir gelişme sonrasında oluşabilecek güvensizlik ortamı, sadece Yemen ve bölge ülkelerini değil,

(*) Yrd. Doç. Dr. Üsküdar Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi. E-mail: ibrahim.arслан@uskudar.edu.tr

İbrahim ARSLAN

Aden Körfezi-Bab'ül Mendep Boğazı-Kızıldeniz suyolundan yararlanan tüm ülkeleri etkileyecek, Ortadoğu'da Sünni-Şii gerilimi daha da artacak, terörist yapılanmalar güçlenecek, küçük ve hafif çaplı silahların dünya ölçeğinde yayılması kolaylaşacaktır.

Anahtar kelimeler: Husi, Zeydi, Sünni, Çatışma, Hadi

Abstract

Although Yemen Arab Republic and People's Democratic Republic of Yemen unified at the end of Cold War era -reminding Germany case in Europe-, the fact that Yemeni people consisted of groups belonging to different factions, inequality to reach resources and power; continual marginalization policy and disputes related to superiority among tribes, hampered the establishment of sustainable stability in newly founded Yemen Republic. The combination of direct/indirect intervention of regional/global Powers with the sensitiveness derived from fragile interior structure of the country, which has limited capacity, makes impossible to function the state mechanism effectively in Yemen located on a strategic place checking the South Entrance of Gulf of Aden-Bab el Mandeb Strait-Red sea-Suez Channel waterline. The ongoing conflict environment in the country has potential to create important results in terms of regional and global security. Collapse of state system in Yemen is not unexpected contingency in case the responsibility of stability undertaken by international community via "National Dialogue Conference" doesn't conclude successively. Insecure environment coming into existence after such a development will affect not only Yemen and regional countries, but also all countries taking advantage of Gulf of Aden-Bab el Mandeb Strait-Red sea waterline, Sunni-Shia tension will increase even more in the Middle East, terrorist structures will gain strength, proliferation of small arms and light weapons in global scale will get easier.

Keywords: Houthi, Zaidi, Sunni, Conflict, Hadi

Giriş

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte, Arap yarımadasındaki Yemen Arap Cumhuriyeti ve Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti'nin birleşmesi ile Yemen Cumhuriyeti kuruldu. İngiltere'nin 1839'da Aden'i işgaliyle bozulan coğrafi bütünlük, 151 yıl sonra tekrar sağlanmasına rağmen, Yemen'de, birleşmeden hemen sonra, Kuzey ve Güney arasında şiddet içeren çatışmalara tanık olundu. Güney'in; Yemen Cumhuriyeti'nden ayrılmaya ilişkin talebi, 1994'de, hükümet güçleri tarafından şiddet kullanılarak bastırıldı.

Yemen halkını oluşturan grupların mezhep mensubiyetlerindeki farklılık, yönetim gücüne ve kaynaklara ulaşım olanaklarındaki eşitsizlik, süregelen ötekileştirme politikaları, ülkede kalıcı istikrarın sağlanmasının önündeki engeller olarak öne çıktı. Ülkenin içyapısındaki bu hassasiyet, stratejik olarak çok önemli bir su yolu olan Aden Körfezi-Bab'ül Mendep Boğazı-Kızıldeniz-Süveyş Kanalı üzerinde bulunan ülkeye doğrudan ve dolaylı yapılan dış müdahalelerle birleşince; Yemen'deki devlet yapısı işlemez hale geldi. Günde 2 doların altında geliri olan insanların genel nüfusa oranının %47 olduğu Ortadoğu'nun en yoksul ülkesi Yemen; sınırlı kapasitesi ile, karşılaştığı karmaşık siyasal, sosyal ve güvenlik sorunlarının üstesinden gelmeye çalışmaktadır.

Birleşmeden sonra Yemen'de artarak devam eden şiddet ortamının incelendiği bu çalışmanın amacı; çatışmaların ana nedeni olarak görülen kırılğan içyapıyı ve bölgede etkili olan aktörlerin politikalarını analiz etmek, güvenlik ortamının geleceğine ilişkin öngöründe bulunmaktır. Çalışmada; "Tarihsel Arka Plan ve Günümüzde Yaşananlar" başlığı altında, ülkenin geçmişi özetlenecek, bölünmeye doğru evrilen çatışmalar sınıflandırılarak, taraflar ve nedenler üzerinde durulacak; güncel gelişmeler üzerine oluşturulan "Ulusal Diyalog Konferansı" ve gerçekleştirilen "Kararlılık Fırtınası" (Decisive Storm) operasyonuna değinilecektir. Aden Körfezi-Bab'ül Mendep Boğazı-Kızıldeniz su yolu, Yemen ve en genelde Arap yarımadası üzerinde etkinliğini artırmaya/sürdürmeye çalışan güçlerin izledikleri politikalar, "Bölgede Etkin Olan Bölgesel/

Küresel Aktörlerin Tutumu” başlığı altında tartışılacak; güvenlik ortamına duyulan ihtiyaç, küresel düzeyde dünya ticareti, enerji güvenliği ve genel güvenlikle ilişkilendirilecektir. Yemen’deki ulusal kimliğin belirlenmesi/benimsenmesindeki tartışmalı durum, “İnşacı Yaklaşım Açısından Yemen’de Kimlik Sorunu” başlığı altında, dış politikaya yön veren kimlik-çıkart uyumu üzerinde durularak ‘İnşacı Yaklaşım’la açıklanacak, edinilen bilgiler ve ulaşılan bulgular, “Sonuç” ta yorumlanacaktır.

Tarihsel Arka Plan ve Günümüzde Yaşananlar

Arap yarımadasının güneyinde yer alan, kuzeyinde Suudi Arabistan ve doğusunda Umman’la komşu olan Yemen; güneyinden Aden Körfezi, batısından Kızıldeniz ile çevrelenmiştir. 527.968 kilometre kare yüzölçüme sahip olan Yemen’in nüfusu 25.338.458’dir. Yemen’de Afro-Araplar, Güney Asyalılar ve Avrupalılar da yaşamakla birlikte, nüfusun büyük çoğunluğu Araplardan oluşmaktadır.¹ %99,1’i Müslüman olan Yemen nüfusunun %65’i Sünni (Şafii Mezhebi)², %35’i Şii/Zeydi’dir.³ Zeydiler, Şii olarak tanımlanmalarına rağmen ‘Ehl-i Sünnet’e çok yakındırlar ve Hanefi fikhını benimserler. Yemen’de Husi⁴ olarak isimlendirilen grup, çoğunlukla ülkenin kuzeyinde yaşamakta olan Zeydilere dayanır; Sa’ada, Husilerin dini merkezi olarak kabul edilmektedir.⁵

Ülkenin bugün kapladığı coğrafya, 1517’den Birinci Dünya Savaşı’na kadar Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyetinde olmasına rağmen, İmparatorluk, bölge üzerinde mutlak bir denetim sağlayamadı; özellikle farklı kabilelerin kontrolü altındaki kıyı kesimler, 18. yüzyılın ortalarından itibaren fiilen bağımsızlığını kazanmıştı. Yemen’de Zeydiler ile Şafiiler

¹“Countries of the world, Yemen People 2014,” Son güncelleme 06 Kasım 2014, Erişim 27 Mayıs 2015, http://www.workmall.com/world_fact_book_2014/yemen/yemen_people.html.

² Cemalettin Taşken, “Yemen’de Suud-İran Rekabeti ve Husiler,” *Ankara Strateji Enstitüsü*, 5 Eylül 2014, Erişim 29 Mayıs 2015,

<http://www.ankarastrateji.org/haber/yemen-de-suud-iran-rekabeti-ve-husiler-1370/>.

³ Mark Corcoran, “Timeline: A century of conflict in Yemen,” *ABC News*, Güncelleme 22 Nisan 2015, Erişim 4 Mayıs 2015,

<http://www.abc.net.au/news/2015-04-15/yemen-a-century-of-conflict/6381720>.

⁴ Kaynaklarda Houti, Hutu, Hutsi olarak da geçmektedir.

⁵ Fuad Ferhavi, “Yemen Savaşı Bölgeye ve Çin ile Rusya’nın Yaklaşımına Bir Bakış”, *Analist*, Mayıs 2015 (A), 51, s.33.

Yemen: İstikrarsızlaştırılan Bir Ülkede Bölgesel/Küresel Güç Mücadelesi

arasındaki üstünlük mücadelesi, 19. yüzyılın sonlarında başladı. İmam Yahya, mezhebin kuralları gereği imamlarını seçimle tespit eden Zeydilerin bu uygulamasına, 1891’de son verdi. Yahya’nın, kendi hanedanını kurup monarşi rejimini ilan ederek yönetimi Zeydilere dayandırması, Şafiiler tarafından tepkiyle karşılandı. 1910’da Osmanlı egemenliğine başkaldıran İmam Yahya, Osmanlı İmparatorluğu ile 1911’de yapılan anlaşma hükümlerine göre, içişlerinde bağımsız kaldı. Bu anlaşmayla Zeydiler, Yemen’de büyük bir üstünlük sağladılar.⁶ Osmanlı İmparatorluğu’nun, 1. Dünya Savaşı sonrasında bölgeden çekilmesi ile Kuzey Yemen, İmam Yahya liderliğinde bağımsızlığını kazandı. Aden Körfezi ve Bab’ül Mendep Boğazı’nı kontrol eden konumuyla stratejik öneme sahip Güney Yemen ve Aden limanı ise, İngiltere’nin himayesinde kaldı.

İmam Yahya’nın 1948’de çıkan ayaklanmada suikast sonucu öldürülmesiyle, oğlu İmam Ahmet başa geçti. Ahmet, ayaklanmayı, Suudi Arabistan’ın yardımıyla çok kanlı bir şekilde bastırdı⁷ ve -Kuzey Yemen’de feodal rejime son vereceklerini açıklayan rakiplerini etkisiz hale getirerek- 1962 yılına kadar ülkeyi yönetti. İmam Ahmet’in 1962’de ölümü üzerine yönetimi ele geçiren ordu, Yemen Arap Cumhuriyeti’ni kurdu. Bu durum, Suudi Arabistan ve Ürdün’ün desteklediği monarşi taraftarları ile Mısır’ın desteklediği cumhuriyetçiler arasında iç savaşın başlamasına neden oldu. Mısır devlet başkanı Cemal Abdul Nasır’ın Kuzey Yemen’e gönderdiği 70.000 kişilik askeri güç, 1967’ye kadar ülkede kaldı. Tam olarak bilinmemekle beraber 100.000-200.000 arasında insanın ölümüne neden olduğu tahmin edilen çatışmalar, cumhuriyetçilerin üstünlüğüyle sona erdi.⁸ ‘İmamet Devleti’nin 1969’da Mısır Devlet Başkanı Cemal Abdul Nasır’ın desteği ile yıkılması; Zeydi dini liderlerin, günümüzde milliyetçi ve cumhuriyetçi akıma karşı öfkelerinin nedenini açıklamaktadır.⁹ İmamet Devleti’nin yıkılmasından sonra Sa’ada, geri plana atılarak devlet otoritesinin dışında tutuldu. 1985’e kadar Sa’ada’ya herhangi bir vali

⁶ M. Efe Çaman vd, “Yemen: “Yeni Afganistan” mı?”, *Dünya Çatışmaları Çatışma Bölgeleri ve Konuları 1.Cilt* içinde, ed. Kemal İnat, Burhanettin Duran ve Muhtetin Ataman, (Ankara: Nobel 2010), s.340.

⁷ A.g.e.

⁸ Mark Corcoran, a.g.m.

⁹ Fuad Ferhavi, Mayıs 2015 (A), a.g.m. ss.33-34.

İbrahim ARSLAN

atanmaması,¹⁰ bu bölgede yaşayan insanların, yönetim karşıtı duruşunu güçlendirdi.

Kuzey Yemen’de iç savaşın sürdüğü yıllarda, Güney Yemen’de de İngiliz sömürge yönetimine karşı bağımsızlık mücadelesi veriliyordu. Ülkede 1963’de başlayan ayaklanma; İngilizlerin, 1967’de, Aden’den çekilmesi ile sonuçlandı. Güney Yemen; Aden ve Güney Arabistan’ın önceki himaye bölgesinden oluştu. Güney Yemen’de yönetimi ele geçiren Marksistler, 1970’de, ülkenin ismini Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti (People’s Democratic Republic of Yemen) olarak değiştirdiler.

Dünya genelinde ülkelerin/bölgelerin, Amerika ve Rusya yanlısı olmak üzere ikiye bölündüğü Soğuk Savaş koşullarında, Kuzey’deki Yemen Arap Cumhuriyeti’nin ABD yanlısı, Güney’deki sosyalist cumhuriyetin SSCB yanlısı tarafı temsil ettiği söylenebilir. Her iki ülke, 1839’da, İngiltere’nin Aden’i işgaliyle kaybedilen coğrafi bütünlüğü yeniden kurmak istemekle birlikte, birleşmenin kendi yönetimleri altında gerçekleşmesini öngörüyorlardı.¹¹

Ali Abdullah Salih’in, 1978’de, Kuzey Yemen’in devlet başkanı olmasından bir yıl sonra, Kuzey ve Güney arasında artan sınır çatışmaları, Arap Ligi arabuluculuğunda çözüme kavuşturuldu. Sovyetlerin dağılma sürecinde, 1990’da, Kuzey ve Güney Yemen birleştiler ve tek bir ülke olarak Yemen Cumhuriyeti’ni kurdular.¹² Birleşme, 22 Mayıs 1990’da, iki ülke topraklarındaki petrol bulunduğu tespit edilen Maribü’l-Cevf bölgesinde ortak arama yapma planı ile gerçekleştirildi.¹³ Birleşme öncesi var olan her iki devletin ayrılıkçı ordu mensupları, bu dönemde, ülkede gerilimin artmasının nedeni oldular. Taraflar arasında sürdürülen görüşmelerin ardından, 1993’de, Kuzey-Güney koalisyon hükümeti kurulmasına rağmen, Güneyliler, Sana’daki hükümet tarafından politik ve ekonomik olarak ötekileştirildiklerini iddia ederek; 1994’de birliği bozmaya yönelik

¹⁰ *A.g.m.*, s.34.

¹¹ M. Efe Çaman vd, *a.g.e.*, s.342.

¹² Mark Corcoran, *a.g.m.*

¹³ M. Efe Çaman vd, *a.g.e.*, s.342.

Yemen: İstikrarsızlaştırılan Bir Ülkede Bölgesel/Küresel Güç Mücadelesi

başarısız bir girişimde bulundular.¹⁴ Güneyli Başkan Yardımcısı Ali Salim el-Baid'in Aden'e çekilmesi üzerine, Devlet Başkanı Ali Abdullah Salih acil durum ilan ederek, el-Baid ve ayrılıkçı Güneyliler üzerine yürüdü. El-Baid'in Güney'de bağımsız bir cumhuriyet ilan etmesi ile Kuzey ve Güney silahlı kuvvetleri arasında silahlı çatışmalar yaşandı ve devam eden süreçte Kuzey, Güney'in başkenti Aden'i işgal etti. Ülkeyi terk eden El-Baid, yokluğunda yapılan yargılama sonucunda ölüme mahkûm edildi. İnsan Hakları gözlemcilerine göre, bu süreçte, Yemen'de 1.500 insan hayatını kaybetti, yaralıların sayısı ise 6.000'e ulaştı.¹⁵

Yemen'deki istikrarsız ortam, sonraki yıllarda da devam etti. Ülkenin yönetim gücüne ve kaynaklara ulaşımındaki eşitsizliğin neden olduğu şiddetli çatışmalar, günlük yaşamın bir parçası haline geldi. Kuzey'de Husiler ile hükümet güçleri arasındaki çatışmalar, Güney'de ayrılıkçı ayaklanma, El Kaide'nin ülke genelinde süregelen saldırıları ve kabileler arasındaki güç mücadelesi, Yemen'deki kaotik ortamı gün geçtikçe üstesinden gelinemez hale getirdi.¹⁶

Yemen'de son on yıl içinde Husiler ile hükümet güçleri arasındaki çatışmalar ve El Kaide tarafından gerçekleştirilen saldırılarda artış gözlenmektedir. Zeydi olan Hüseyin el Husi'nin¹⁷ 2004'de Kuzey'de başlattığı isyanda, -aralarında Husi'nin de bulunduğu- yüzlerce kişi hayatını kaybetti. Husiler ve hükümet güçleri, 2005'de ateşkes konusunda uzlaşma sağlamalarına rağmen; çatışmalar 2007'de de devam etti. Bu dönemde, ülkede, yabancılara yönelik El Kaide saldırılarına da tanık olunuyordu. Bir El Kaide intihar bombacısının Batılı turistlerin araçlarına saldırması sonucunda 8 İspanyol ve 2 Yemenli öldürüldü. El Kaide militanlarının, 2008'de, Sana'daki ABD büyükelçiliğine düzenledikleri saldırılarda 18 kişi hayatını kaybetti. Yemenli ve Suudi El Kaidelerinin birleşerek, 2009'da, "Arap Yarımadası'ndaki El Kaide" (Al Qaeda in the Arabian Peninsula-

¹⁴ "Yemen crisis: Who is fighting whom?," *BBC News*, 26 Mart 2015, Erişim 4 Mayıs 2015, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-29319423>

¹⁵ Mark Corcoran, *a.g.m.*

¹⁶ "Yemen crisis: Who is ..."

¹⁷ Husiler, adlarını, liderleri Hüseyin el-Husi'den almaktadırlar. Hüseyin el-Husi, halkın Devlet Başkanı Salih'e karşı hoşnutsuzluğunu göstererek 2004'de yönetim karşıtı bir hareket başlattı. Bu hareket esnasında hayatını kaybeden el-Husi'nin yerine, 33 yaşındaki Abdülmelik el-Husi geçti.

İbrahim ARSLAN

AQAP) örgütünü kurmaları ile ülkede şiddet daha da arttı. Aynı yıl içinde Yemen birlikleri, Kuzey'deki Husi isyancılarına karşı yeni bir saldırı başlatırken, ABD destekli Yemen güvenlik güçleri de, Abyan bölgesindeki El Kaide sığınaklarına karşı saldırılar düzenledi. AQAP'ın iddiasına göre, bu dönemde bir sualtı bombacısı olan Ömer Faruk Abdulmuttalip, ABD uçak gemisine saldırı girişiminde bulundu.¹⁸ Bu gergin ortamda, bir başka çatışma da Yemen'in kuzeyindeki sınır bölgesinde, Suudi Arabistan'a ait birlikler ile Husiler arasında yaşandı. Çatışmada 200'den fazla Suudi askeri hayatını kaybetti.

Yemen'de radikalleşen Nijeryalı bir gencin, Aralık 2009'da Detroit bağlantılı bir uçuşta patlatmak üzere, üzerinde patlayıcı madde gizlemesiyle ortaya çıkan suikast girişimi; ABD'nin AQAP'ı, kendi iç güvenliğine yönelik en önemli tehditlerden biri olarak görmesine neden oldu.¹⁹ Hükümet ve Husi isyancıları arasında 2010'da devam eden çatışmalarda ise yaklaşık 3.000 asker hayatını kaybetti.²⁰

16 Ocak 2011'de yaklaşık 30 kişilik bir grubun Sana Üniversitesi'nde Devlet Başkanı Abdullah Salih'in görevi bırakması yönünde bir gösteri düzenlemesiyle ülkede olaylar yeniden başladı.²¹ Arap Baharı protestolarının Yemen'in başkenti Sana sokaklarında yayılması üzerine, Devlet Başkanı Salih, 2013'den sonra görevi bırakacağına söz verdi. Bu süreçte, Yemen ordusunda etkinliği bilinen Ali Muhsin el-Ahmar'ın reformcu güçlerin safına geçmesi, Devlet Başkanı Salih'in gücünü daha da zayıflattı. Devam eden gösterilerde polislin ateşi sonucunda 50'den fazla Yemenli yaşamını yitirdi; hükümette etkin görevlerde bulunan birçok bürokrat, bu süreçte göstericileri desteklediklerini açıkladılar.

Devlet Başkanı Salih'in, füzeli bir saldırı sonucunda yaralanarak tedavi amacıyla Suudi Arabistan'a gittiği dönemde; ABD, Yemen'deki

¹⁸ Mark Corcoran, *agm*.

¹⁹ The Economist, Economist Intelligence Unit, "Country Report Yemen," (Londra, 4 Mayıs 2015), s.21.

²⁰ Mark Corcoran, *agm*.

²¹ Adel Siraj Merdad, "Yemen'de Neler Oluyor?", International Middle East Peace Research Center, s.2, Erişim 12 Haziran 2015, <http://www.impr.org.tr/wp-content/uploads/2015/04/Yemende-Neler-Oluyor.pdf>

El Kaide sığınaklarına karşı insansız hava araçlarıyla gerçekleştirdiği saldırıları artırdı. El Kaide liderlerinden, ABD doğumlu Anwar el-Awlaki, bir insansız hava aracı saldırısında öldürüldü. Yemen'e döndükten sonra görevi yardımcısı Abdurabbu Mansur Hadi'ye devredeceğini açıklayan²² ve birleşme öncesi yürüttüğü Devlet Başkanlığı görevini, birleşmeden sonra da kesintisiz devam ettiren Salih'in 2012'de ülkeyi terk etmesi üzerine; Yemen halkı, Devlet Başkanı Yardımcısı Hadi'yi, 2 yıllığına, Geçici Devlet Başkanı seçti.²³

Hadi'nin devlet başkanlığının ilan edildiği törende, AQAP tarafından gerçekleştirilen bir intihar bombacısı saldırısında, 26 asker yaşamını yitirdi. Bu dönemde, Sana'da gerçekleştirilen bir başka AQAP saldırısında 96 asker hayatını kaybederken; güvenlik güçleri ile AQAP arasında ülkenin güneyinde devam eden çatışmalarda yüzlerce insan yaşamını yitirdi.²⁴ Ülkede karşılaşılan ağır sorunların çözümü amacıyla oluşturulan ve önemli siyasi partilerin katıldığı "Ulusal Diyalog Konferansı"²⁵ yeni bir anayasa

²² Mark Corcoran, *agm*.

²³ Adel Siraj Merdad, *a.g.m.*, s. 2.

²⁴ Mark Corcoran, *agm*.

²⁵ Arap Baharı ile birlikte Yemen gençliği şiddet içermeyen bir hareket başlattı. Başkent Sana ve diğer kentlerde onbinlerce demokrasi taraftarının katılımıyla yoğun protesto gösterileri başladı. Devlet Başkanı Saïh'in önemli destekçilerinden General el-Ahmar'ın 21 Mart 2011'de yönetimden ayrılarak devrimi desteklemesi ile birçok Yemenli kabile, Ahmar'a katıldı. Bu gelişme göstericileri güçlendirirken, gösterilerin barışçıl doğasını ve demokrasi taleplerini politize ederek Yemen'in kanlı bir iç savaşla bölünebileceği endişelerini artırdı. Bu ortamda AB, Suudi Arabistan, İngiltere ve ABD'den oluşan uluslararası aktörler, görüşmelere başlanması için Yemen'de öne çıkan tarafları ikna ettiler. Devlet Başkanı Salih, kapsamlı politik sorunların çözülmesini ve çatışmaların sona erdirilmesini içeren bir inisiyatifi, Körfez İşbirliği Konseyi himayesinde, 23 Kasım 2011'de, Riyad'da imzalayarak başlattı. İnisiyatif Salih'e, yardımcısı Hadi'ye görevi devretme sorumluluğunu da veriyordu. İktidarın, Genel Halk Kongresi Partisi ve muhalif Ortak Hareket/Buluşma Partileri ittifakı arasında paylaşıldığı bir uzlaşma hükümeti kuruldu. Ulusal Diyalog Konferansı, Körfez İşbirliği Konseyi inisiyatifinin en önemli parçasıdır. Konferans; kadınlar ve gençlerin ağırlıkta olduğu Yemen'de değişimi sağlayacak güçlerin yanı sıra, devlete karşı önemli bir güç olan Sa'ada'daki Ensarullah ve Güney hareketi de dâhil tüm tarafların katılımına olanak sağlamaktadır. Konferans; işbirliğini öngörmekte, toplumsal uzlaşma sürecine zemin oluşturmaktadır. Siyasal partileri, Güney hareketini, Husileri, kadınları, gençleri, Sivil Toplumu kapsayan Konferansta 565 katılımcı yer almaktadır. %50'si Güney'den olan katılımcıların % 30'su kadındır. Ulusal Diyalog Konferansı Güney, Sa'ada, Devletin İnşası, Güvenlik, Hak ve Özgürlükler, Kalkınma, Adalet, Özel Entiteler ve İyi Yönetim başlıkları altında çalışma gruplarından oluşmaktadır. Ulusal Diyalog Konferansı, çalışmalarında sona yaklaştığında hükümet Güney sorununun tüm süreci sona erdirebileceğinden endişe ediyordu. Böyle bir durumda sorunların çözülmesine yönelik gayretleri tekrar bu noktaya yoğunlaştırmak üzere Suudi Arabistan, İngiltere ve Yemen'in eş başkanlığını yaptığı 39 ülkeden oluşan "Yemen'in dostları" grubu devreye girerek uluslararası baskıyı

İbrahim ARSLAN

oluşturulmasına yönelik çalışmalarına 2013'te başladı. Yemen'deki tarafların yanı sıra, bölgesel ve küresel aktörler tarafından desteklenen "Ulusal Diyalog Konferansı", ülkede krizin çözümüne yönelik, şiddet içermeyen tek mekanizma olarak görülmektedir. "Ulusal Diyalog Konferansı"na Güneylilerin desteği sınırlıdır. Bunun nedeni, birleşmeden sonraki süreçte aranmalıdır. Bu bağlamda; 1994'deki savaşın galibi olan Kuzeyliler ile Kuzeylilerin müttefikleri Güneylilerden oluşan politik elit, savaş sonrasında Güneylilerin taleplerini dikkate almadı ve ülkede eşitliği sağlayacak etkili bir yönetim tesis edilemedi. Siyasi yanlışlıklar sonucunda 2000'lerin ortasından itibaren ülke krize sürüklendi; Kuzey'deki Sa'ada ile Güney'in birçok vilayetinde halk hareketleri baş gösterdi.

Körfez İşbirliği Konseyi'nin inisiyatifi sonucu, Ali Abdullah Salih'in, görevi yardımcısı Abdurabbu Mansur Hadi'ye devretmesiyle başlayan geçiş sürecinin iki yıl içinde tamamlanması öngörülmekteydi. Bu süreçte "Ulusal Diyalog Konferansı" müzakereleri ile anayasanın yazılması, cumhurbaşkanlığı ve parlamento seçimlerinin gerçekleştirilmesi ve devletin yeniden yapılandırılması öngörülmesine rağmen, başta Suriye olmak üzere bölgedeki ve ülke içindeki gelişmeler, süreci doğrudan ve olumsuz olarak etkiledi;²⁶ iki yıllık geçiş süreci, yeni bir anayasa kabul edilemeden ve seçimler gerçekleştirilemeden sona erdi.²⁷ Mart 2013'de çalışmalarına başlayan "Ulusal Diyalog Konferansı"nın 10 aylık çalışması sonucunda; Devlet Başkanı Hadi, 2014'de, Yemen'in altı bölgesel bir federasyon olacağını açıkladı. Bunun üzerine, Husiler, açıklanan planı kabul etmediklerini deklare ettiler; AQAP ise, gerçekleştirdiği saldırılarla ülkedeki istikrarsızlığı daha da artırdı.

artırdı. Güney hareketi katılımcıları, ilerleyen süreçte ayrılık taleplerini; Güney ve Kuzey olarak iki eyaletten oluşan bir federal devlet ve federe devletler arasında daha önce var olan uluslararası sınırların korunması önkoşuluyla yumuşattılar. Kuzey temsilcileri ise, eski sınırı birçok yerde bölecek şekilde birkaç federe devletten oluşan bir federal devleti kabul edebileceklerini ifade ettiler. (Kaynak: Ali Saif Hassan, Yemen National Dialogue Conference: managing peaceful change?, Accord Issue 25. www.c-r.org/sites/default/files/accord25_Yemen.pdf)

²⁶ Adel Siraj Merdad, *a.g.m.*, s. 2.

²⁷ Charles Schmitz, *Yemen's National Dialogue*, MEI Policy Paper 2014-1, Middle East Institute, Şubat 2014, s. 2.

Yemen: İstikrarsızlaştırılan Bir Ülkede Bölgesel/Küresel Güç Mücadelesi

Husiler, hükümet güçlerinin yanı sıra ülke genelinde AQAP'la da savaştıklarından dolayı; Yemen'de ulusal bir siyasi hareket yarattıklarını ve Yemenlilerin, eski rejimin baskın olduğu geçiş hükümetine duydukları öfke nedeniyle, kendilerini desteklediklerini düşünmektedirler.²⁸ Devlet Başkanı Hadi'ye karşı güçlü bir muhalefet oluşturan Husilerin lideri Abdülmelik el-Husi, Ağustos 2014'de Devlet Başkanı'ndan ülkenin düşük gelirli kesimlerine yapılan devlet desteğinin iptal edilmesi kararını geri almasını ve "yozlaşmış" hükümeti, Yemen'i "daha iyi temsil edecek bir hükümetle" değiştirmesini talep etti. Devam eden süreçte, aralarında Sünnilerin de bulunduğu binlerce Husi destekçisi, Sana'daki hükümet binalarının önünde eylemlere başladılar.²⁹ Devlet Başkanı Hadi, eylemleri sona erdirmek amacıyla; 2 Eylül'de hükümeti feshetme ve yakıt fiyatlarını yüzde 30 azaltma sözü vermesine rağmen, bu girişim, Husiler tarafından yetersiz bulundu. Eylemlerde güvenlik güçlerinin Husi destekçilerine ateş açmasıyla kriz derinleşti. Ordu ile Sana'da yaşanan şiddetli çatışmalar sonrasında Husiler, hükümet binalarını işgal ettiler. Birleşmiş Milletler Yemen Özel Temsilcisi Cemal bin Ömer, 20 Eylül'de, hükümetin Husilerle anlaşmayı kabul ettiğini duyurdu.³⁰ Anlaşma kapsamında Husiler, taleplerinin (yakıt devlet desteği, yeni bir hükümetin kurulması, Devlet Başkanı'na danışman atamaları ve Ulusal Diyalog Konferansı'nda kararlaştırılan politikaların uygulanması) karşılanması koşuluyla Sana'dan çekilmeyi kabul etmelerine rağmen, anlaşmanın; militanların, diğer kuzey kentlerden çekilmelerini ve 45 gün içinde silahlarını yetkililere teslim etmelerini şart koşan güvenlik bölümünü imzalamayı reddettiler.³¹ Devam eden süreçte Husiler, hükümete ait tesislere el koydular ve yönetimi ele geçirdiler. Başkent Sana'daki Cumhurbaşkanlığı Sarayı'nın Husiler tarafından kuşatılması sonucu ilk olarak Başbakan Halid Mahfuz Bahhah hükümeti, daha sonra da Devlet Başkanı Hadi, Ocak 2015'de istifa etti. Ev hapsinde tutulan Hadi, daha sonra Sana'dan Aden'e kaçmayı başardı. Bu gergin ortamda, Irak Şam İslam Devleti (İŞİD), Yemen'deki ilk saldırısını Şii camilerini hedef alarak

²⁸ Neşe İdil, "Sana hükümeti, El Kaide ve Husiler... Yemen'de ne oluyor?," *Radikal*, 23.01.2015, Erişim 4 Mayıs 2015, http://www.radikal.com.tr/dunya/sana_hukumeti_el_kaide_ve_husiler_yemende_ne_oluyor-1278327.

²⁹ A.g.m.

³⁰ A.g.m.

³¹ A.g.m.

gerçekleştirdi.³²

Yemen'deki çatışmalar ve güvensizlik üç kategoriye ayrılabilir. İlki, Yemen hükümetine ve uluslararası hedeflere karşı AQAP tarafından gerçekleştirilen saldırılar; ikincisi ise, Yemen hükümeti güvenlik güçleriyle al-Hiraak al-Janoubi olarak bilinen Güney'deki ayrılıkçı hareket arasındaki çatışmalardır. Her iki çatışma, özellikle 2011'deki Arap Baharı'ndan sonra, tehlikeli boyutlara ulaştı. 2011'de Ensar El-Sharia olarak bilinen El Kaide bağlantılı grup, Yemen'in güneyindeki Abyan valiliğini ele geçirdi ve bu bölgede İslam hukukunun sıkı biçimde uygulanmasını zorunlu kıldı. Yemen askeri ve yerel milisler, 16 ay süren ve yüzlerce ölüme neden olan çatışmalarda Ensar el-Sharia'yı mağlup ettiler. Ensar el-Sharia ve AQAP, dağıldıkları komşu illerde şiddete başvurmaya devam etmektedirler.³³ Güney'deki ayrılıkçı hareket Hiraak, Arap Baharı'ndan bu yana düzenli olarak büyük ölçekli protestolar düzenlemektedir. Protestolarda, Yemen güvenlik güçleri göstericilere ateş açmakta, öldürülenlerin sayısı arttıkça Hiraak,³⁴ daha fazla otonomi olan talebini, bağımsızlığa doğru değiştirmektedir. Bu durumun, 2013'ün sonları-Mart 2015 ortasına kadar olan dönemde, tarafların ateşkesi kabul etmelerine kadar, devam ettiği görülmektedir.³⁵ Üçüncü çatışma kategorisini ise, Husilerin, Selefî (Sünnî) milisler ve İslamcı El-İslah partisine karşı angaje oldukları mezhepçi politik şiddet oluşturmaktadır.

³² Mark Corcoran, *agm*.

³³ Steven A. Zyck, "Yemen's security crises and transition process: implications for humanitarian action and access," *Humanitarian Exchange Magazine*, May 2014, Issue 61, Erişim 4 Mayıs 2015, <http://www.odihpn.org/humanitarian-exchange-magazine/issue-61/yemens-security-crises-and-transition-process-implications-for-humanitarian-action-and-access>.

³⁴ Güney'deki bağımsızlık yanlıları, iki devletin 1990'da birleşmesinden sonra ekonomik, politik ve sosyal marjinalleşmeden dolayı 1994'de kuzeyden ayrılmayı denediler ancak başarılı olamadılar. 2011 ayaklanmasından sonra bir güneyli olan Hadi'nin geçici Cumhurbaşkanlığına gelmesi dahi güneylilerin Kuzey'den tam bağımsız olma taleplerini etkilemedi. Hiraak, kendi içinde konsey, parlamento ve grup olarak isimlendirilen fraksiyonlara bölünmüş durumdadır. Bunlar birbirlerine karşı rakip olduklarından her oluşum bağımsızlık yanlılarının gerçek temsilcilerinin kendileri olduğunu iddia etmektedirler. Hadi, kendisinin etkili olduğu Ulusal Diyalog Konferansı'nı barış görüşmelerinde muhatap olarak almakta ve daha ılımlı bir çizgide tutmakta, ayrılık yanlılarını kendi önerdiği altı bölgeci federalizmi kabul etmeye zorlamaktadır. Kaynak: The Economist, Economist Intelligence Unit, "Country Report Yemen," (Londra, 4 Mayıs 2015), s.27.

³⁵ Steven A. Zyck, *a.g.m*.

Ülkede yüzlerce insan Husi, Selefi, kabile milisleri ve diğerleri arasındaki mücadelelerde yaşamlarını yitirmektedir. Bu durum, sadece İran'ın, Husiler tarafında çatışmalara dâhil olması ya da Suudi Arabistan'ın Selefilere destek sağlamasıyla değil, tüm bölgelerde milislerin mevcut gergin ortama katılım sağlamalarıyla daha da ağırlaşmaktadır. Yemen güvenlik güçleri; Devlet Başkanı Hadi'yi destekleyenler ile Husiler ve Hadi'nin selefi Ali Abdullah Salih'i destekleyenler olarak ikiye ayrılmış durumdadır. Devlet Başkanı Hadi, yoğun olarak ülkenin güneyinde yaşayan Sünniler, Halk Direniş Komiteleri ve yerel kabilelerin milisleri tarafından desteklenmektedir.³⁶ Yemen'deki çatışmaların tarafları ile ülkedeki genel güvenlik durumu Şekil 1'de görülmektedir.

Yemen'deki gelişmeler üzerine; ABD, AB, İngiltere ve Fransa, 11 Şubat 2015'de, başkent Sana'daki diplomatik misyonlarını kapattılar ve görevlilerini tahliye ettiler. Eylül 2014'den beri Sana'yı kontrol altında tutan Husiler, ülkeyi geçici olarak yönetmek üzere bir devrim komitesi oluşturdular.³⁷ Yönetimdeki Yemen'in tarihi partisi Genel Halk Kongresi (General People's Congress-GPC) ile muhafazakâr kabileler ve Sünni İslamcı gruplardan oluşan İslah Partisi, Husilerin tek yanlı uygulamalarını kabul etmeyerek parlamentonun feshedilmesine ve Husiler tarafından denetlenen bir yapının oluşturulmasına karşı çıkmaktadırlar.³⁸

Ferhavi'ye göre, Husiler, "Ulusal Diyalog"un bir parçası olmalarına rağmen, İran'ın desteğiyle ülkedeki siyasi süreci engellemektedirler.³⁹ Ülke içindeki gelişmelerin yanı sıra Mısır'daki hükümet değişikliğinin de Devlet Başkanı Hadi'nin gücünü olumsuz etkilediği belirtilmelidir. Devlet Başkanı Hadi'nin, önceki Devlet Başkanı'nın oğlu Ahmed Ali Abdullah Salih'i⁴⁰ Cumhuriyet Muhafızları Komutanlığı'ndan alması ve orduyu

³⁶ *Yemen crisis: Who is ...*

³⁷ *The Economist, a.g.m., s.26.*

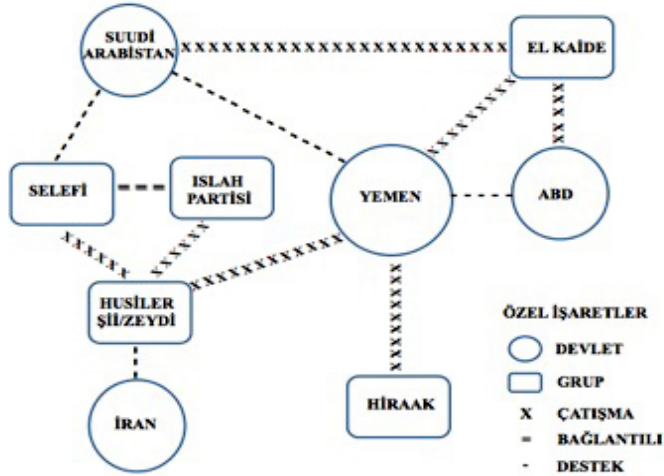
³⁸ *A.g.m.*

³⁹ Fuad Ferhavi, Mayıs 2015 (A), *a.g.m., s.35.*

⁴⁰ Albay Ahmed Ali Abdullah Salih, Devlet Başkanı Hadi'nin istifasından sonra Devlet Başkanlığı görevini üstlenmeyi beklemekteydi. Kaynak: "UAE website: Son of deposed President Saleh will assume Yemen's presidency," *Middle East Monitor*, 2 Şubat 2015, Erişim 6 Haziran 2015, <https://www.middleeastmonitor.com/news/middle-east/16716-uae-website-son-of-deposed-president-saleh-will-assume-yemens-presidency>

İbrahim ARSLAN

yeniden yapılandırmaya çalışması; Salih ile Husiler arasındaki koalisyonu güçlendirirken, Mısır'da Mursi'nin yönetimden uzaklaştırılması, Müslüman Kardeşler'den siyasi destek alan Hadi'nin konumunu daha da zayıflattı.⁴¹

Şekil: 1 Yemen'deki Güvenlik Durumu

Kaynak: Steven A. Zyck, "Yemen's security crises and transition process: implications for humanitarian action and access," *Humanitarian Exchange Magazine*, Issue 61, Mayıs 2014, Erişim 4 Mayıs 2015, <http://www.odihpn.org/humanitarian-exchange-magazine/issue-61/yemens-security-crises-and-transition-process-implications-for-humanitarian-action-and-access>

Devlet Başkanı Hadi, Husilerin yönetimi ele geçirmelerinden sonra, kaçmak zorunda kaldığı Aden'de, Husiler ile ordu birliklerinin kendisine darbe yaptıklarını ilan ederek istifasını geri çekti ve Körfez ülkeleri ile Arap Ligi'ne Husilerin ilerleyişinin durdurulması çağrısında bulundu.⁴²

⁴¹ Fuad Ferhavi, Mayıs 2015 (A), *a.g.m.*, s.36.

⁴² Faisal J. Abbas, "Why 'Operation: Decisive Storm' was needed in Yemen," 26 Mart 2015, Son güncelleme: 29 March 2015, Erişim 20 Mayıs 2015,

Uluslararası toplum tarafından Yemen'in yasal lideri olarak kabul edilen Hadi'nin⁴³ müdahale çağrısı üzerine, Suudi Arabistan öncülüğündeki koalisyon güçleri, 26 Mart 2015'de "Kararlılık Fırtınası" adlı operasyonu Yemen'de başlattılar.⁴⁴ 21 Nisan'a kadar sürdürülen operasyonun amacı; Husileri "Ulusal Diyalog" masasına geri dönmeye zorlamak, İran'ın askeri uzantılarına darbe vurmak, Husilerin ele geçirdiği füze birliklerini yok etmek ve Salih'e bağlı askeri birlikleri zayıflatmaktır.⁴⁵

Suudi Arabistan liderliğindeki Kararlılık Fırtınası koalisyonuna; Birleşik Arap Emirlikleri 30, Bahreyn 15, Fas 6, Katar 10, Kuveyt 15 savaş uçağı, Mısır 4 savaş gemisi ve hava desteğı, Pakistan savaş gemileri ve hava desteğı, Sudan 3 savaş uçağı, Suudi Arabistan 100 savaş uçağı, 150.000 asker ve deniz unsurları, Ürdün ise 6 savaş uçağı ile katkı sağladı. Körfez ülkelerinden Yemen'in komşusu Umman koalisyona katılmazken, Körfez ülkeleri dışından da koalisyona katılım sağlandığı görüldü. ABD, koalisyona lojistik ve istihbarat desteğı sağlarken, Batı tarafından desteklenen Suriye Ulusal Koalisyonu da, Kararlılık Fırtınası koalisyonunu desteklediğini ve Hadi'yi Yemen'in yasal lideri olarak kabul ettiğini açıkladı.⁴⁶

Koalisyon güçlerinin yürüttüğü Kararlılık Fırtınası operasyonu esnasında, Husi liderlerinden Abdulhalik el-Husi, Yusuf el-Madani ve Yusuf el-Fishi'nin öldürüldüğü ve Husi Devrim Komitesi lideri Muhammed Ali el-Husi'nin de yaralandığı bilgileri basında yer aldı.⁴⁷ Abbas'a göre, resmi sloganı 'Amerika'ya ölüm' olan Husiler, İran tarafından desteklenmektedir. Abbas, ABD kaynaklarına atıfla, sadece Şii değil, Sünni terörist grupların da İran tarafından desteklendiğini iddia etmektedir.⁴⁸

<http://english.alarabiya.net/en/views/news/middle-east/2015/03/26/Why-Operation-Decisive-Storm-was-needed-in-Yemen-.html>

⁴³ "Yemen crisis: Who is..."

⁴⁴ "ABD: Husilerle görüştük," *Aljazeera Turk*, 2 Haziran 2015, Erişim 3 Haziran 2015, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/abd-husilerle-gorustuk>.

⁴⁵ Fuad Ferhavi, Mayıs 2015 (A), *a.g.m.*, s.36.

⁴⁶ Dina al-Shibeeb, "Your guide to 'Operation Decisive Storm'" *Al Arabiya News*, 26 Mart 2015, Erişim 20 Mayıs 2015, <http://english.alarabiya.net/en/perspective/features/2015/03/26/Allies-back-Saudi-led-Decisive-Storm-op-in-Yemen-with-fighter-jets-.html>

⁴⁷ *A.g.m.*

⁴⁸ Faisal J. Abbas, *a.g.m.*

İbrahim ARSLAN

BM Genel Sekreteri Ban Ki-moon, Yemen hükümetinin isteği üzerine askeri operasyona başladığını ifade eden Suudi Arabistan'ın açıklamasından sonra, tüm taraflara sivillerin korunması çağrısında bulunarak, sorunun çözümünün sadece görüşmelerle sağlanabileceğini belirtti. BM Genel Sekreteri, özellikle Körfez İşbirliği ülkelerinin operasyonu desteklediklerinin altını çizerek; tarafların, uluslararası insani hukuka uyma sorumluluğunu hatırlattı. Ban Ki-moon ayrıca; Yemen'in birliğine, egemenliğine ve bağımsızlığına zarar verici eylemlerden kaçınmaları konusunda, tüm tarafları uyardı.⁴⁹ BM Güvenlik Konseyi'nin acil toplantısında, BM Genel Sekreteri Yemen Özel Temsilcisi Jamal Benomar, çatışmaların mezhepsel tonda olmasından ve ülkedeki Kuzey-Güney bölünmesinin derinleştiğinden endişe ettiğini açıkladı.⁵⁰ Benomar, 20 Mart 2015'de yaptığı açıklamada; “mezhepsel temelde camilerin hedef alınması, ülkedeki güvenlik durumunun ciddi olarak kötüleştiğinin bir göstergesidir” sözleriyle, çatışmaların özelliğine dikkat çekti.⁵¹ Benomar, “Bu tür ciddi gelişmeler, herkesin, özellikle siyasi partilerin, sorumlulukla hareket etmelerini, Yemen'in mezhepçilik, bölünme ve çekişmeden kurtarılması için devam eden görüşmelerde, iyi niyetle ve sorumlulukla hareket edilmesini gerektirmektedir” sözleriyle tarafları uyardı.⁵²

BM Güvenlik Konseyi, basın açıklamasında, Devlet Başkanı Hadi'nin seçimle işbaşına gelen yasal otorite olduğunun altını çizerek, Yemen'deki tüm taraflara sorunların ve farklılıkların diyalog ile çözülmesi gerektiğini, politik geçiş sürecine zarar verecek tek taraflı girişimlerden uzak durulması çağrısında bulundu.⁵³ Konsey, 26 Şubat 2015'de yayınladığı açıklamada; birçok dokümanda yer alan ve Yemenliler tarafından yürütülen demokratik geçiş sürecine işaret ederek, tüm tarafların -özellikle Husilerin- bu dokümanlara, özellikle “Ulusal Diyalog Konferansı”na uymalarını istedi.⁵⁴

⁴⁹ “Ban notes Saudi Arabia's military operations in Yemen, urges protection of civilians.” *UN News Centre*, 26 Mart 2015, Erişim 20 Mayıs 2015, <http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=50432#.VVwYvbntlBc>.

⁵⁰ *A.g.e.*

⁵¹ “Yemen: UN chief strongly deplors terrorist bombings, urges continued peace talks,” *United Nations*, 20 Mart 2015, Erişim 20 Mayıs 2015, <http://www.un.org/victimsofterrorism/fr/node/1039>.

⁵² *A.g.e.*

⁵³ *A.g.e.*

⁵⁴ “Yemen: Security Council calls on all parties to stay committed to peaceful political transition”, *UN News Centre*, 26 Şubat 2015, Erişim 20 Mayıs 2015), <http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=50184#.VVwfabntlBc>.

Yemen: İstikrarsızlaştırılan Bir Ülkede Bölgesel/Küresel Güç Mücadelesi

19 Mayıs 2015’de, Körfez İşbirliği’nin desteklediği Riyad’daki Diyalog Konferansı’nda, bir anlaşma imzalandı. Husiler ve önceki Devlet Başkanı Salih dışında diğer taraflar konferansa katıldılar. Riyad Dokümanı;

-Askeri darbe ile ilişkisi olmayan (Husi militanları ima edilmektedir) bir ordu kurulmasını,

-Taslak anayasanın tartışılmasını ve bir referandum yapılmasını,

-Yemen’in güneyi ile ilgili olarak; tek devlet yapısı içinde Güney Yemen’in haklarının tanınmasını ve politik öneminin anlaşılmasını,

-Bu dokümanın uygulanmasının izlenmesi amacıyla bir komitenin kurulmasını,

-Komitenin Yemen’deki politik süreçle ilgisi olan tüm taraflardan oluşmasını, öngörmektedir.⁵⁵

Bölgede Etkin Olan Bölgesel/Küresel Aktörlerin Tutumu

Yemen, dünya ticaretinin %8’inin gerçekleştiği Bab’ül Mendep Boğazı-Kızıldeniz-Süveyş Kanalı suyolunun güney girişini kontrol eden, stratejik bir mevkidedir. Bu bölgede oluşabilecek uzun süreli güvensizlik ortamı, dünya ticaretinin yanı sıra küresel ölçekte enerji güvenliğini, bu rotada taşınan enerjiye bağımlı ülkelerin ekonomilerini ve iç istikrarlarını etkileyebilecek potansiyele sahiptir. Bu bağlamda bu bölümde, bölgeden ayrı düşünülemeyecek Bab’ül Mendep Boğazı ile Yemen’de etkili olan ABD, İran, Suudi Arabistan, Mısır ve Körfez İşbirliği ülkelerinin izledikleri politikalar üzerinde durulacaktır.

ABD’nin Afrika’ya yönelik oluşturduğu, Birleşik Devletler Afrika Komutanlığı’na (U.S. AFRICOM) ait bir müşterek görev gücü, Bab’ül Mendep Boğazı’nın batısını kontrol eden Cibuti’de konuşlandırılmıştır;

⁵⁵ “Yemeni dialogue conference signs treaty on crisis,” *Al Arabiya News*, 19 Mayıs 2015, Erişim 08 Haziran 2015, <http://english.alarabiya.net/en/News/middle-east/2015/05/19/Yemeni-dialogue-conference-to-sign-treaty-on-crisis.html>.

İbrahim ARSLAN

Boğazın doğusundaki ülke ise Yemen'dir. Bab'ül Mendep Boğazı, Yemen'e ait Perim adası tarafından ikiye ayrılmakta, bu durum Boğaz kontrolünde Yemen'e üstünlük sağlamaktadır. Afrika Komutanlığı; Afrika, kıtaya komşu adalar ve bunların etrafındaki sularda ABD tarafından gerçekleştirilecek her türlü tatbikat ve operasyonlardan sorumludur. Ekim 2007'de faaliyete başlayan AFRICOM, bir yıl sonra, 1 Ekim 2008 tarihinden itibaren, bölgeye yönelik bağımsız bir komutanlığa dönüştürüldü.⁵⁶ AFRICOM, öncelikle ABD'nin ulusal çıkarlarının korunmasını, bölgesel istikrar ve güvenliğin desteklenmesini, işbirliğinde bulunulan uluslararası partnerlerle bölgede ortaya çıkabilecek krizlere cevap verilmesini ve ulusaşırı tehditlere karşı caydırıcılığın sağlanmasını amaçlamaktadır.⁵⁷ AFRICOM, ABD'nin, küresel güçlerin bölgedeki etkinliğini azaltmayı hedefleyen bir sert güç unsuru olarak görülmelidir. Bu bağlamda, bu bölgede AFRICOM'un asıl hedefinin, Çin olduğu söylenebilir. ABD, Bab'ül Mendep Boğazı'nı da içine alan Aden Körfezi'nde varlığını güçlendirmek için, Japonya ile birlikte hareket etmektedir. Tokyo hükümeti, Ocak 2015'de Cibuti'de kalıcı bir askeri üs kurma kararında olduğunu açıklamıştır.⁵⁸

ABD'nin, Suriye ve Irak'ta son dönemde artan IŞİD tehlikesine karşı, dengeleyici bir faktör olabileceğini düşündüğü İran'ın, bölgedeki politikalarına temkinli yaklaştığı görülmektedir. Bu bağlamda, İran'ın yürüttüğü nükleer programa yönelik olarak, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 5 Daimi Üyesi + Almanya (P5+1)⁵⁹ ve İran arasında yapılan geçici anlaşmanın, İran'ın küresel sisteme aşamalı entegrasyon sürecinin ilk somut göstergesi⁶⁰ olarak değerlendirilmesi yanılıcı olmayacaktır.

⁵⁶ "About the Command," *United States Africa Command*, Erişim 01 Haziran 2015, <http://www.africom.mil/about-the-command>.

⁵⁷ "What we do," *United States Africa Command*, Erişim Tarihi: 01 Haziran 2015, <http://www.africom.mil/what-we-do>.

⁵⁸ Fuad Ferhavi, "Aden Körfezi ve Afrika Arasında Japonya'nın Hesapları ve Yemen", *Analist*, Haziran 2015 (B), 52, s.48.

⁵⁹ Dilek Yiğit, "Körfez Ülkeleri'nin İran Karşısında Farklılaşan Tutumları," *Stratejik Düşünce Enstitüsü*, 22 Şubat 2014, Erişim 29 Mayıs 2015,

<http://www.sde.org.tr/tr/newsdetail/korfez-ulkelerinin-iran-karsisinda-farklilasan-tutumlari/3650>.

⁶⁰ *A.g.m.*

Ferhavi'ye göre, ABD'nin İran'a yönelik ekonomik ambargoyu kaldırmasının arkasındaki gerekçe de, İran ekonomisini Çin veya Rusya yerine Batı ekonomisine eklemektir.⁶¹

İran Anayasası'nın 154. maddesindeki "İran İslam Cumhuriyeti, yalnızca İran'da yaşayan halkın değil, tüm insanların mutluluk müjdecisidir" ifadesi, Tahran'ın dış politikada takip ettiği devrim ihracı odaklı yolu, genel olarak özetlemektedir.⁶² İran, Ortadoğu'da Sana'nın yanı sıra Beyrut, Şam ve Bağdat'ın ülkesi için önemi üzerinde durmakta,⁶³ böylece; Körfez Ülkelerinin İran ve kontrolündeki güçler tarafından çevrelenebileceğini düşünmektedir. Bu bağlamda; İran, Ortadoğu'da etkinliğini artırmasına olanak sağlayan tüm gelişmelerden yararlanmaktadır. Yemen'in El Hadide Limanı'nın genişletilmesi ile ilgili imzalanan anlaşma, bu yaklaşımı ortaya koymaktadır. Husilerin başkent Sana'yı kontrol altına almaları üzerine, İran'ın, Yemen'in el Hadide Limanı'nı genişletme anlaşmasını imzalaması,⁶⁴ bu bölgeyi, Kızıldeniz'e kıyısı olan -ve Yemen'in batısında yer alan-Eritre'deki İran varlığına eklemeye girişimi olarak değerlendirilmelidir.

İran'ın Ortadoğu politikasında iki konu öne çıkmaktadır. Bunlar; bölgede Sünni/Vahhabi eksenine karşı güçlü bir ittifak kurmak ve ülkesindeki iç istikrarı olumsuz etkileyebilecek, Irak ve Suriye'nin kuzeyinde petrol kaynaklarına sahip, bağımsız bir Kürt devletinin oluşumuna engel olmaktır. İran'da yaşayan ve genel olarak Sünni olan Kürtler, yıllardır İran hükümetiyle mücadele halindedirler. İran'ın hemen batı sınırında bir Kürt devletinin kurulması, İran'daki Kürt toplumu harekete geçirme potansiyeline sahiptir.⁶⁵

⁶¹ Fuad Ferhavi, Mayıs 2015 (A), *a.g.m.*, s.37.

⁶² Cemalettin Taşken, "Yemen'de Suud-İran Rekabeti ve Husiler," *Ankara Strateji Enstitüsü*, 5 Eylül 2014, Erişim 29 Mayıs 2015,

<http://www.ankarastateji.org/haber/yemen-de-suud-iran-rekabeti-ve-husiler-1370/>.

⁶³ Charles Faddis, "Iran Seizes One Arab Capital After Another," *Newsmax*, 27 Ocak 2015, Erişim 29 Mayıs 2015,

<http://www.newsmax.com/CharlesFaddis/Iran-Arab-Capital-jihad/2015/01/27/id/620946/>.

⁶⁴ Fuad Ferhavi, Mayıs 2015 (A), *a.g.m.*, s.37.

⁶⁵ Araz Bağban, "İslam Devleti'nin Yükselişi Karşısında İran'ın Ortadoğu Politikası," *Gerçek*, 10 Temmuz 2014, Erişim 29 Mayıs 2015,

<http://gercekgazetesi.net/uluslararasi/islam-devletinin-yukselisi-karsisinda-iranin-ortadoğu-politikasi>.

İbrahim ARSLAN

Son dönemde Irak ve Suriye’de yaşanan gelişmeler, İran’ın Ortadoğu’ya yönelik politikaları açısından önem taşımaktadır. IŞİD tarafından, Irak ve Suriye’nin Sünni bölgesinin büyük bir kısmını içine alan geniş bir alanda İslam Devleti kurulması ve bölgede artan Şii etkisine karşı savaş ilanı; İran için bölgedeki çıkarlarına açıktan bir tehdit ve yeni bir Sünni tehlikenin ortaya çıkışı anlamına gelmektedir.⁶⁶

Irak’ta, 2003’de, Baas rejiminin devrilmesinden sonra ülkede, sürekli Şii eksenli hükümetlerin kurulması ile iktidarın, -ülkenin kuzeyindeki Kürt bölgesi dışında- büyük ölçekte Şiiilerin eline geçtiği bilinmektedir. İran’ın Irak’ta etkisini artırması, Sünni blokun Irak’ta zayıflaması olarak da yorumlanabilir. Bağban’a göre, İran, son dönemde Suriye’de yaşanan gelişmelere bu bağlamda müdahil olarak, İran-Suriye-Hizbullah ekseninde, İsrail’e karşı kurulmuş olan ittifakın bozulmaması için, Esad’a yardımcı olmak üzere, Kudüs Gücü’nü Suriye’ye gönderdi.⁶⁷ IŞİD’in Sünnilerin yoğun olarak yaşadıkları bölgeleri ve bazı petrol kaynaklarını ele geçirmesi üzerine; bu oluşumun, el Kaide’den daha büyük bir tehlike olduğunu fark eden İran, IŞİD’e karşı ABD ile işbirliği olasılığını da değerlendirmektedir. Bağban, İran’ın, genel olarak, Ortadoğu’da kendi menfaatlerini korumak ve Basra Körfezi ülkelerine karşı ittifakını genişletmek için mezhep eksenli iç savaşlar yoluyla kitleleri Sünni kesime karşı seferber ettiğini⁶⁸ öne sürmektedir.

Yemen’in, Kızıl Deniz ve Aden Körfezi’ni birbirine bağlayan ve dar bir su yolu olan Bab ül-Mendep Boğazı’na hâkim konumundan dolayı stratejik öneme sahip olduğu, yukarıda vurgulanmıştı. Mısır ve Suudi Arabistan, Yemen’de yönetimin Husiler tarafından ele geçirilmesi halinde boğazdan serbest geçişin tehlikeye düşebileceğinden endişe etmektedirler.⁶⁹ Kuzey’de Husilerin üstünlüğünün artması üzerine Suudi Arabistan, Güney’deki liderlerle diyalogu geliştirmeye başladı. Güney’deki Hirak fraksiyonları, kaynağa ihtiyaç duyduklarında Suudi Arabistan’ın desteğini kazanmaya çalışmaktadırlar. Suudi Arabistan, Güney’de tüm grupları temsil eden bir

⁶⁶ A.g.m.

⁶⁷ A.g.m.

⁶⁸ A.g.m.

⁶⁹ *Yemen crisis: Who is...*

liderin olmasını tercih etmesine rağmen, Hirak fraksiyonları arasında bu beklentisi, henüz gerçekleşmedi.⁷⁰ Mısır, Kararlılık Fırtınası operasyonuna destek vermesine rağmen, Yemen'deki durumun, Mısır'daki Müslüman Kardeşler'i motive edecek şekilde, Müslüman Kardeşler'in güçlenmesiyle sonuçlanmasını istememektedir.⁷¹

Bölgede önemi artan bir diğer aktör, Körfez İşbirliği Konseyi'dir (Gulf Cooperation Council-GCC). Bölgenin istikrar ve güvenliğine yönelik olarak, Mayıs 1981'de, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Katar, Kuveyt, Suudi Arabistan ve Umman tarafından oluşturulan Körfez İşbirliği Konseyi, kuruluşundan günümüze kadar geçen süre içinde, üye ülkeler arasındaki ilişkileri beklenen düzeyde geliştiremedi. Körfez İşbirliği ülkeleri, gümrük birliği, ortak pazar ve ortak para birimi oluşturulmasına yönelik niyet beyanında bulunmalarına rağmen, bu beklentilerini henüz gerçekleştiremediler. Körfez İşbirliği'ne üye ülkeler arasındaki sorunlar ve güven noksanlığı, işbirliğinin gelişmesine engel olmaktadır. Suudi Arabistan ve BAE arasındaki sınır tartışmaları, Suudi Arabistan'ın bölgedeki diğer ülkeler üzerinde etkinliğinin artmasından duyulan endişe, ülkeler arasında güvenlik alanındaki işbirliğinin derinleşmesini engellemektedir. Örnek olarak; Yarımada Kalkanı (Peninsula Shield) adı ile 1986'da Suudi Arabistan'da birleşik bir Körfez Ülkeleri İşbirliği Gücü oluşturulmasına rağmen, üye ülkeler arasında uzlaşma sağlanamaması nedeniyle bu girişimin daha ileriye taşınması mümkün olamadı.⁷²

Bölge ülkeleri farklı özellikleri, beklentileri ve kaygıları nedeniyle Yemen ve İran'a karşı ortak bir tutum sergileyememektedirler. Suudi Arabistan ve İran arasında tarihten gelen karşılıklı güvensizlik ve şüphe, iki ülke arasındaki ilişkileri doğrudan etkilemektedir. Her iki ülke, kendisinin, İslam dünyasının merkezi olarak kabul edilmesini arzu etmektedir. Suudi Arabistan ve Bahreyn, İran'ın, iç işlerine karıştığını ve ülkelerindeki Şii nüfusu etkilemeye çalıştığını düşünmektedirler. Kuveyt, diğer ülkelerden

⁷⁰ The Economist, *a.g.m.*, s.28.

⁷¹ Fuad Ferhavi, Mayıs 2015 (A), *a.g.m.*, s.37.

⁷² Mike Ross, "Security in the Gulf and the Arabian Peninsula: An Agenda for NATO", *NATO Parliamentary Assembly*, 221 PCTR 10 E rev. 1. s. 8.
<http://www.nato-pa.int/default.asp?SHORTCUT=2076>.

İbrahim ARSLAN

farklı olarak; İran'ı, Irak'a karşı dengeleyici unsur olarak görmesine rağmen, Saddam Hüseyin'in yönetimden uzaklaştırılmasından itibaren, İran'ın bölgedeki etkisini artırma çabalarından kaygı duymaktadır. BAE'nin, İran'la Ebu Musa ve Tunb adaları üzerinden sınır sorunu bulunmaktadır. Büyük ölçekte İran yatırımlarından etkilenen Dubai, halen yaklaşık 10.000 İranlı firmaya ev sahipliği yapmaktadır. Umman ve Katar ise, ortak tarih ve kültürü öne çıkararak, geliştirdikleri ekonomik ilişkilerle İran'ı bir ticaret ortağı olarak görmektedirler. Ülkesinde önemli bir Şii nüfus bulunmayan Umman'ın, İran ile 2009'da imzaladığı güvenlik işbirliği anlaşması, iki ülke arasındaki ilişkilerin derinleşmesine zemin hazırladı. Doğalgaz rezervi konusunda aralarında tartışma bulunmasına rağmen, Tahran ve Katar'ın ilişkileri genel olarak iyi düzeydedir. Katar, Tahran'ın uranyum zenginleşirmesi konusunda BM Güvenlik Konseyi kararını reddeden tek ülkedir.⁷³

Bazı İranlı yetkililerin, Yemen'in başkenti Sana'nın, İran'ın kontrolü altında olması gerektiği yönünde açıklamalar yaptığı bir ortamda, Körfez Ülkeleri İşbirliği, Husilere ve onların destekçilerine karşı, Yemen'deki devlet yapısının çökmesinin önüne geçilmesi, Suriye ve Irak'ta olduğu gibi bir insani felaketle karşılaşılması için operasyon başlattı. Bu operasyon; İran'ın, komşularının iç işlerine karışmasını engellemek amacına yönelikti. Körfez Ülkeleri İşbirliği'nin, İran'ın bölgeye nüfuzunun önlenmesine karşı çok kısa sürede organize olarak Kararlılık Fırtınası Operasyonu'nu gerçekleştirmesi önemli görülmele birlikte, bu operasyondaki kararlılığın devamlılığının sağlanıp sağlanamayacağı, üzerinde durulması gereken önemli bir ayrıntıdır. İlave olarak; operasyonun, Körfez Ülkeleri İşbirliği tarafından oluşturulan ortak kapasite ile gerçekleştirildiği, ABD'nin, istihbarat ve lojistik destek dışında operasyona herhangi bir katkı sağlamadığı⁷⁴ dikkate değer bulunmaktadır.

⁷³ A.g.e.

⁷⁴ Ghassan Shabaneh, "Report Operation Decisive Storm: Objectives and Hurdles," *Al Jazeera Centre for Studies*, 12 Nisan 2015, s.3.

İnşacı Yaklaşım Açısından Yemen’de Kimlik Sorunu

Konstrüktivist (İnşacılık) uluslararası ilişkiler teorisi, mevcut uluslararası ilişkiler teorilerinin, 1990’lı yıllarda Soğuk Savaş’ın sona ermesini açıklama konusunda yetersiz kalmalarının da etkisiyle ortaya çıktı.⁷⁵ Yaklaşımları arasındaki farklılıklardan dolayı İnşacılık teorisi; sistemik, aktör merkezli ve bütüncül olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Bunlardan ilki, üniter devletlerarasındaki etkileşime vurgu yapmakta; ikincisi, iç siyasi alandaki sosyal ve hukuki normlar ile devletlerin kimlik ve çıkarları arasındaki ilişkilere öncelik vermekte; üçüncüsü ise ilk iki alanı birleştirmektedir. İnşacılar; aktörlerce paylaşılan fikir, inanç ve değerler sisteminin yapısal özellikler gösterdiği, sosyal ve siyasi eylemler üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olduğu üzerinde durmaktadırlar.⁷⁶ Aktörlerin “kişisel” ve “sosyal” olmak üzere iki tür kimliği bulunduğunu öne süren Wendt, kişisel kimliği analizinden çıkarmış ve devletlerin sistemik etkileşim yoluyla sosyal kimliklerini nasıl kurdukları üzerinde durmuştur. Sosyal kimliklerin varlığı, sosyal bir ortamda diğerleri ile ilişkilere bağlıdır. Sosyal anlamlardan oluşan sosyal kimlikler, diğerleri ile olan etkileşim sonucu ortaya çıkmaktadır, kişisel kimliğin köklerini ise iç politikada aramak gerekmektedir.⁷⁷

Kimlik ve çıkar arasındaki ilişkiye dikkat çekilen İnşacı teoride, kimlikler çıkarların belirleyicisidir. Kimlik, ideolojinin mantığına etki etmekte ve farklı politikalara yol açmaktadır. Çıkarların nasıl oluştuğunu açıklamak için bireylerin ve devletlerin sosyal kimliklerine odaklanan inşacılar, aktörlerin çıkarlarını nasıl şekillendirdiğini anlamının, uluslararası siyasi olguları açıklamak için önemli olduğunu belirtmektedirler.⁷⁸

İnşacı kuram, devletlerin önceden belli, her zaman ve her durumda geçerli olan çıkarları olmadığını savunmaktadır. Bu bağlamda; Alexander

⁷⁵ Muharrem Hilmi Özev, “Eleştirel Teori Olarak Konstrüktivizm,” *Uluslararası İlişkilerde Teorik Tartışmalar* içinde, ed. Hasret Çomak ve Caner Sancaktar, (İstanbul: Beta, 2013), s. 483.

⁷⁶ Christian Reus-Smit, “Konstrüktivizm”, *Uluslararası İlişkiler Teorileri* içinde, ed. Scott Burchill ve Andrew Linklater, çev. Muhammed Ağcan ve Ali Aslan 3. Baskı, (İstanbul: Küre, 2014), s.294-299.

⁷⁷ Yücel Bozdağlıoğlu, “Yapılandırmacı Yaklaşım (Konstrüktivizm),” *Uluslararası İlişkiler Giriş, Kavram ve Teoriler* içinde, ed. Haydar Çakmak , (Ankara: Platin, 2007), s.152.

⁷⁸ Christian Reus-Smit, *a.g.e.*, ss.294-299.

İbrahim ARSLAN

Wendt, aktörlerin önce kimliklerini belirlediklerini, daha sonra bu kimliğe uygun olarak çıkarlarının neler olduğunu tespit ettiklerini ifade etmekte ve ‘sabit’ ulusal çıkar kavramının varlığını sorgulamaktadır. Aktörler kim olduklarını belirlemeden, başka bir deyişle kimliklerini ortaya koymadan, çıkarlarının neler olacağına karar verememektedirler.⁷⁹

Kimlik genel olarak kültür, dil, din, milliyetçilik (milli bilinç) gibi kavramları içermektedir.⁸⁰ Ontolojik düzeyde kimlik, uluslararası ilişkiler kuramının, özellikle Batı-dışı ve farklı olan kültürleri ve toplumları çözümlemesinde ortaya çıkan sorunları anlamaya yardımcı bir kavramdır.⁸¹ İnşacı yaklaşımda kimlikle ilişkilendirilen çıkar kavramı iki ayrı anlamda kullanılmaktadır. İlki, uluslararası ilişkiler disiplininde devletlerin dış politika amaçlarını ve hedeflerini belirlemeye yarayan bir kavram olarak tanımlanabilirken, diğeri, belli politikaları haklı göstermek için kullanılan siyasi söylemin adlandırılması, olarak ifade edilebilir.⁸² Sabit bir ulusal çıkar olduğu yaklaşımını kabul etmeyen İnşacı kurama göre, “aktörlerin ne yaptıklarıyla ne oldukları” arasında bir ilişki mevcuttur. Devlet kimliği esas olarak bir devletin kendisini uluslararası politikada nerede gördüğü ve diğer aktörlere göre kendisini nasıl konumlandığıyla ilintilidir. Devletler, dış politikaları vasıtasıyla mevcut kimliklerini devam ettirebilirler veya yeni bir kimlik kazanabilirler. İnşacı kuram açısından devlet kimliği bağımsız değişken, dış politika bağımlı değişken olarak ele alındığında, devletlerin kendilerini diğer aktörlere göre nasıl tanımladıklarının ve konumlandıklarının, çıkarlarının belirlenmesinde çok önemli rol oynadığı belirtilebilir.⁸³

⁷⁹ Birgül Demirtaş-Coşkun, “Çıkar”, *Uluslararası İlişkiler, Giriş, Kavram ve Teoriler* içinde, ed. Haydar Çakmak, (Ankara: Platin, 2007), s.62.

⁸⁰ Burcu Güçlü Akpınar, “Uluslararası İlişkilerde Kimlik Sorunsalı”, *Uluslararası İlişkilerde Teorik Tartışmalar* içinde, ed. Hasret Çomak ve Caner Sancaktar, (İstanbul: Beta, 2013), s.456.

⁸¹ E. Fuat Keyman, “Uluslararası İlişkilerde Kimlik Sorunu ve Demokratik Dünya Düzeni,” *Uluslararası İlişkilerde Post Modern Analizler, Kimlik, Kültür, Güvenlik ve Dış Politika* içinde, der. Tayyar Arı, (Bursa: mkm, Nisan 2012), s.40.

⁸² Birgül Demirtaş-Coşkun, *a.g.e.*, s.58.

⁸³ Birgül Demirtaş, “Türkiye’nin Bosna ve Kosova’ya Yönelik Politikaları: İnşacı Kuram Açısından Bir İnceleme”, *Uluslararası İlişkilerde Post Modern Analizler, Kimlik, Kültür, Güvenlik ve Dış Politika* içinde, der. Tayyar Arı, (Bursa: mkm, Nisan 2012), ss.156-158.

Birleşme öncesinden başlayan ve günümüzde de süren şiddet içerikli çatışma ortamı, ötekileştirildikleri iddiasıyla Güney'in süregelen ve ayrılığı hedefleyen eylemleri, kabileler ve yerel milislerin üstünlük mücadelesinden kaynaklanan güvensizlik ortamı, Yemen'de "kişisel" ve "sosyal" devlet kimliğinin, buna bağlı olarak ulusal çıkarların belirlenmesinde/benimsenmesinde, Yemenliler arasında bir uzlaşa sağlanamadığını göstermektedir. Kültür, din, dil ve millet olma bilinci gibi öğeler, kimlik hareketleri üzerinde tarih boyunca zaman ve mekâna bağlı olarak, farklı değişimler yaratmıştır. 18. yüzyılda kimliklerin belirlenmesinde ve ortak bir kimlik oluşturmada etkili olan din, günümüzde genel olarak ayrıştırıcı bir bakış açısıyla⁸⁴ yorumlanmaktadır. Benzer biçimde, Yemen örneğinde olduğu gibi, bir ülke içinde mezhep farklılıkları, özellikle Ortadoğu coğrafyasında toplumu oluşturan bireyler ve gruplar arasında önemli bir fay hattı olarak öne çıkmakta, devleti işlevsiz hale getirebilecek düzeyde şiddete varan çatışmaların kaynağı olabilmektedir. Bölgesel ve küresel aktörlerin, kendi çıkarları doğrultusunda, stratejik bir bölgede yer alan Yemen'in içyapısına ve istikrarına yaptıkları güçlü müdahaleler, ülkede kimlik-çıkarcı ilişkisini daha da karmaşık hale getirmekte, Ortadoğu'nun en yoksul ülkesi olan Yemen'in bu sorunu aşmasını, adeta olanaksız kılmaktadır.

Yemen'in içyapısı ve buna bağlı olarak ülkede yaşananlar, İnşacı kuram bağlamında kimlik-çıkarcı-dış politika uygulamaları ilişkisinin analizine olanak sağlayan güncel bir örnek sunmaktadır. Bu bağlamda bu çalışma, kökleri iç politikada olan "kişisel" kimliğin, "sosyal" kimliğin belirlenmesi üzerindeki etkisinin önemine dikkat çekmektedir.

Sonuç

Yemen, son dönemde, farklı gruplar arasında devam eden ve ülkeyi iç savaşın eşiğine getiren bir çatışma ortamının içine girdi. Ülkedeki asıl mücadele, Devlet Başkanı Abdurabbu Mansur Hadi'ye bağlı güçler ile Husi olarak isimlendirilen Şii Zeydiler arasında yaşanmaktadır. Hükümet güçleri ile Husiler arasındaki çatışmalar, Şii yönetimindeki İran ile, Yemen'le uzun bir sınırı olan Sünni yönetimindeki Suudi Arabistan arasındaki bölgesel güç

⁸⁴ Burcu Güçlü Akpınar, *a.g.e.* s.478.

mücadelesinin bir parçası olarak görülebilir.

Husilerin, süregelen çatışmalarda etkinlik alanlarını ülkenin batısına doğru genişletmeleri; Suudi Arabistan ve Mısır'ı, Husilerin, Bab'ül Mendep Boğazı'nı ele geçirebilecekleri endişesine sevk etti. Suudi Arabistan ve ABD, Husilerin ilerlemesinin arkasında İran olduğunu iddia etmektedirler. İran ve Husiler bu iddiaları kabul etmemelerine rağmen, Ekim 2014'de İran lideri Ayatullah Ali Hamaney'in başdanışmanı Ali Ekber Velayeti, İran'ın, isyancıların "haklı savaş"ını desteklediğini açıkladı.⁸⁵ İran yönetiminin, kendi rejimini diğer ülkelere yaymayı esas alan politika geliştirdiği bilinmektedir. Yemen'e ve kendisine ideolojik olarak yakın bulunduğu Husilere yaklaşımı bu doğrultuda⁸⁶ olan İran'ın, bölgeye yönelik tutumunun kısa vadede değişmeyeceği öngörülebilir.

Suudi Arabistan önderliğinde gerçekleştirilen Kararlılık Fırtınası Operasyonu, bölgedeki güç dengesini etkileyebilir. On ülkenin katkı sağladığı koalisyonun oluşturulmasındaki sürat ve kararlılık, Arap dünyasında alışlagelmişin dışındadır. Bölgede karşılaşılabilecek sorunlarda, bu kararlılığın sürdürülebileceğinin gösterilmesi; bölgeyle ilgisini sürdüren diğer aktörlerin, önümüzdeki süreçte Körfez İşbirliği'ni daha dikkatle izlemelerini gerektirebilir.

Çatışmalardan kaynaklanan istikrarsızlık, kitlesel yer değiştirmeler, zayıf yönetim, rüşvet ve kaynakların tüketilmesi nedenlerinden dolayı kalkınamayan ve Ortadoğu'nun en yoksul ülkesi olan Yemen'de, halkın %32'si yetersiz beslenme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Çatışmalardan dolayı 400.000 Yemenlinin yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda kaldığı⁸⁷ ülkede, Yemen Silahlı Kuvvetleri dâhil, çatışmalara taraf olan tüm silahlı gruplar, insani yardıma ulaşmayı engellemektedir. BM'ye göre 50.000 Yemenli insani yardıma ulaşmamaktadır.⁸⁸ Bu durum, ülkede yaşanan insani sorunun derinleştiğini göstermektedir.

⁸⁵ The Economist, *a.g.m.*, s.20.

⁸⁶ Cemalettin Taşken, *a.g.m.*

⁸⁷ Mark Corcoran, *a.g.m.*

⁸⁸ Steven A. Zyck, *a.g.m.*

Ortadoğu’da yer alan ülkelerin birçoğunda var olan kırılma içyapının, Yemen için de geçerli olduğunu ifade etmek yanıltıcı olmayacaktır. 1990’da gerçekleşen birleşmeden itibaren, karar alıcılarla birlikte, Yemen halkını oluşturan tüm grupların genel olarak uzlaştığı, kurulan yeni ülkenin iç dinamiklerinin ve hassasiyetlerinin göz önünde bulundurulduğu kimlik inşasında başarılı olamayan Yemen’in, kendi kaynaklarıyla, içinde bulunduğu karmaşık siyasal, sosyal ve güvenlik sorunlarının üstesinden gelmesi mümkün görünmemektedir. Stratejik olarak çok önemli bir bölgede varlığını sürdürmeye çalışan Yemen’deki iktidar mücadelesi, bölgesel ve küresel güvenlik açısından ciddi sonuçlar yaratabilecek potansiyele sahiptir. Uluslararası toplumun, “Ulusal Diyalog Konferansı” vasıtasıyla üstlendiği istikrarı sağlama sorumluluğunu başarıyla sonuçlandıramaması halinde; Yemen’de devlet yapısının ortadan kalkması sürpriz olmayacaktır. Böyle bir gelişmenin sonrasında oluşabilecek güvensizlik ortamı, sadece Yemen ve bölge ülkelerini değil, Aden Körfezi-Bab’ül Mendep Boğazı-Kızıldeniz su yolundan yararlanan tüm ülkeleri etkileyecek, Ortadoğu’da Sünni-Şii gerilimi artacak, terörist yapılanmalar güçlenecek, küçük ve hafif çaplı silahların dünya ölçeğinde yayılması kolaylaşacaktır.

KAYNAKÇA

“ABD: Husilerle görüştük,” *Aljazeera Turk*, 2 Haziran 2015, Erişim 3 Haziran 2015,
<http://www.aljazeera.com.tr/haber/abd-husilerle-gorustuk>.

“About the Command,” *United States Africa Command*, Erişim 01 Haziran 2015,
<http://www.africom.mil/about-the-command>.

Adel Siraj Merdad, “Yemen’de Neler Oluyor?”, International Middle East Peace Research Center, Erişim 12 Haziran 2015,
<http://www.impr.org.tr/wp-content/uploads/2015/04/Yemende-Neler-Oluyor.pdf>

İbrahim ARSLAN

Ali Saif Hassan, “Yemen National Dialogue Conference: managing peaceful change?,” *Accord Issue 25*, 2014, Erişim 8 Haziran 2015, www.c-r.org/sites/default/files/Accord25_Yemen.pdf.

Araz Bağban, “İslam Devleti’nin Yükselişi Karşısında İran’ın Ortadoğu Politikası,” *Gerçek*, 10 Temmuz, 2014, Erişim 29 Mayıs 2015, <http://gercekgazetesi.net/uluslararası/islam-devletinin-yukselisi-karsisinda-iranin-ortadoğu-politikasi>.

“Ban notes Saudi Arabia’s military operations in Yemen, urges protection of civilians,” *UN News Centre*, 26 March 2015, Erişim 20 Mayıs 2015, <http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=50432#.VVwYvbntlBc>.

Birgül Demirtaş, “Türkiye’nin Bosna ve Kosova’ya Yönelik Politikaları: İnşacı Kuram Açısından Bir İnceleme”, *Uluslararası İlişkilerde Post Modern Analizler, Kimlik, Kültür, Güvenlik ve Dış Politika* içinde, der. Tayyar Arı, (Bursa: mkm, Nisan 2012), 151-186.

Birgül Demirtaş-Coşkun, “Çıkar”, *Uluslararası İlişkiler, Giriş, Kavram ve Teoriler* içinde, ed. Haydar Çakmak, (Ankara: Platin, 2007), 58-63.

Burcu Güçlü Akpınar, “Uluslararası İlişkilerde Kimlik Sorunsalı”, *Uluslararası İlişkilerde Teorik Tartışmalar* içinde, ed. Hasret Çomak ve Caner Sancaktar, (İstanbul: Beta, 2013), 455-482.

Cemalettin Taşken, “Yemen’de Suud-İran Rekabeti ve Husiler,” *Ankara Strateji Enstitüsü*, 5 Eylül, 2014, Erişim 29 Mayıs 2015, <http://www.ankarastrateji.org/haber/yemen-de-suud-iran-rekabeti-ve-husiler-1370/>.

Charles Faddis, “Iran Seizes One Arab Capital After Another,” *Newsmax*, 27 Jan 2015, Erişim 29 Mayıs 2015, <http://www.newsmax.com/CharlesFaddis/Iran-Arab-Capital-jihad/2015/01/27/id/620946/>.

Yemen: İstikrarsızlaştırılan Bir Ülkede Bölgesel/Küresel Güç Mücadelesi

Charles Schmitz, *Yemen's National Dialogue*, MEI Policy Paper 2014-1, Middle East Institute, Şubat 2014.

Christian Reus-Smit, “Konstrüktivizm”, *Uluslararası İlişkiler Teorileri* içinde, ed. Scott Burchill ve Andrew Linklater, çev. Muhammed Ağcan ve Ali Aslan 3. Baskı, (İstanbul: Küre, 2014), 285-314.

“Countries of the world, Yemen People 2014,” last modified 06-Nov-14, Erişim 27 Mayıs 2015,
http://www.workmall.com/world_fact_book_2014/yemen/yemen_people.html.

Dilek Yiğit, “Körfez Ülkeleri’nin İran Karşısında Farklılaşan Tutumları,” Stratejik Düşünce Enstitüsü, 22 Şubat 2014, Erişim 29 Mayıs 2015,
<http://www.sde.org.tr/tr/newsdetail/korfez-ulkelerinin-iran-karsisinda-farklilasan-tutumlari/3650> .

Dina al-Shibeeb, “Your guide to ‘Operation Decisive Storm’” *Al Arabiya News*, 26 Mart 2015, Erişim 20 Mayıs 2015,
<http://english.alarabiya.net/en/perspective/features/2015/03/26/Allies-back-Saudi-led-Decisive-Storm-op-in-Yemen-with-fighter-jets-.html>.

E. Fuat Keyman, “Uluslararası İlişkilerde Kimlik Sorunu ve Demokratik Dünya Düzeni,” *Uluslararası İlişkilerde Post Modern Analizler, Kimlik, Kültür, Güvenlik ve Dış Politika* içinde, der. Tayyar Arı, (Bursa: mkm, Nisan 2012), 39-58.

Faisal J. Abbas, “Why ‘Operation: Decisive Storm’ was needed in Yemen,” 26 Mart 2015, Son güncelleme: Sunday, 29 Mart 2015, Erişim 20 Mayıs 2015,
<http://english.alarabiya.net/en/views/news/middle-east/2015/03/26/Why-Operation-Decisive-Storm-was-needed-in-Yemen-.html>

İbrahim ARSLAN

Fuad Ferhavi, “Aden Körfezi ve Afrika Arasında Japonya’nın Hesapları ve Yemen”, *Analist*, 52 (Haziran 2015), 46-49.

-----, “Yemen Savaşı Bölgeye ve Çin ile Rusya’nın Yaklaşımına Bir Bakış”, *Analist*, 51 (Mayıs 2015), 32-37.

Ghassan Shabaneh, “Report Operation Decisive Storm: Objectives and Hurdles”, *Al Jazeera Centre for Studies*, 12 Nisan 2015.

Mark Corcoran, “Timeline: A century of conflict in Yemen,” *ABC News*, Güncelleme: 22 Nisan 2015, Erişim 4 Mayıs 2015, <http://www.abc.net.au/news/2015-04-15/yemen-a-century-of-conflict/6381720>.

M. Efe Çaman, Kenan Dağcı ve M. Ali Akyurt, “Yemen: “Yeni Afganistan” mı?”, *Dünya Çatışmaları Çatışma Bölgeleri ve Konuları 1. Cilt* içinde, ed. Kemal İnat, Burhanettin Duran ve Muhittin Ataman, (Ankara: Nobel 2010), 337-354.

Mike Ross, “Security in the Gulf and the Arabian Peninsula: An Agenda for NATO”, *NATO Parliamentary Assembly*, 221 PCTR 10 E rev. 1 <http://www.nato-pa.int/default.asp?SHORTCUT=2076>.

Muharrem Hilmi Özev, “Eleştirel Teori Olarak Konstrüktivizm,” *Uluslararası İlişkilerde Teorik Tartışmalar* içinde, ed. Hasret Çomak ve Caner Sancaktar, (İstanbul: Beta, 2013), 483-522.

Neşe İdil, “Sana hükümeti, El Kaide ve Husiler... Yemen’de ne oluyor?,” *Radikal*, 23.01.2015, Erişim 4 Mayıs 2015, http://www.radikal.com.tr/dunya/sana_hukumeti_el_kaide_ve_husiler_yemende_ne_oluyor-1278327

Steven A. Zyck, “Yemen’s security crises and transition process: implications for humanitarian action and access,” *Humanitarian Exchange Magazine*, Issue 61, Mayıs 2014, Erişim 4 Mayıs 2015,

Yemen: İstikrarsızlaştırılan Bir Ülkede Bölgesel/Küresel Güç Mücadelesi

<http://www.odihpn.org/humanitarian-exchange-magazine/issue-61/yemens-security-crises-and-transition-process-implications-for-humanitarian-action-and-access>.

The Economist, Economist Intelligence Unit, “Country Report Yemen,” Londra, 4 Mayıs 2015.

“UAE website: Son of deposed President Saleh will assume Yemen’s presidency,” *Middle East Monitor*, 2 Şubat 2015, Erişim 6 Haziran 2015, <https://www.middleeastmonitor.com/news/middle-east/16716-uae-website-son-of-deposed-president-saleh-will-assume-yemens-presidency>

“What we do,” *United States Africa Command*, Erişim 01 Haziran 2015, <http://www.africom.mil/what-we-do>.

“Yemen crisis: Who is fighting whom?,” *BBC News*, 26 March 2015, Erişim 4 Mayıs 2015, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-29319423>?

“Yemeni dialogue conference signs treaty on crisis,” *Al Arabiya News*, 19 May 2015, Erişim 08 Haziran 2015, <http://english.alarabiya.net/en/News/middle-east/2015/05/19/Yemeni-dialogue-conference-to-sign-treaty-on-crisis.html>.

“Yemen: Security Council calls on all parties to stay committed to peaceful political transition”, *UN News Centre*, 26 February 2015, Erişim 20 Mayıs 2015), <http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=50184#.VVwfabnt1Bc>.

“Yemen: UN chief strongly deplores terrorist bombings, urges continued peace talks,” *United Nations*, 20.03.2015, Erişim 20 Mayıs 2015, <http://www.un.org./victimsofterrorism/fr/node/1039>.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:1
Sayı:1

İbrahim ARSLAN

“Your guide to ‘Operation Decisive Storm’,” *Al Arabiya News*, Last Update: 27 March 2015, Erişim 20 Mayıs 2015, <http://english.alarabiya.net/en/perspective/features/2015/03/26/Allies-back-Saudi-led-Decisive-Storm-op-in-Yemen-with-fighter-jets-.html>.

Yücel Bozdağlıoğlu, “Yapılandırmacı Yaklaşım (Konstrüktivizm),” *Uluslararası İlişkiler Giriş, Kavram ve Teorileri* içinde, ed. Haydar Çakmak, (Ankara: Platin, 2007), 149-154.

Deconstruction Of Turkey's National Identity: Then And Now (A Postcolonial Critique)

Türkiye'nin Milli Kimliğinin Yapı Sökümü: Öncesi ve Şimdi (Postkolonyal Bir Eleştiri)

Merve KAVAKÇI (*)

Abstract

Very recently, after the election of June 2015, the Turkish Parliament had an opening session which was rendered significant due to the symbols of change it put forth. A member of RPP, the Republican People's Party (CHP-Cumhuriyet Halk Partisi) representing the official founding ideology of the country headed the session as the most senior member of the parliament, while two female members, as the two youngest, one of whom was a Kurdish from People's Democratic Party, PDP (Halkların Demokratik Partisi-HDP) and the other one a woman with a headscarf from Justice and Development Party, JDP (Adalet ve Kalkınma Partisi-AK Parti) shared the pulpit with him. The fact that the latter both of whom represented the two "internal enemies" namely the Kurdish separatists¹ and the Muslim reactionaries², from the perspective of the official state ideology³ represented by the former

¹ Hamit Bozarslan, "Kurds and the Turkish State", in *The Cambridge History of Turkey Volume: 4 Turkey in the Modern World*, ed. Resat Kasaba, (Cambridge: Cambridge University Press 2009), pp.333-356.

² The term was used to pinpoint public representation of Islam epitomizing a wide range of activities in the public and private realm from one's affiliation to a religious grouping to his/her choice of schooling of his/her children. Any citizen who is a practicing Muslim could easily be categorically dubbed "reactionary" by the state. See the National Security Council decree on page 14(Author's note).

³ "Separatist" perception of the Kurdish population was founded upon a two-tier structure. First, Kurds

(*)Merve Kavakçı is the Director of Postcolonial Studies Research Center (PAMER) at Üsküdar University. She also serves as Assistant Professor at the Department of Political Science and International Relations.

for many decades were “tolerated” purported to the recent changes in the republic. This picture which spoke a thousand words was the incendiary to revisit the making of national identity in Turkey in this research. This paper probes the challenges that stemmed from Orientalist ideals espoused at the outset of the republic on the process of reconstruction of Turkey’s new national identity that is anticipated to cater to all fractions that comprise changing Turkey in the prospects in line with democratizing processes. In doing so, it focuses on the Islamists and the Kurdish, to explicate how these two groups were considered to be the major threats to this very original construction process. It will argue that in order to meet the needs of the democratizing republic, the state will have to reconstruct national identity anew. This will be merely possible if the regime will move further away from the orientalist construction of national identity, to a more universalized and heterogenized i.e. non homogenized⁴one that allows particularities based on intrinsic or acquired differences such as race, ethnicity, religion and culture. This process, albeit stagnant at times, is already at works.

Keywords: Orientalism, Modernization, Identity, Secularism, Ethnicity

Özet

Türkiye Büyük Millet Meclisi ’nin Haziran 2015 seçimleri sonucu yapılan yemin töreni sembolik anlamda Türkiye ’nin ne denli değişmekte olduğunun sinyallerini de verdi. Türkiye Cumhuriyeti ’nin kurucu resmi ideolojisini temsil eden Cumhuriyet Halk Partili bir milletvekili en yaşlı üye sıfatıyla bu oturumun başkanlığını yürütürken, sağında ve solunda meclisin en genç milletvekilleri olarak iki kadın vekil katiplik koltuğundaydı.

posed a direct threat to the construction of national “Turkish” identity. Insistence on Kurdishness and the usage of socioculture artifacts of this identity such as language were seen as a stumbling block in the process of creating a homogenized national tapestry based on mere Turkishness. Furthermore, Kurds’ intention to secede to establish a viable nation state of their own exacerbated the threat perception leading to the involvement of state’s armed forces to appease. Religious Muslims were on the other hand considered “reactionaries” based on the resistance they performed against the westernizing revolutionary reforms. Although they were more the enemy from within, a sizable portion of them were considered threatening to overthrow the secular state and establish a religious one hence faced albeit lighter, similar repercussions as the Kurds (Author’s note).

⁴ Hamit Bozarlan, *Türkiye ’nin Modern Tarihi*, (Istanbul: Avesta Sosyal Bilim 2004), p.20.

Biri Kürt kökenli olarak Halkların Demokratik Partisi 'ni, diğeri ise Adalet ve Kalkınma Partisi 'ni temsil eden başörtülü bir milletvekiliydi. Cumhuriyet tarihinde onyıllar boyunca iç düşman addedilen iki kesimi temsil eden bu kadın vekillerin "tolere" edildiğinin görülmesi, Türkiye'deki değişimin boyutuna bariz bir işaret. Binlerce kelimededen daha çok şey anlatan mevzu bahis tablo, bu çalışmanın yapılmasına vesile olmuştur. Bu makale, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamasında benimsenmiş olan Oryantalist değerler sisteminden kaynaklanan sorunların, demokratikleşme süreciyle paralel olarak yürütülmesi gereken ve toplumun bütün kesimlerini kapsayıcı bir milli kimliğin yeniden yapılandırılması işleminin gerçekleşebilmesi için nasıl ele alınabileceği üzerine bir inceleme içermektedir. Çalışma, bu okumayı,iki ana tehdit unsuru olarak görülen Kürtler ve İslamcılar üzerinden yapmakta ve milli kimliğin yeniden inşası aşamasında rejimin oryantalizm ekseninden uzaklaşıp daha evrenselci ve heterojenize edici bir değerler sistemini benimsemesi gerektiğini savunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Oryantalizm, Modernizasyon, Kimlik, Laiklik, Etnisite

Theoretical Perspective

Turkish Republic was founded upon the ideals of intransigent westernization. It embodied the very fundamentals of modernization theory. That entailed an unremitting march towards the West socially, politically and most importantly culturally.⁵ A proposition that Turks were purported to this one direction march was presented as part of a larger continuum.⁶ In this process, the project of modernization assumed a top down designed model where the founding intelligentsia and the ruling elite foisted upon masses the new life's westernizing prerequisites.

These were facilitated through a variety of rules and regulations some of which were written while others were unwritten. The reforms introduced at the outset of the republican establishment constituted the former. The narrative of official ideology inculcated the boons of modernized life which

⁵ Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey: Third Edition*, (Oxford: Oxford University Press 2002), p.412

⁶ *Ibid.*

Merve KAVAKÇI

accounted for the latter and the prospective consequences, in case of, lack thereof. The philosophical frame within which these rules and regulations were reified involved the theoretical perspectives of Orientalism as the overarching component and backbone of Turkish modernization. Secularism and nationalism were predicated upon as secondary systems within.

Orientalism perceives the world in a context of binary oppositions of West and East. Here these two do not necessarily refer to a geographic demarcation. It rather denotes to a hierarchical relationship shaped by hegemony which percolates by the wielding of power. A Foucauldian reading of representation comes handy at this point.⁷ Systems of representation created by exercising of power in a wide range of areas of human life from production of knowledge, process of conceptualization to how knowledge is used and utilized shapes the way one perceives the world.⁸ According to Orientalism, in the dichotomous West and East divide, the former and whatever emanates from it stand for the normative while the latter and its products represent what needs rectifying and modernizing, enlightening under the light that the former will shed in social, economic and political culture. While the former is considered to be democratic the latter is anti-democratic hence ought to be democratized. While the former stands for the wise, knowledgeable, good, righteous, balanced and well rounded, the latter represents the opposite in each field in tandem. The former can imitate the latter but not vice versa.⁹ Such dynamic between the two entails uncontested intervention in one direction from the former to the latter. Through this, the colonial powers established a basis for legitimization of their expedition. Via such process, production of knowledge was dominated particularly by the Western culture and politics. Through this, modernization process was presented as the panacea for the ills of the societies which could not keep up with the industrialization and its societal consequences.¹⁰ Colonial

⁷ Michel Foucault, Colin Gordon, *Power, Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972-1977*, (NY: Vintage Books 1980), p.141.

⁸ Michel Foucault, *The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences*, (NY: Random House 1994), p.70.

⁹ Edward W. Said, *Orientalism*, (NY: Vintage Books 1979), p.160.

¹⁰ Charles Taylor, *A Secular Age*, (MA: Harvard University Press 2007), p.212.

behavioral codes were not just used by colonial powers per se. They were utilized at various territories by powers that be as part of assimilation processes against peoples who resisted homogenization. Kurds of Turkey would be a case in point.

Secondly we turn to modernization. The concept of “modern” albeit somewhat nebulous in content in our context, stands as an all-encompassing one that purportsto the entirety of sociopolitical, cultural and economic representation of the industrialized West. In the making of human history “global - or - universal, significance was claimed for European modernity from the very beginning.”¹¹ Derived from this core, modernity “refers to a novel kind of society that emerged from a sequence of major transformations in Europe and North America, culminating in the industrial and democratic revolutions of the late eighteenth and early nineteenth centuries.”¹² In the Turkish context “modern” assumed a positive insinuation in quotidian terms representing the normative. The words “modern”, “western” and “European” came to be used interchangeably. The mimicry of the French and British was employed in art, literature, fashion and the like to inculcate the minds with the images of the modern and western in every facet of life.¹³ Modernization also involves a rearrangement of human history in a way to accentuate the parts that involve the European and North American white man’s “victories” such as the contributions to human development and building of civilizations. This very process entails the philosophical framework that promotes modernization theory.

Modernization theory speaks to an assumed ideal world that is created by the experiences of the Western industrialized nation states. It argues that the trajectory pursued by the industrialized countries is the only acceptable one that deserves following. In a nutshell, the philosophical underpinnings of the process involve reformation, renaissance and an ensuing enlightenment. The reverberation of this on the socioeconomic and political one involves industrialization concomitant with democratization

¹¹ Peter Wagner, *Modernity*, (Cambridge: Polity Press 2012), p.4.

¹² *Ibid.*

¹³ Rezaizade Mahmud Ekrem, *Araba Sevdasi*, (Istanbul: Turk Edebiyati Vakfi Yayinlari 2010), p.29.

and secularization.¹⁴ According to the theory, humanity must make strides in one direction, that is, the direction that was pursued by the peoples of industrialized Western countries. Their experience over the centuries is put forth as the process of ideal human progression. In the way that, for example European countries experienced change, the rest of the humanity is anticipated to follow suit. In the way that Europeans and Northern Americans experienced industrialization, the rest of the world must follow in the same footsteps. This explains, for instance, the obsession of the leaders of countries such as United States or block of Western Europe in their emphasis of democratizing rest of the world. They argue that “one fits all” kind of democracy is for all. Furthermore it explicates their unwavering rhetoric on secularizing, for example, Muslim countries. They argue that the West, through its experience, learned to separate religion and state affairs, hence, so must the rest of the world. Conceptualization of modernity and whatever emanates from it coincides with the rise of conceptualization of nation statehood as well.¹⁵

Thirdly, nationalism is part of the crux of the theoretical framework that this paper utilizes. Nationalism refers to a “collective sentiment, or identity, bounding and binding together those individuals who share a sense of large scale political solidarity aimed at creating, legitimating, or challenging states.”¹⁶ It involves a sense of belonging to an, in Benedict Anderson’s term, “imagined community” that is conceptualized and then reified in the comprehension of human mind through a set of values, geographic demarcations, literary and nonliterary elements that comprise social, political and cultural elements.

Fourthly, we turn to secularism which refers to “the displacement of religion from the center of human life”.¹⁷ The process of secularization goes in line with the process of Enlightenment. One cannot consider

¹⁴ Marshall Berman, *All that is Solid Melts into Air: The Experience of Modernity*, (NY: Penguin Books 1982), p.132.

¹⁵ Benedict Anderson, *Imagined Communities*, (London: Verso 1983), Kindle version

¹⁶ Anthony Marx, *Faith in Nation: Exclusionary Origins of Nationalism*, (Oxford: Oxford University Press 2005), p.6.

¹⁷ Steve Bruce, *Secularization: In Defence of an Unfashionable Theory*, (Oxford: Oxford University Press 2011), p.1.

modernization and secularization to be independent from one another.¹⁸ They coincide and overlap at many occasions in human history. Furthermore, one can also suggest a causality between the two processes, where one gives way to the other. Humanity ushers into the era of modernity with the “nominalist rejection of an orderly cosmos and the orderly God portrayed by scholasticism.”¹⁹ Furthermore, it is secularism's association with the characterization of modernity that renders it successful rather than its association with tolerance.²⁰

Each one of the enumerated theoretical perspectives is tackled with, through postcolonialism which is utilized as the tool of critique. Postcolonialism sheds light to the binary oppositions established within the hegemonial structures instituted in social, political, cultural and economic realm by the value system of promoted by Orientalist thought and the representation of power.

The “Muslim” Narrative

Turkish republic aimed at creating a nation state from scratch based on the ideals of modernization theory. That is to say, the roadmap suggested by the experiences of the European countries was to be followed without respite at the outset of the republic as the so called “panacea” for all ills that led to the lagging behind under the Ottoman rule. Due to the fact that Ottoman construction of identity was predicated upon Islamic attributes, religion was utilized as the unifier that brought peoples together under its reign. In other words, Islam was wielded as the marker of imperial identity. In terms of Anthony Marx's concept of “inclusion” the Ottoman Empire provided a sense of belonging based on peoples' religious standing. People were considered either Muslim or non-Muslim. Muslims, in of themselves, comprised ample ethnicities, races and nations, per se. Non-Muslims were

¹⁸ Matei Calinescu, *Five Faces of Modernity: Modernism Avant-Garde Decadence Kitsch Postmodernism*, (NC: Duke University Press 1987), p.13.

¹⁹ Michael Allen Gillespie, *The Theological Origins of Modernity*, (IL: University of Chicago Press 2009), p.45

²⁰ Shampa Biswas, “The ‘New’ Cold War: Secularism, orientalism, and postcoloniality”, in *Power, Postcolonialism, and International Relations: Reading Race, Gender, and Class*, ed. Geeta Chowdhry, (KY: Routledge 2002), p.198.

also considered to be “members” of the Ottoman society, but not in the sense of claiming all of the boons and privileges available to all under the Ottoman rule. In return of their loyalty to the throne, the non – Muslims enjoyed pursuing their own cultural and social existentiality, while they gained protection from outside forces.

Starting with a clean slate, according to the founding elite, the strong bond which happened to come into emergence due to the Islamic heritage, now had to be supplanted with another kind of confounder after the establishment of the republic. They foisted a set of values to construct the national identity inspired by what they then dubbed “Turkish-ness” to substitute the Islamic bond amongst Ottoman peoples. Turkishness was embodied in a package with specific attributes. This construction was founded upon “sameness.”²¹ All particularities that might jump out as specific were to be done away with.²² Through such process of homogenizing and amalgamation of the Orientalist value system, all peoples living under the republic were considered to be “Turks” and assumed to carry the “same” blood, ethnicity, race, religion, culture, language, past and the future. Turkishness was perceived to be a specific race with intrinsic nobility.²³ Scientific thinking was utilized in concocting an everlasting Turkish continuum with respect to time, space and race. Ziya Gökalp was one of the trailblazers, a mastermind behind the creation of the unifying Turkishness based on scientific methodology of positivist thought.²⁴ Turkish nationalism was predicated upon a set of, in Marx’s terms, “inclusionary” and hence automatically “exclusionary” values which were recognized as the basis of Turkish nationalism.²⁵ Therefore anybody living under the “Turkish” flag was recognized as a Turk with the following specificities permitting no exceptions: He/She was

²¹ Chela Sandoval, “US Third-World Feminism: The Theory and Method of Oppositional Consciousness in the Postmodern World,” in *Feminist Postcolonial Theory: A Reader*, eds. Reina Lewis and Sara Mills, (NY: Routledge 2003), p.80.

²² Joan Wallach Scott, *Only Paradoxes to Offer: French Feminists and the Rights of Men*, (Cambridge: Harvard University Press 1996), p.6.

²³ See Atatürk’s *Address to the Turkish Youth*.

²⁴ Taha Parla, *The Social and Political Thought of Ziya Gökalp 1876-1924*, (Leiden: Brill 198), p.21. Also see Jean-François Bayart, “Republican Trajectories on Iran and Turkey: a Tocquevillian reading,” in *Democracy without Democrats?: The Renewal of Politics in the Muslim World*, ed. Ghassan Salame (London: I.B. Tauris Publishers 2001), p.283.

²⁵ Marx, *Ibid.*, Preface.

Deconstruction of Turkey's National Identity

Muslim who spoke Turkish, came from a shared past from Central Asia and marching towards a shared future in Europe. Anybody who fell outside of this realm was to be pulled back in or appeased through necessary means of coercion. That is to say, there was no room for error, if you will no room for differences as well. Dissent would not be tolerated.

Turkish modernization had some particularities that stood out, rendered unique in some ways, though. Unlike the “modern man” depiction of Inkeles and Smith to be prone to change, experimenting new things and being exposed to new ideas, was not favored in the Turkish context. Turkish modernity was not open to change, on the contrary it was meant to consume a sizable portion of its energy to preservation of the status quo that was about to be created by the new republic in the name of modernization.²⁶ Nevertheless in line with the making of “modern man” Turkish republic also pushed for a cleansing from traditional values, religious traits that were assumed to thwart the so called free and scientific thinking. Yet scientific thinking meant developing analytical skills to equip one to be open minded. That was not necessarily the case in Turkish modernity. Since critical thinking with appropriate skills would entail approaching the system with objectivity that could have threatened the “wisdom” behind the decision making processes of the modernizing elite. This could have been translated into an overhaul of the system with an exigency of change. Change would then purport to a possible questioning of the system. In short, the Turkish modernization, through cherry picking, espoused some of the characteristic traits of modernization theory as understood by the modernization theorists but not all.

A similar particularity in Turkish context also presented itself in the way the republic approached the concept of nationalism. As submitted above, Turkish nationalism accommodated a level of supremacy to it. Such intrinsic sentiment of superiority is not exceptional to Turkish nationalism. American, British, French or Chinese nationalism, for instance pump hailing and praise to their people's ontology respectively. What

²⁶ Alex Inkeles and David Smith, *Becoming Modern: Individual Change in Six Developing Countries*, (MA: Harvard University Press 1974), p.15.

Merve KAVAKÇI

renders Turkish nationalism unique on the other hand, is the fact that it accommodates, par to its superiority, a level of inferiority within as well.²⁷ First, it is critical to note, at this point in discussion that, within the context of Turkish nationalism, to perceive itself superior was not antithetical to the value system inspired by the Orientalist ideals. For the two were mutually exclusive. That is to say, Orientalist value system promoted the superiority of the Western societies and values that emanate from them. While Turkish republic looked up to the West and attempted to transform its nation into a Western one, it also attributed to Turkish nationalism both inferiority and superiority. Through the internalized inferiority, it legitimized introduction of Orientalist ideals for a society which just ended a war against the West. Furthermore, it argued that Turkish nationalism in of itself promoted westernization. This would be embodied in official ideology that would later be named Kemalism. While the aforementioned superiority was mutually exclusive from the Orientalist ideals hence positioning of the republic with respect to Europe, it was not as such, as far as the Eastern world was concerned. For the purpose of our discussion, the East stands for the Muslim world which Turkish republic belongs to in geographic and historical sense. Separating the republic from its historical affiliation as one, leader, Muslim enterprise made the crux of construction of national identity in the new republic. Therefore to suggest that the republic's people were ontologically better and superior to those of other Muslim countries in the region allowed the republic to distinguish and disconnect itself culturally from its Arab, Persian and Kurdish surroundings.

In the process of constructing national identity, under the Muslim identity, the recognition of Sunni tradition combined with secular identity was indispensable. As a result of such oxymoronic construction process, secular - yet - Muslim Turks were made to perform. Orientalist ideals were utilized in this process of identity construction to create the foundational basis for Turkish westernization. Official ideology promoted that Europe was to be emulated in every facet of life. The West, in general, and Western

²⁷ Welat Zeydanlioglu, “ ‘The White Turkish Man’s Burden’: Orientalism, Kemalism and the Kurds in Turkey” in *Neo-colonial Mentalities in Contemporary Europe? Language and Discourse in the Construction of Identities*, eds. Guido Rings and Anne Ife, (Cambridge: Cambridge Scholars Publishing 2008), pp.155-174.

Europe more specifically was the role model for the new republic in its modernization. In this context, the Occident was rendered normative and the Occidental posed as the ultimate made citizen with the attributes of a European man who was culturally modern, politically secular, and socially superior to other peoples. The founding elite of the new republic took the westernization process to heart so much so that it required every man to wear a Western style hat while it banned the wearing of Islamic garment. The Ottoman music, considered reminiscent of the Islamic past was banned for a period in early republican age²⁸. Furthermore, the ruling class, to no avail, attempted to weed out the vocabulary originating from Arabic and Persian.

Here it is important to note that the new republic did not push for de-Islamization of Turkish national identity all the way. It rather pushed for religion's modification both in its nature and the place it assumed in society. Hence it banned learning of religion for all for sometime. At the onset, the premonition was that "religion would retreat from the public to the private, from universal truth to personal conviction, from the all-embracing life framework to optional, spiritual life style accessory."²⁹ This was a process of rearranging Islam's place in people's lives through secular ideals. As far as the ruling elite was concerned, the incentive behind the process of secularization was to create a society which would, in time be, "better insulated from the effects of religious enthusiasm."³⁰

This was achieved to a certain extent through Turkish secularism. Similar to the case of modernization, secularism in this particular context carried some uniqueness to it as well. It involved marginalization of religion on one hand, but it also involved reinstating religion at the center whenever the ruling class found it fit. *Laicite*, a French concept was introduced to the Turkish Constitution to ensure secularization in 1937. Education system was used to transfer the information that would lead to secularization of the nation. Inculcation of Orientalist ideals embodied in a "superior West" which

²⁸ Can Dunder, "Kral ve Biz" *Milliyet*, 5/30/2006.

²⁹ Rob Warner, *Secularization and Its Discontents*, (London: Continuum International Publishing Group 2010), pp.2-3.

³⁰ Bryan Wilson, *Religion in Sociological Perspective*, (Oxford: Oxford University Press 1982), p.153.

Merve KAVAKÇI

was “enlightened” created an atmosphere fertile to further secularization. Here, the ruling class espoused mimicry as the means of westernizing the society in accordance with modernization theory.³¹ That is to say, the ruling elite became self-acclaimed educator to “enlighten” the rest of the society. To do that ruling class depended upon the process of “othering”. They were the modernizer-westernizer-enlightener while the rest of the society represented the one in need of modernizing-westernizing-enlightening. The former assumed existentiality and legitimacy by the existentiality of the latter. RPP reign during one party system between 1923 and 1946 allowed it to institutionalize modernizing behavior concomitant with Jacobean stance.³² In that, the state did not condone deviance from the westernizing reforms. Coercive measures were put into action particularly in line with readjustment of religion’s place.

In assuming the binary oppositional Orientalist value system, the Occident stood for the secular realm which was so called freed from the trappings of religion while the Orient represented the opposite. In that context, artifacts of Islamic identity both verbal and physical were considered to be belonging to the past, archaic, backward and the like.³³ Examples are ample. The Islamic dress of woman is one that stands out the most. Over the years, a vernacular developed by the ruling class, concocted a condescending terminology to refer to these women in offensive terms. Furthermore, Turkish movies produced during early times of the republic invariably typified religious women or men as physically unattractive, morally decayed and socially problematic, belligerent, bizarre etc., replete with all negative attributes, while the modern men and women who were secularized by the republic carried all the positive. Another example involves a symbol of Islamic identity that was utilized in internalizing Orientalist value system was the naming process.

³¹ Homi K. Bhabha, *The Location of Culture*, (NY: Routledge 1994), p.121.

³² Nilufer Gole, *Muhendisler ve Ideoloji: Oncu Devrimcilerden Yenilikçi Seckinlere*, (Istanbul: Metis Yayinlari 2012), pp.7-18.

³³ Nilufer Gole, “Snapshots of Islamic Modernities”, *Daedalus: Multiple Modernities*, Winter 2000, Vol. 129, No. 1, pp.91-117.

Deconstruction of Turkey's National Identity

Similar to the kind of treatment the Kurds were preponderantly familiar with in their own context, proper names with Islamic inclinations were occasionally banned in the newborn naming process by the authorities of registrations.³⁴

An incessant process of learning in a top down design model of Orientalist ideals was resisted by some. This led to the establishment of Independence Tribunals which were utilized to sequester opposition to the modernizing reforms. The case of SalciBaci and IskilipliAtifHodjaare revealing.³⁵ The former was a woman who was selling Islamic scarves on the street when she was dragged by security forces only to be executed. The latter, a prominent scholar of Islam resisted to abide by the hat law which resulted in his hanging. These exemplify the extent to which Turkish ruling elite would go to claim loyalty to intransigent westernization.

Islam's public existence was perceived as a threat to Orientalist construction of national identity. Islam was to retreat to the periphery and become invisible at the center. With that in mind, the call to the prayer was banned in original language of Arabic which was the universal language of Islamic tradition. The impetus behind the 18 year ban was not only to alleviate religion's unifying role among all Muslims at a global scale (as we had seen during the Ottoman period) beyond the new republic's borders, but to push for an internal modernization within the Islam's place. Turkification process of religion was meant to expedite Turkish westernization as much as it would mean to buttress the intelligentsia's control over masses. In the meantime, secularization would ensue which was the most important component of Turkish westernization.³⁶ After the lifting of the ban on call to the prayer in Arabic by the first opposition party in the republican history, namely Demokrat Parti-DP (Democratic Party-DP) during its time in office, head of DP, Prime Minister Menderes was executed. Among the reasons

³⁴ Welat Zeydanlioglu, "The White Turkish Man's Burden": Orientalism, Kemalism and the Kurds of Turkey", in *Neo-colonial Mentalities in Contemporary Europe? Language and Discourse in the Construction of Identities*, eds. Guido Rings and Anne Iff, (Cambridge: Cambridge Scholars Publishing 2008), pp.155-174.

³⁵ Cihan Aktas, *Tanzimattan Gunumuze Kilik Kiyafet ve Iktidar 1*, (Istanbul: Nehir Yayinlari 1991), pp.150.

³⁶ Craig Calhoun, "Introduction" in *Rethinking Secularism*, eds. Craig Calhoun et al., (Oxford: Oxford University Press 2011), pp.6-10.

Merve KAVAKÇI

that carried him to his demise was the reversal of the call to the prayer ban.³⁷

This was the outset of a series of military interventions that would occur periodically over the decades to come. Menderes's attempt to change religion's role back to what it was before was perceived as challenging the Orientalist ideals prompted by the powers that be. A realignment process to reclaim Orientalist value system would be pushed into the agenda through coup de'tats. In that, coups would help the system homogenize the nation by weeding out or appeasing the groups that stand out by their particularities with demands pertinent to them. A similar suffering was inflicted on the Alewite community ithin the tradition as well as the non-Muslim minority comprised of Jews and Christians.

70s and 80s witnessed the re-Islamization of the Middle East region overall. Turkey was not immune to change with that respect. A heightened Islamic awareness led to the emergence of Islamic political movement under Milli Nizam Partisi-MNP (National Order Party-NOP) and Milli Selamet Partisi-MSP(National Salvation Party-NSP) in tandem. Islamism, by that time was perceived as one of the two threats to the state edifice. The other would be the Kurdish political movement as it will be discussed later in this paper.

Both NOP and NSP and the ensuing parties that substituted, namely Refah Partisi-RP(Welfare Party-WP) and Fazilet Partisi-FP(Virtue Party-VP) were closed down by the state either as a direct consequence of military intervention or a judiciary decree. In all of these cases, the perception of an internal threat posed by Islamic tendencies such as adopting a religious personal life or symbols was used invariably to legitimize the warding off. Since secularism was part of the modern identity, comprising the Orientalist value system that the republic aspired to, any threat to the process arguably deserved diminishing.

Nonetheless, the most revealing examples how national identity was perceived to be threatened by Islamic identity are hidden in the story of

³⁷ William Hale, *Turkish Politics and the Military* (London: Routledge 1994), p.106. Also see Mehmet Yasar Geyikdagi, *Political Parties in Turkey: The Role of Islam* (NY: Praeger 1984), p.75-87.

headscarf ban, the postmodern coup³⁸ of February 28 and e-coup of 2007.³⁹

A 30 year old ban was instated after the military intervention of 1980. It first targeted public servants and university personnel. In order to work in bureaucracy or higher education, or in order to receive service in the latter, a woman had to have her head uncovered due to republic's commitment to westernization. The ban was partially lifted in 2011 for the universities and elementary school students. The following year it was lifted for public servants. The only two areas where the ban is still intact are security and military forces. Over the years the scope of the ban expanded from the aforementioned areas to every facet of public and private life as well. Women were not permitted in art classes or driving licensing courses. Some were denied from proper healthcare. Some were denied providing a testimony in a courtroom. There was an example where a woman was denied marriage license during walking down the aisle. To have a female family member with a headscarf affected the way a man, a husband, a son, a father was treated at his professional environment. Stigmatization and ensuing discrimination was not limited to bureaucracy alone, it expanded into politics, academia and more.⁴⁰ Discrimination against the headscarfed Muslim parliamentarian reminded the treatment of the Kurdish parliamentarians a few years back.⁴¹ The decrees of higher courts such as the Council of State depict how Orientalism crept into making of the Turkish identity:

girls with insufficient education were wearing headscarves under the influence of the environment and traditions without having any particular thoughts in mind. Nevertheless, the girls who have sufficient education not to surrender to the public pressure and traditions are known to cover their heads while opposing the secular republican principles in order to express that they are espousing a state system that is predicated upon religion. For these people, headscarf, beyond an innocent habit, is a symbol of a world ideology that is antithetical

³⁸ See page 13-14.

³⁹ See page 14-15.

⁴⁰ Merve Kavakci-Islam, *Headscarf Politics in Turkey: A Postcolonial Reading*, (NY: Palgrave Macmillan 2010), pp.99-145.

⁴¹ Richard Peres, *The Day Turkey Stood Still*, (Reading: Ithaca Press 2012), p.179.

Merve KAVAKÇI

*to woman liberation and our republic's main principles*⁴²

The court, here acting as the local carrier of Orientalist ideals does not let the student with the headscarf speak for herself, but foists the idea that she wears the headscarf in demure of the state in order to challenge its principles.⁴³

Furthermore the court, looking at the world from the verge of Orientalism renders adoption of a religious garment such as the headscarf violating woman's liberation. A similar decree spoke to the concept of modernity in an un-convoluted manner. It argued that the headscarf was not a contemporary outfit for today's people.⁴⁴ It was the authoritative voice of the state that decided what was contemporary and what was not. One other decree of Council of State focused on the shape of headscarf in measuring the threat level. It submitted that the headscarf was rendered anti-secular ideological symbol because it fit the head tightly and diligently covered all parts except the face.⁴⁵

The atmosphere within which the postmodern coup d'état occurred also explicates the republic's commitment to westernization. The intervention was carried out in 1997 in the name of reinstating and preserving the Orientalist ideals some of which were assumed to be under threat. The fact that the visibility of Islamic symbols swelled expedited the process that led to the intervention. Furthermore, groups that identified themselves with Islamic identity began to move from the periphery to the center to establish small and medium scale economic enterprises. The Islamist Welfare Party's victory in local elections of 1994 opened the gateways for such change. Many from the rural areas found their niche in the recently burgeoning neoliberal Turkish economy. As a result, the citizens with Islamic sensitivities contributed to making of a new Muslim bourgeoisie. However

⁴² Council of State, 8th Chamber, *Decree no.1984/1574*, 12/13/1984.

⁴³ Gayatri Chakravorty Spivak, "Can the Subaltern Speak?" Revised edition, from the "History" chapter of *Critique of Postcolonial Reason*, in *Can the Subaltern Speak? Reflections on the History of an Idea*, ed. Rosalind C. Morris (NY: Columbia University Press 2010), p.22

⁴⁴ *Yeni Safak*, 2/10/2006

⁴⁵ *Ibid.*

Deconstruction of Turkey's National Identity

this came at the expense of another abrupt suspension of the democratic governance. Under the clout of military which saw the changes at the time as a threat to country's secularization, Postmodern coup unfolded to oust the WP from office.⁴⁶ The decree of the National Security Council read:

1- There must be no compromise against actions that target the republican, laic, social democratic regime of Turkish Republic. The Revolution laws [Ataturk's reforms] must be implemented.

2- Prosecutors must be mobilized to take action against behavior that violates the revolution laws.

3- Promotion of sarik [a hat worn by religious authorities in the Ottoman time and cuppe [a gown that was worn by religious authority in the Ottoman time] is seen.

4- Legal vacuum emerged from the repeal of Article 163 of the Constitution led to the strengthening of reactionary and anti-laic activities. Regulations that will fill that vacuum must be made.

5-In the educational policies a return to the spirit of Tevhid-i Tedrisat [Ataturk's reform to secularize the educational system] must be elicited.

6-Compulsory education must be increased to 8 years.

7-Imam Hatip Schools (IHS) were originally established to meet a need. The excessive Imam Hatip Schools must be transformed into professional schools.

The Qur'anic courses under the control of fundamentalists must be closed down and courses must be given at classes of Ministry of National Education.

8-There is an entrenchment of fundamentalists' employment at public service offices, and municipalities. The government must prevent this.

9- All behaviour to exploit religion for political gain, such as building a mosque must cease and desist.

10- Pompali [semi-automatic] weapons must be taken under control.

11- Iran's attempt to push the regime into instability must be kept under scrutiny.

12- The regulations that will enable the independent work of the judiciary system and will secure the independence of it must be made.

13- Recently there is an enormous increase in provocations that target the members of TSK [Turkish Armed Forces]. These attacks are causing discomfort in TSK.

14-The hiring of the military officers, who are discharged from TSK due to involvement of irtica [reactionarism], by the local municipalities must be thwarted.

15- The speeches of the mayors, the party officials at cities and towns must be regulated under the Siyasi Partiler Kanunu [Law of Political Parties].

16- The religious sects' becoming economic power with the support of endowments and financial institutions must be watched closely.

17- The messages aired by the television and radio outlets that are known to

⁴⁶ HakanYavuz, *Islamic Political Identity in Turkey*, (Oxford: Oxford University Press 2003), pp.244.

Merve KAVAKÇI

espouse an anti-laik path must be watched carefully.

18- The illegal monetary transfer from MilliGorusVakfi [National Veiw Endowment] to some of the municipalities must be stopped.”⁴⁷

One of the major targets of the postmodern coup was the institutions that contributed to the bringing up of the religious youth, namely Imam Hatip Schools(IHS). The ruling elite with Orientalist commitment perceived these institutions as the “backyard of political Islamist movement.” Deterrence factors that would entail people to turn away from these institutions were introduced through various regulations in the education system. Furthermore, the pertinent provisions were amended in a way that the graduates of IHS would be discriminated against at the central examinations via the calculation of a particular coefficient.

The final example which depicts the binary oppositions of Orientalist ideals promoted in the matter of national identity involves a state of the art intervention, if you will, which is dubbed as electronic coup in Turkish history. In April 2007, Office of the Chief of Joint Chief of Staff aired a memorandum on its official website warning against rising religiosity as a threat to secularism. The main reason that ignited the quasi worrisome stance of the military wing of the ruling elite was the public celebrations that took place on the anniversary of the birth day of the Prophet of Islam. The military rendered the celebrations exploitation of religious values and defiance against the secular state.⁴⁸

Turkish Experience of the Kurdish

The expression “Kurdish Turkish” refers to an oxymoron and it is used here purposefully to point out to the very ironic nature of a coercive top-down nationalism centered around Turkishness. Can one then, be both Kurdish and Turkish at the same time? Simply, no. Yet this finds its niche in Turkey’s official history. Kurds, or better, Kurdish of Turkey, who are -until very recently- officially considered “Turks”make up a sizable part of Turkey’s population. Overall the Kurdish population is rationed among Iraq, Iran, Syria and Turkey. The number of Kurds living currently in Turkey is

⁴⁷ *Sabah*, 2/12/2006.

⁴⁸ *Public Announcement* No: BA-08/07 (retrieved from the official website of Turkish Armed Forces, Office of the Chief of Joint Chief of Staff on July 1, 2015).

Deconstruction of Turkey's National Identity

reportedly 15 to 20 million.⁴⁹ Some of these people have been assimilated into the Turkish culture while others remained true to their origins. Southeastern part of the country is particularly recognized for its Kurdish inhabitants and affiliation with the self-determination process. Language was utilized as a tool in this process.⁵⁰ Despite the state's assimilation efforts, part of the population in the region do not speak a language but Kurdish. Some can or will (as a sign of protest) speak Turkish with a heavy accent.

During the Independence War, Kurds supported the resistance against the Western occupation. With the exception of a small portion of Alewites, Kurds were mostly from Sunni tradition of Islam.⁵¹ The unifying force of Islam contributed to masses' coming together to join hands against one common external enemy, namely the West. For the purpose of this paper, we will not dwell on the intricacies of history of the time. It would suffice to submit that this was considered to be a religious war in the name of Islam against the Western powers. Nonetheless at the aftermath of the war, once the republic was established, the ruling elite retreated from its promise to Kurds, namely semi-autonomy. This was one of the major reasons that led to an upheaval amongst the Kurdish population at the very beginning.⁵² Kurdish identity was perceived as a particularity that threatened the established system at various levels. First and for most, Kurdish identity threatened the "sameness" concept which the national identity was to be constructed around. In the republic's eyes, Kurds, as the rest of the society were to be westernized. That meant that first they needed to be transformed into Turkishness, in other words, needed "Turkification." The concept of Kurdish Turks would emanate as a byproduct of this project. That is to say, with this new identity, the Kurdish had to be transformed into a Turkish first before he/she would be transformed into a European. It is to say that, the positioning of the Kurdish who first needed to be Turkified so that he could be Europeanized, would be best described through the concept of "double colonization."⁵³ The Kurd would not be able to adopt a life of a European

⁴⁹ Sandra Mackey, *The Reckoning: Irak and the Legacy of Saddam Hussein* (NY: W.W. Norton & Company, Inc., 2003), pp.350.

⁵⁰ See Celadet Ali Bedirxan, *Mustafa Kemal'e Mektup*, (Istanbul: Avesta Yayinlari 2012).

⁵¹ Helen Chapin Metz, ed., *Turkey: A Country Study* (Washington D.C.: U.S. Library of Congress 1995), p.1-458.

⁵² David McDowall, *A Modern History of the Kurds: Third Edition*, (London: I.B.Tauris & Co. Ltd 2004), p.185.

⁵³ Leela Gandhi, *Postcolonial Theory: A Critical Introduction*, (NY: Columbia University Press 1998), p.83.

Merve KAVAKÇI

without the help of the Turk, hence he first needed to be transformed into a Turkish. Secondly, the Kurdish was perceived as a threat due to his Islamic identity as well.

Here in line with the aforementioned “double colonization” we can suggest that the threat from the Kurdish was presented as double. He / She was not only a Kurd, but a Muslim as well. This translated into perception of double threat due to both ethnic and religious identity. The literature produced to explicate the rebellion of Sheikh Said is a case in point.⁵⁴ The overarching and all-encompassing “Turkish” identity goaded the Kurdish into becoming Westernized, leaving no room for discretion. Part of the Kurdish population, particularly within the Alewite community conceded and acted upon the wishes of the republic’s ruling elite⁵⁵, and over the years marched on the front lines as fervent advocates of state’s westernization policies. Disguising their Kurdish roots, they took part in creating a society predicated upon an Orientalist values system. Current head of RPP, Kemal Kilicdaroglu is from Kurdish origin. He heads the party that was the only representer of official ideology for many decades which systematically exerted power to assimilate Kurds. Furthermore, his politics does not involve any claim of his Kurdish roots.

Some nonetheless resisted change. The newly established republic crushed down the Kurdish insurgence 19 times in a period of little over a decade between 1921 and 1937. Among these were Nestorian insurgence which took place in 1924 and the Sheikh Said Rebellion which occurred the following year. Dersim Massacre which was buried into the resentful pages of republic’s history until mid 2000s took place in 1937.⁵⁶ Thousands were killed while tens of thousands were forced to relocate to Western parts of the country.⁵⁷ It is important to note that the Sunni and Alewite divide among the Kurds had led to conflict between the Kurdish groups as well, which

⁵⁴ Mesut Yegen, *Mustakbel Turk'len Sozde Vatandasa: Cumhuriyet ve Kurtler*, (Istanbul: Iletisim Yayinlari 2006), pp.149-150.

⁵⁵ Henri J. Barkey and Graham E. Fuller, *Turkey's Kurdish Question*, (MD: Rowman & Littlefield Publishers Inc. 1998), p.69.

⁵⁶ Chris Kutschera, “Introduction”, in *The Kurdish National Movement*, Kindle Version, 2012.

⁵⁷ Fevzi Bilgin, “Introduction”, in *Understanding Turkey's Kurdish Question*, eds. Fevzi Bilgin and Ali Sarihan, (MD: Lexington Books 2013), pp.xi-x.

Deconstruction of Turkey's National Identity

the central authorities in Turkey were ready to exploit.⁵⁸ Acknowledging the aforementioned “doubled” threat potential of this population, Kurdish movement of liberation was pushed to a context of secular, even more so, ultra secular realm. This enabled a strategy of divide and conquer (or appease), for the state. On that note, the uprising carried out under the leadership of Sheikh Said was one that stemmed from religious sensitivities. The coercive westernization project was threatening the Islamic value system of the Kurds. Nonetheless, the official recounting of the incident by the state referred to it as an ethnic insurgence as much as it was religious.

The mass killings of the Kurdish in Dersim⁵⁹ on the other hand, were carried out against another religious group, namely the Alewite community. Sheikh Said, a local Sunni leader of Kurds and Seyid Riza, the leader of Alewites in Dersim both were executed over the decrees of Independence Tribunal. In other words, they shared the same destiny due to the similar levels of threat the state perceived emanating from their existence. Interestingly Alewites, who suffered in the hands of the ruling class at the get-go under RPP's almost 3 decade reign, became adamant carriers of the modernizing projects over the years, promoted by this very same ruling class. In line with that they became the fervent proponents of an intransigent westernization project in time. This new role in society precluded the Alewite Kurds, to a certain extent, from seeking justice for the suffering of their ancestors in the hands of early republican ruling class.

The homogenizing construction of Turkish national identity permeated in every stratum of the society. Education system was utilized as the most effective means for the process. The fact that the Kurds were also coerced to internalize Turkishness and the supremacy it entailed in comparison to other ethnicities, gave way to Kurdish assimilation. Boarding schools established in preponderantly Kurdish populated regions were of particular importance as transmitter of Turkish language and culture.⁶⁰ Kurds either, left

⁵⁸ Kemal Kirisci and Gareth M. Winrow, *The Kurdish Question and Turkey: An Example of a Trans-state Ethnic Conflict*, (NY: Routledge 1997), p.25.

⁵⁹ Nader Entessar, *Kurdish Politics in the Middle East*, (MD: Lexington Books 2010), p.114.

⁶⁰ Ugur Umit Ungor, *The Making of Modern Turkey: Nation and State in Eastern Anatolia, 1913-1950*, (Oxford: Oxford University Press 2011), p.205.

Merve KAVAKÇI

their affiliation with their roots behind, and homogenized and secularized in accordance with the demands of westernization, or they opted to disguise it to avoid conspicuousness. The latter was comprised of two groups. One of these two accounted for the religious Muslim Kurds who found Islam to be the least common denominator to be shared among all inhabitants. This group found its niche among religious parts and politics of Turkish society in the later years. The other purported to more secular Kurds who were inclined towards groups distant to religion, namely the leftist movements with a wide range from central left to Marxism, Leninism, Socialism and Communism. In the meantime, the ruling class produced and reproduced Orientalist value system by othering, this time around the Kurdish population.

Assimilation led to the process of effacing cultural and social artifacts as well. Cultural magazines and Kurdish-language newspapers were closed and the editors and writers were charged with communism and separatism.⁶¹ Speaking Kurdish was outright barred.⁶² Using and naming newborns Kurdish names -similar to the “Muslim” experience- was banned. Prior to the republican age, the villages and towns where Kurds resided had Kurdish names, after the establishment of the republic these names were all altered to Turkish ones.⁶³ The vernacular used in the new republic accommodated pejorative terms about Kurds. These were gradually included into the rhetoric of daily life. Despite the fact that Kurdish, as a language was banned, some of the Kurdish words were instated systematically to serve as belittling insinuations in slangs.⁶⁴ The word “kıro” which simply meant “son” in Kurdish language came to be uttered in reference to a jerk-like person, for instance. In popular culture “dressed like a Kurd” would refer to someone with no sense of style or taste. The jingles such as the one that included rhymes “alaveredalavere Kurt Memetnobete” referred to the depiction of the Kurdish soldier who performed his military duty in the

⁶¹ David McDowall, *Ibid.*, p.405.

⁶² Mesut Yegen, *Ibid.*, pp.58-59.

⁶³ Aliza Marcus, *Blood and Belief: The PKK And The Kurdish Fight For Independence*, (NY: New York University Press 2007), p.10.

⁶⁴ Engin Sustam, “Mahlul Oznedden Maduna: Kurt Kulturel Calismalari ve Bellek”, in *Turkiye'nin Demokratikleşmesi: Etnik-Dini Kesimler Uzerinden Degisim Analizi*, eds. Hakan Samur and Zelal Kizilkan Kisacik (Konya: Cizgi Yayinevi 2014), p.159.

name of Turkishness, to be powerless, incompetent and coy enough to do the extra duties while others avoided it.

The epistemology of the word “Kurd”, arguably, was predicated upon the sound of hard core snow -kart kurt-. To delegitimize the existence of Kurdish nationalism from the outset, the popular culture resorted to producing a condescending yet ludicrous theory about the origins of the word “Kurd.” It was argued that it was inspired by the sound reverberated by stepping on the snow as they walked on top of the mountains. Here the insinuation was that the Kurdish people were an uncivilized human species, less than a human being, living in the wild life. In line with this, Kurds were also referred to as “mountain Turks.”⁶⁵

Despite all deterrence efforts resorted by the state, Kurdish people managed to formulate their culture to indigenize ethnic resistance. Through music and literature they created a counter-culture to epitomize their political and social stance.⁶⁶ Furthermore, the state's hegemonic presence and formulation of abjection of the Kurds through art and literature gave way to a reformulation by the latter to create a new language of protest and resistance symbolizing the micro-culture of the Kurds.⁶⁷ This contributed to their visibility as a distinct people. Kurdish intellectuals who lived in the diaspora, particularly in Europe played an essential role in the continued livelihoodness of Kurdish art and literature.⁶⁸ Their productions were transferred to Kurds of Turkey further creating a sense of self.

Some Milestones of Kurdish “Issue” in Turkey

As a sign of the assimilation process, the state ensured that the “Kurdish region was dotted with the slogan reminding inhabitants that “Happy is he

⁶⁵ Welat Zeydanlioglu, “The White Turkish Man's Burden”: Orientalism, Kemalism and the Kurds of Turkey”, in *Neo-colonial Mentalities in Contemporary Europe? Language and Discourse in the Construction of Identities*, eds. Guido Rings and Anne Iff, (Cambridge: Cambridge Scholars Publishing 2008), pp.155-174.

⁶⁶ Engin Sustam, “Siyasal Ayaklanmadan Kulturel Direnise: Direninin Yeni Dili ve 90'lar”, in *1990'larda Kurtler ve Kurdistan*, eds. Ayhan Isik et al. (Istanbul: Istanbul Bilgi Universitesi Yayinlari 2015), p.86.

⁶⁷ Engin Sustam, 2014, *Ibid.*, pp.159-161.

⁶⁸ Michiel Leezenberg, “The Kurds and the City”, *The Journal of Kurdish Studies*, 2 (1996), pp.57-62.

Merve KAVAKÇI

who calls himself a Turk”.⁶⁹ Mountains were engraved with this statement of the founding father, Atatürk. Notwithstanding, a sizable portion of the Kurdish population did not cave in to the physical or psychological duress. To the chagrin of the ruling elite, the Kurdish nationalism was not withered away. On the contrary, over the years, it found its niche both within the political sphere and the armed forces which led to the founding of the Kurdistan Workers’ Party, more ubiquitously known as the PKK in 1978. The goal was to create “a pan-Kurdish, Marxist state through violent revolution.”⁷⁰ In the eyes of the republic, a terrorist organization, PKK waged a 15 year war starting in 1984, against the republic costing 35, 000 lives.⁷¹ Prior to the emergence of PKK though, during 1960s, Türkiye İsci Partisi-TIP (Turkey’s Workers Party-TWP) gained popularity among Kurds.⁷² It is noteworthy to acknowledge that the political Kurdish movement posited a staunch secular stance to the extent which it was perceived anti-religious. It founds its power in Marxist radicalism.⁷³ The Kurdish population with religious inclinations on the other hand, mostly opted to remain on the political Islam’s side. This explains the demographic patterns of voter turnout presented by the Kurdish parties’ over the years. Due to the fact that Kurds and Islamists both represented the two major nemesis of the official ideology as “internal enemies”, their parties shared a common destiny of sequential closures for decades. In other words, dissenting parties, when perceived as a threat to the ruling elite, were abolished by the courts.⁷⁴ In time, in line with the soaring cognizance of Kurdish nationalism among Kurdish periphery, in the eyes of Kurds, Kurdish parties became more appealing than the Islamist counterparts. In case of the closure of a Kurdish party however, as the anecdotal evidence suggests, the Kurdish votes would invariably swing towards the Islamists.⁷⁵

⁶⁹ Aliza Marcus, *Ibid.*, p.10.

⁷⁰ Michael M. Gunter, “The Multifaceted Kurdish Movement in Turkey”, in *Understanding Turkey’s Kurdish Question*, eds. Fevzi Bilgin and Ali Sarihan (MD: Lexington Books 2013), p.75.

⁷¹ Robert L. Brennen, *As Strong as the Mountains: A Kurdish Cultural Journey* (IL: Waveland Press Inc. 2007), p.30.

⁷² Cengiz Gunes, *The Kurdish National Movement in Turkey: From Protest to Resistance* (Oxon: Routledge 2012), Kindle Version

⁷³ David Romano, *The Kurdish Nationalist Movement: Opportunity, Mobilization and Identity* (Cambridge: Cambridge University Press 2006), p.52.

⁷⁴ Hamit Bozarslan, 2004, *Ibid.*, p.114.

⁷⁵ *Ibid.*, pp.116, 123-124.

Deconstruction of Turkey's National Identity

The first underground Kurdish Party emerged in 1965 TKDP, The Kurdistan Democratic Party of Turkey.⁷⁶ In 1982 PKK, under the leadership of Abdullah Ocalan enunciated its union with the extreme leftist group of Turkish Revolutionary Path. The depiction created by the republic of members of Kurdish movement in the public eye was one of dehumanized, violent, anti-democratic, irrational, parochial and the like while the representatives of the republic who were fighting against them were humanized, peaceful, democratic, rational, open minded and all the other attributes of the normative. Ironically, many times, it was the Kurdish families that were caught in between the rock and the hard place. Kurdish families would have sons fighting on both sides of the war, one representing the Turkish army, the other, a member of the PKK rebels. Mothers representing opposing isles in the region all invariably mourned in the banned language of Kurdish.⁷⁷ In many occasions, both the perpetrators and the victims were from the Kurdish population.

The pressure on the Kurds dissipated to a certain extent with Turgut Ozal's presidency. In 1990, the first legal Kurdish party namely Halkların Emek Partisi-HEP (People's Labor Party-PLP) was established. Ozal lifted the ban on Kurdish language except in broadcasting, publication and education.⁷⁸ One might be inclined to ask, what is left, anyway? Yet, albeit formality, this was a ground breaking reform. It was about the hope for change in people's mentality. Decades would pass before people would feel confident enough to speak in Kurdish in public. Over the years, unidentified murders and mass killings continued.⁷⁹ Almost two decades after the Kurdish insurgence erupted, the public was informed that it was, what was dubbed, the deep state which was the culprit in many cases. In preservation of the status quo, dichotomous values system of Orientalism, the powers that be within the state structure fueled the friction between the two sides, namely the Turkish military and the PKK. A threat from the latter would

⁷⁶ Rafet Balli, *Kurt Dosyasi* (Istanbul: Cem Yayinlari 1993), pp.48-49.

⁷⁷ Fatima Abushanab, "Turkish-Kurdish Conflict Through A Woman's Lens", in *Common Ground News Service*, 08/25/2009.

⁷⁸ Robert L. Brennehan, *Ibid.*, p.29.

⁷⁹ Naif Bezwan, "Kuzey Kurdistan'da Devletin Degisen Savas Stratejileri", in *1990'larda Kurtler ve Kurdistan*, eds. Ayhan Isik et al. (Istanbul: Istanbul Bilgi Universitesi Yayinlari, 2015), p.47.

Merve KAVAKÇI

justify intervention by the former in order for the so-called preservation of the system. To succeed in that, the state itself plotted illegal activities such as murders, burning of villages, creating an atmosphere of pressure to dislocate. In other cases, it ignited some factions within the PKK to carry out violence vicariously. This, as a result, brought more legitimacy to the state to instate its clout to marginalize Kurdish population, which in turn, would become more radicalized hence, strike back. The vicious circle would only benefit the powers that be, within and without. In 1999 PKK leader Abdullah Ocalan was captured in Kenya. This marked the outset of a new era for the armed Kurdish movement. Ocalan ordered his followers to cease fire.⁸⁰

Up until 2009 six different Kurdish parties were closed down one after another. In the meantime, PKK wielded the power of culture sagaciously to rejuvenate arts and literature as a marker of Kurdish identity. The myth of Newroz was resurrected in this process.⁸¹ Year 2009 marked the outset of the resolution process for the Kurdish “problem”. To recognize the matter as a problematic was in of itself epoch ushering. It symbolized the changing approach to handling the matter in the state apparatus. On ruling JDP’s watch, the process named Kurdish Opening and Kurdish Resolution in tandem followed suit. It was intended to bring reconciliation between the state and the Kurdish political and armed fractions as part of the democratization measures. JDP government introduced elective Kurdish courses to elementary curricula.⁸² It also launched a 24 hour state-run Kurdish television.⁸³ The Kurdish culture became more salient while Kurdish politicians took front stage in political discourse resulting in an election that granted them equal number of representatives in the Turkish Parliament with the supra nationalist party.

⁸⁰ Hamit Bozarslan, *Violence in the Middle East: From Political Struggle to Self-sacrifice*, (NJ: Markus Wiener Publishers 2004), p.24.

⁸¹ Delal Aydin, “The Mobilization of Kurds in Turkey: Newroz as a Myth”, in *The Kurdish Question in Turkey: New perspectives on violence, representation, and reconciliation*, eds. Cengiz Gunes and Welat Zeydanlioglu, (OX: Routledge 2014), p.68.

⁸² Hugh Pope, “Turkey and the Democratic Opening for the Kurds”, in *Understanding Turkey’s Kurdish Question*, eds. Fevzi Bilgin and Ali Sarihan, (MD: Lexington Books 2013), p.117.

⁸³ *Ibid.*, p.122.

To the disappointment of all parties involved the June 2015 election marked the end of the Kurdish resolution processes for the time being. PDP, representing mainly the Kurdish population failed to detach itself from Kurdish armed forces such as the PKK in Turkey and YPG across Syrian boarder. JDP government halted negotiations arguing that PKK had to acquiesce to unconditional disarmament in order to restart the process. PKK stroke back.

Similar Yet Different Destinies

Turkish nationalism has been stifled by two defining factors which, in time, came to be hazardous to its day to day reproduction. These are homogenizing superiority and indigenizing inferiority. The two were embodied and put into action contemporaneously under the context of overarching westernizing project as mutually exclusive embodiments. One can argue that indigenizing inferiority, albeit negative in nature, did in fact and continue to contribute to Turkey's long term democratization project in the long run by serving as a catapult that would push the society to make strides in accordance with the expectations of the international community. In other words, through employment of indigenizing inferiority, masses, fueled with aspirations to ameliorate the standards of living in a way to resemble industrialized democracies, would be summoned up much faster and easier for action. Furthermore indigenizing inferiority, for whatever it is worth, did not serve as a countervailing signifier against reproduction of Orientalist value system which the republic rendered indispensable for republic's westernization. On the contrary, it was crucial for the creation of a "modernized" Turkey. Homogenizing superiority however, served and continues to serve at the opposite end. For decades, it led to minimized interaction with the outside world both in the West and East. Failing to carry the country into a timely democratization process was a clear byproduct of such loneliness which translated into lack of transparency and accountability, thus negatively affected the republic's interaction with the West which was intended to serve as a model. Moreover, it ostracized the republic at the socio political, if not economical, periphery for its irrational commitment to a particular jingoism at this time and age. Hence, it served

Merve KAVAKÇI

as a predicament in the process of integrating the republic into various groupings of countries acting upon ample interdependencies.

Beyond the repercussions in its international relations, both of these complexities gave way to creation of a national identity that is not up to par to face the challenges of a changing country, region and the world. Furthermore, it failed to meet the specific needs of various groups of citizens. Both the “Muslim” and the “Kurd” suffered in the hands of a mastermind westernization project that “othered” them. In line with the republic’s social engineering both groups were coerced to be “westernized” in order to be considered civilized. While the ethnic cleansing carried out against the Dersim Kurds was a direct result of that process with unfathomable consequences for the aforementioned group, religious groups faced imprisonment to say the least. The state sometimes dealt with both groups at once as part of a larger “backward” group that needed modernizing. At other times, it tackled them separately and utilized different methods of appeasement based on their particularities. Kurdish resistance in the example of Dersim was done away with as a separate, singular entity of Alewite Kurds. The Sheikh Said rebellion on the other hand was presented as part of a reactionary, in other words, Islamic uprising against westernization. Yet the resurgence was not fueled by religious sensitivities alone but with Kurdish nationalist sentiments as well.⁸⁴ Nonetheless, official republican narrative ignored this factuality. One reason why the state chose to do so, might have to do with its pragmatist approach. As far as the Sheikh Said incident was concerned, the state was already dealing with Muslim resistance in various parts of the country due to the coercive nature of westernizing reforms such as dismantlement of caliphate, change of the alphabet, hat law, unification of education and the like. Kurds who were known to be religious would naturally be put in one basket with the rest of “reactionary” elements. In the case of SayidRıza however, the alewite identity was perceived as an independent threat that might cause further challenges in addition to religious matters for the homogenizing state ideology. Hence it was dealt with irreversible and incorrigible process of massacre.

⁸⁴ Nader Entessar, *Ibid.*, p.112.

Deconstruction of Turkey's National Identity

At a relatively lighter note, both the Muslims and Kurds were the addressees of modernizing reforms that foisted upon them a western philosophy or outlook on life. They were considered as members of a community that needed the help of 'white Turkish man'.⁸⁵ Over the years though, the Kurdish and Muslim trajectories took separate turns. They largely became mutually exclusive from one another. The state at times gave similar responses while at other times treated them differently. There are two major reasons that gave way to this bifurcation. First and foremost, the Islamic sensitivities of the Muslim cause accommodated a strong sense of Turkish nationalism within. That is to say Muslims who are the targets of the republican westernizing aspirations share the commitment to Turkish nationalism with the perpetrators of their "othering" ruling class. In other words, Muslims and westernizer ruling elite who treat them as the other share nationalist commitment to the republic as a sovereign state. The Muslim attempts to change the system from within to accommodate Islamic particularities such as the women's headscarf or men's beard as a right. On the other hand, the Kurdish joins the Muslim in efforts of changing the system from within in order to accommodate basic rights such as to speak and teach one's mother tongue. However the Kurdish does not stop there and pursues the dream of establishing his or her own nation state. This, one can note, could've been an extenuating factor in the Muslims' treatment in the hands of the state. Kurdish demand to speak Kurdish could be analogized to Muslim claim to preserve Arabic alphabet after the westernizing reforms at the get-go. In both cases citizens demanding rights faced deterrence methods and harsh punishments as we had seen at Independence Tribunals. Similarly, at the aftermath of postmodern coup of 1997 against the 'Muslim' a ban on reading and teaching of Muslims' Scripture was instated.⁸⁶ Violators faced jail time to say the least. Muslims, one can submit, albeit still a nemesis, were positioned slightly 'closer' to the state than the Kurdish "separatists" so long as they had no claim to statehood.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:1
Sayı:1

⁸⁵ Welat Zeydanlioglu, *Ibid.*

⁸⁶ *Wall Street Journal*, 6/13/1997.

Merve KAVAKÇI

Furthermore, the state itself promoted Sunni Islam, the route of majority of the Muslims of Turkey. This common denominator also might have entailed the state to perceive a tad bit of “lesser” threat from the Muslim than the Kurdish. Although Kurds were mostly Sunnis, they did not exist as a separate entity in Sunni-non Sunni rivalry discourse. At this point in discussion one might wonder why the Kurdish movement did not always find its niche in leftists movements inspired by Marxism in a similar way that the Kurds aspired to. After all, Kurds under the clout of Marxist thought they were influenced by had a common enemy with the Turkish left, namely the ‘Muslim’ other. Yet Kurds and the Turkish left did not come together until later. The leftism in Turkish context did not emerge as we had seen in other countries with a claim of equal rights for all for decades. The leftist movements -at least seemed to be-affiliated with or closer to Kemalism in the name of a common enemy, namely the Muslims whom, in their view, needed immediate westernization.⁸⁷ This process of conflating efforts between the leftists and the ruling class in Orientalist idealism led to a mutual othering of the “other”. Kurds, being a major target of the process of othering made a conscious decision to distance itself from the leftists who were performing under the clout of the ruling elite.⁸⁸

Yet none of the aforementioned would rule out similar otherings, punishments, marginalization in short, consequences for both so called “internal enemies” in the hands of one oppressor. Muslim and Kurdish prisoners of thought, activists, writers, thinkers were incarcerated or forced to exile or murdered for alleged attempt to harm, insult or demolish the Turkish state edifice. Demonization was prevalently used in systematic marginization orchestrated by the state. Political and social vernacular allowed de-humanizing the Muslim or Kurdish other. The process was turned a notch up if the subaltern was a woman. In other words, the process was a gendered one.⁸⁹ Through literary and visual aids such as, news, movies and language, othering of the Muslim and the Kurdish was carried out. Both were beaten up, tortured, became direct targets of a belligerent

⁸⁷ Mesut Yegen, *Ibid.*, p.164.

⁸⁸ Martin Gunter, *The Kurds in Turkey*, p.66.

⁸⁹ Merve Kavakci-Islam, *Basortusuz Demokraside Adi Konmamis Darbe* (Istanbul: Timas Yayinlari 2014), pp. 355-395. Also see Hamit Bozarslan, *Turkiye'nin Modern Tarihi...*, pp.114, 134.

state that had no moral limits in its commitment to protect itself from its own subjects. The state was not alone. Through the pacts⁹⁰ signed with various groups who had stake in the system, the state garnered the support to legitimize its actions.

Concluding Remarks: Towards Dissipation of the 'Foe'

During last decade the republic, under the rule of Justice and Development party had made significant strides in an attempt to open Orientalist construction of national identity which played itself out as authoritative, coercive thus obsolete to discussion. This was necessary both for a demographically reshaped Turkey and rapidly changing world around it. People, their needs, expectations and states who cater them, all had to cave in to reform. In full realization of this reality, JDP pushed for democratization process to meet the needs of different factions of the society. What now, needs to be further pursued, is to boost what was already put into action namely, modifying republican national identity to accommodate differences on one hand, while overhauling thus objectively questioning, the republic's commitment to Orientalist ideals especially after attesting to the socioeconomic, political and cultural deadlocks the Europe ended up with at the end of the long journey of modernization. Updating national identity in a way to allow particularities of individuals, groups, minorities, majorities or masses altogether as sub-identities of a larger, all-embracing, mammoth, umbrella-like identity, namely republican identity would give all subjects room for discretion to realize their heritage and orientation without denying their sense of affiliation with the nation-state.

⁹⁰ Ghassan Salame, "Introduction: Where are the Democrats?", in *Democracy without Democrats? The Renewal of Politics in the Muslim World*, ed. Ghassan Salame (London: I.B.Tauris & Co.Ltd 1994), p.2.

BIBLIOGRAPHY

Alex Inkeles and David Smith, *Becoming Modern: Individual Change in Six Developing Countries*, (MA: Harvard University Press 1974).

Aliza Marcus, *Blood and Belief: The PKK And The Kurdish Fight For Independence*, (NY: New York University Press 2007).

Anthony Marx, *Faith in Nation: Exclusionary Origins of Nationalism*, (Oxford: Oxford University Press 2005).

Benedict Anderson, *Imagined Communities*, (London: Verso 1983) Kindle version.

Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey: Third Edition*, (Oxford: Oxford University Press 2002).

Bryan Wilson, *Religion in Sociological Perspective*, (Oxford: Oxford University Press 1982).

Can Dunder, "Kral ve Biz" *Milliyet*, 5/30/2006.

Charles Taylor, *A Secular Age*, (MA: Harvard University Press 2007).

Celadet Ali Bedirxan, *Mustafa Kemal'e Mektup*, (Istanbul: AvestaYayinlari 2012).

Cengiz Gunes, *The Kurdish National Movement in Turkey: From Protest to Resistance*, (Oxon: Routledge 2012), Kindle Version.

Chela Sandoval, "US Third-World Feminism: The Theory and Method of Oppositional Consciousness in the Postmodern World," in *Feminist Postcolonial Theory: A Reader*, ed. Reina Lewis and Sara Mills, (NY: Routledge 2003).

Deconstruction of Turkey's National Identity

Chris Kutschera, "Introduction", in *The Kurdish National Movement*, Kindle Version 2012

Cihan Aktas, *Tanzimattan Gunumuze Kilik Kiyafet ve Iktidar 1*, (Istanbul: Nehir Yayinlari 1991).

Craig Calhoun, Mark Juergensmeyer and Jonathan Vanantwerpen, "Introduction" in *Rethinking Secularism*, eds. Craig Calhoun, Mark Juergensmeyer and Jonathan Vanantwerpen (Oxford: Oxford University Press 2011), 6-10.

Council of State, 8th Chamber, *Decree no.1984/1574*, 12/13/1984.

David McDowall, *A Modern History of the Kurds: Third Edition* (London: I.B.Tauris & Co. Ltd 2004).

David Romano, *The Kurdish Nationalist Movement: Oppurtunity, Mobilization and Identity*, (Cambridge: Cambridge University Press 2006).

Delal Aydin, "The Mobilization of Kurds in Turkey: Newroz as a Myth", in *The Kurdish Question in Turkey: New perspectives on violence, representation, and reconciliation*, eds. Cengiz Gunes and Welat Zeydanlioglu, (OX: Routledge 2014).

Engin Sustam, "Siyasal Ayaklanmadan Kulturel Direnise: Direnisin Yeni Dili ve 90'lar", in *1990'larda Kurtler ve Kurdistan*, eds. Ayhan Isik, Bulent Bilmez, Ronayi Onen and Tahir Baykusak, (Istanbul: Istanbul Bilgi Universitesi Yayinlari 2015).

Engin Sustam, "Mahlul Oznedden Maduna: Kurt Kulturel Calismalari ve Bellek", in *Turkiye'nin Demokratiklesmesi: Etnik-Dini Kesimler Uzerinden Degisim Analizi*, eds. Hakan Samur, Zelal Kizilkan Kisacik, (Konya: Cizgi Yayınevi 2014), 149-223.

Merve KAVAKÇI

Edward W. Said, *Orientalism*, (NY: Vintage Books 1979).

Fatima Abushanab, “Turkish-Kurdish Conflict Through A Woman’s Lens”, *Common Ground News Service*, 08/25/2009.

Fevzi Bilgin, “Introduction”, in *Understanding Turkey’s Kurdish Question*, eds. Fevzi Bilgin, Ali Sarihan, (MD: Lexington Books 2013).

Gayatri Chakravorty Spivak, ” “Can the Subaltern Speak?” Revised edition, from the “*History*” chapter of Critique of Postcolonial Reason” in *Can the Subaltern Speak? Reflections on the History of an Idea*, ed. Rosalind C. Morris, (NY: Columbia University Press 2010).

Ghassan Salame, “Introduction: Where are the Democrats?”, in *Democracy without Democrats? The Renewal of Politics in the Muslim World*, ed. Ghassan Salame, (London: I.B.Tauris & Co.Ltd 1994).

Hakan Yavuz, *Islamic Political Identity in Turkey*, (Oxford: Oxford University Press 2003).

Homi K. Bhabha, *The Location of Culture*, (NY: Routledge 1994)

Hamit Bozarslan, “Kurds and the Turkish State,” in *The Cambridge History of Turkey Volume: 4 Turkey in the Modern World*, ed. Resat Kasaba, (Cambridge: Cambridge University Press 2009), 333-356.

-----, *Violence in the Middle East: From Political Struggle to Self-sacrifice*, (NJ: Markus Wiener Publishers 2004).

-----, *Türkiye'nin Modern Tarihi*, (Istanbul: Avesta Sosyal Bilim 2004).

Helen Chapin Metz, ed. *Turkey: A Country Study*, (Washington D.C.: U.S. Library of Congress, 1995), 1-458.

Deconstruction of Turkey's National Identity

Henri J. Barkey and Graham E. Fuller, *Turkey's Kurdish Question*, (MD: Rowman& Littlefield Publishers Inc. 1998).

Hugh Pope, "Turkey and the Democratic Opening for the Kurds," in *Understanding Turkey's Kurdish Question*, eds. Fevzi Bilgin and Ali Sarihan, (MD: Lexington Books 2013).

Jean-Francois Bayart, "Republican Trajectories on Iran and Turkey: a Tocquevillian reading," in *Democracy without Democrats?: The Renewal of Politics in the Muslim World*, ed. Ghassan Salame, (London: I.B. Tauris Publishers 2001).

Joan Wallach Scott, *Only Paradoxes to Offer: French Feminists and the Rights of Men*, (Cambridge: Harvard University Press 1996).

Kemal Kirisci and Gareth M. Winrow, *The Kurdish Question and Turkey: An Example of a Trans-state Ethnic Conflict*, (NY: Routledge 1997).

Leela Gandhi, *Postcolonial Theory: A Critical Introduction*, (NY: Columbia University Press 1998).

Marshall Berman, *All that is Solid Melts into Air: The Experience of Modernity*, (NY: Penguin Books 1982).

Matei Calinescu, *Five Faces of Modernity: Modernism Avant-Garde Decadence Kitsch Postmodernism*, (NC: Duke University Press 1987).

Mehmet Yasar Geyikdagi, *Political Parties in Turkey: The Role of Islam*, (NY: Praeger 1984), 75-87.

Merve Kavakci-Islam, *Headscarf Politics in Turkey: A Postcolonial Reading*, (NY: Palgrave Macmillan 2010), 99-145.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:1
Sayı:1

Merve KAVAKÇI

-----, *Basortusuz Demokraside Adi Konmamis Darbe*, (Istanbul: Timas Yayinlari 2014).

Mesut Yegen, *Mustakbel Turk'ten Sozde Vatandasa: Cumhuriyet ve Kurtler*, (Istanbul: Iletisim Yayinlari 2006).

Michael Allen Gillespie, *The Theological Origins of Modernity*, (IL: University of Chicago Press 2009).

Michael M. Gunter, "The Multifaceted Kurdish Movement in Turkey", in *Understanding Turkey's Kurdish Question*, eds. Fevzi Bilgin and Ali Sarihan, (MD: Lexington Books 2013).

Michel Foucault, *The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences*, (NY: Random House 1994).

Michel Foucault & Colin Gordon, *Power, Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972-1977*, (NY: Vintage Books 1980).

Michiel Leezenberg, "The Kurds and the City", *The Journal of Kurdish Studies*, 1996, 2 , 57-62.

Nader Entessar, *Kurdish Politics in the Middle East*, (MD: Lexington Books 2010).

Naif Bezwan, "Kuzey Kurdistan'da Devletin Degisen Savas Stratejileri", in *1990'larda Kurtler ve Kurdistan*, eds. Ayhan Isik, Bulent Bilmez, Ronayi Onen and Tahir Baykusak (Istanbul: Istanbul Bilgi Universitesi Yayinlari 2015).

Nilufer Gole, "Snapshots of Islamic Modernities", *Daedalus: Multiple Modernities*, Winter 2000, Vol. 129, No. 1, 91-117.

-----, *Muhendisler ve Ideoloji: Oncu Devrimcilerden Yenilikci Seckinlere*, (Istanbul: Metis Yayinlari 2012).

Deconstruction of Turkey's National Identity

Peter Wagner, *Modernity*, (Cambridge: Polity Press 2012).

Public Announcement No: BA-08/07 (retrieved from the official website of Turkish Armed Forces, Office of the Chief of Joint Chief of Staff on July 1, 2015).

Rafet Balli, *Kurt Dosyasi*, (Istanbul: Cem Yayinlari 1993).

Recaizade Mahmud Ekrem, *Araba Sevdasi*, (Istanbul: Turk Edebiyati Vakfi Yayinlari 2010).

Richard Peres, *The Day Turkey Stood Still*, (Reading: Ithaca Press 2012).

Rob Warner, *Secularization and Its Discontents*, (London: Continuum International Publishing Group 2010).

Robert L. Brennenman, *As Strong as the Mountaions: A Kurdish Cultural Journey*, (IL: Waveland Press Inc. 2007).

Sabah, 2/12/2006.

Sandra Mackey, *The Reckoning: Irak and the Legacy of Saddam Hussein*, (NY: W.W. Norton & Company Inc. 2003).

Shampa Biswas, "The 'New' Cold War: Secularism, orientalism, and postcoloniality", in *Power, Postcolonialism, and International Relations: Reading Race, Gender, and Class*, ed. Geeta Chowdhry, (KY: Routledge 2002).

Steve Bruce, *Secularization: In Defence of an Unfashionable Theory*, (Oxford: Oxford University Press 2011).

Taha Parla, *The Social and Political Thought of Ziya Gokalp 1876-1924*, (Leiden: Brill 1985).

Merve KAVAKÇI

Ugur Umit Ungor, *The Making of Modern Turkey: Nation and State in Eastern Anatolia, 1913-1950*, (Oxford: Oxford University Press 2011).

Wall Street Journal, 6/13/1997.

Welat Zeydanlioglu, “ ‘The White Turkish Man’s Burdern’: Orientalism, Kemalism and the Kurds of Turkey”, in *Neo-colonial Mentalities in Contemporary Europe? Language and Discourse in the Construction of Identities*, eds. Guido Rings and Anne Ife, (Cambridge: Cambridge Scholars Publishing 2008), 155-174.

William Hale, *Turkish Politics and the Military*, (London: Routledge 1994)

Yeni Safak, 2/10/2006.

Putting Yourself Into Someone's Shoes: A Postcolonial Analysis About Shoe Wearing Practices And Representations Through Media In Turkey ^(*)

Kendimizi Başkasının Yerine Koymak: Türkiye'de Ayakkabı Giyme Pratikleri ve Medya Temsilleri Üzerine Postkolonyal Bir Analiz

Nurseem Keskin AKSAY, Ayşe Seyyide KAPTANER, Nursena BALATEKİN, Rabia ELGÜN, Ünzile DAŞDEMİR ^()**

Abstract

Postcolonialism is rarely examined as a critical theory in Turkey.¹ This might be related to the arguments that Turkey has never been colonized like the countries in the classical colonization history by military power and forces. By complicating this approach to colonization, we will attempt

^(*) This article is a product of the research project carried out by the Student Research Unit of Postcolonial Studies Research Center (PAMER) at Uskudar University between 16th April-1st July under the coordination of Nurseem Keskin Aksay, who is a Fellow in this Research Center and a doctoral Fellow in Freie University Berlin. During the research process several students of this unit have contributed to the participant observation, inter-view sessions, fieldwork reports and organization of the article such as Hasan Süheyl Tokuz, Zeynep Sinem Şeker, Merve Şahin and Tuğçe Gür but the decision on the authors of this article was made according to the degree of commitment and contribution to the writing process itself.

^(**) Authors respectively: Research Fellow, Uskudar University Postcolonial Studies Research Center and doctoral Fellow Social and Political Sciences Faculty Freie University Berlin Graduate School Muslim Cultures and Societies, nurseem.keskinaksay@uskudar.edu.tr, aksay@bgsmcs.fu-berlin.edu.tr; Master Student, Imperial College London Entrepreneurship and Management, ayse.kaptaner15@imperial.co.uk; BA Student, Uskudar University Psychology Department, nursena95@hotmail.com; BA Student, Uskudar University Advertising Design and Communication Department, elgunrabia@gmail.com; BA Student Uskudar University Psychology Department, unzile_dasdemir16@hotmail.com.

¹ Postcolonialism is referred mainly to the context of colonized countries which are under the immediate political control of another country by military forces and related mostly to the context of officially colonized territories. That's why postcolonialism is also not related to the Turkey which was established as an independent Republic. However, if postcolonialism is considered as a critical tool which examines the operation of power in different levels and layers of experience throughout the world in terms of social, political and economic structures, its mainstream connotation extends the materiality of territories and appears in thoughts and practices of people. In that sense, postcolonialism is a critical theory in which the dimension and conceptualization of colonialism is complicated through questioning the power relations and structures in the world. For further discussion on postcolonialism see the works of postcolonial theorists Edward Said, Gayatri Chakravorty Spivak, Homi K. Bhabha, Frantz Fanon, Dibesh Chakrabarty, and Michel Foucault.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:1
Sayı:1

**Nursem Keskin AKSAY, Ayşe Seyyide KAPTANER, Nursena BALATEKİN,
Rabia ELGÜN, Ünzile DAŞDEMİR**

to answer how different practices of wearing shoes (wearing/ not wearing shoes in the house or leaving shoes in front of the door or not or wearing slippers or not) are represented in TV series, literature, news, TV programs and how it can be analyzed within the self-colonizing arguments. We will try to investigate how our very daily life practices can be a project of colonization without the use of any military and physical forces but through micro level elements like the representation and knowledge production on shoe wearing practices.

Keywords: *Postcolonialism, Shoe Wearing Practices, Media Representation, Self-colonization, Turkey*

Özet

Eleştirel bir teori olarak “Postkolonyalizm” (Sömürgeleşme sonrası düşünce sistemleri) üzerine Türkiye’de çok çalışılmamaktadır. Bunun Türkiye’nin klasik ve teknik anlamıyla “kolonileştirilmemiş” bir ülke olması konusundaki savlardan kaynaklandığı düşünülebilir. Çalışmamız, bu kolonileştirme argümanlarını sorgulayarak farklı ayakkabı giyme pratiklerinin (evde ayakkabı giymek/giymemek, evin önünde ayakkabı bırakmak/bırakmamak, evde terlik giymek/giymemek) dizilerde, edebiyatta, haberlerde ve televizyon programlarında nasıl temsil edildiğine ve öz-sömürgeleştirme (kendi kendini sömürgeleştirme) teorisi ile nasıl analiz edilebileceğine değinmektedir. Bu makalede günlük pratiklerin herhangi bir askeri ya da fiziksel güç kullanılmadan sadece ayakkabı giyme pratiklerinin mikro düzeydeki temsil ve bilgi üretimleriyle nasıl bir kolonileştirme projesine dönüşebileceği ortaya konulmuştur.

Anahtar kelimeler: *Postkolonyalizm, Medya Temsilleri, Öz-sömürgeleştirme, Ayakkabı Giyme Pratikleri, Türkiye*

Introduction

Remembering the issue of Ali Uçar from Izmir in April, 2015, which is discussed in media for days after a woman has shared his photo in her Facebook account to point his book reading activity by this statement; “*The Keko of Izban (metro system in Izmir) exhausting himself to be seem*

intellectual and pick up girls; I loved your slippers."² will be very ironical to begin this article. In this mentioned photo, Ali was reading book in metro by wearing slippers under his ordinary checked shirt and jeans, while the woman sitting in front of him was labeling him as "keko" which is a Kurdish word meaning man/brother whereas in daily language it is used for humiliating people who are described as naive and uneducated. His answer was ironical as it was illuminating enormously. He declares his answer in his Facebook account. As it is stated by his words, Ali had no education after primary school. He consistently emphasizes that he is not ashamed as he would never attempt to harm one's dignity or honor. Moreover, he continues ironically: "*I shall be ashamed as I haven't still committed any crime!*". He underlines his obedience toward morality and social norms in spite of tough life experiences he went through (e.g. having divorced parents) and eventually he concludes: "*Yes, I have dirty clothes, my slippers are not adequate for subway transportation, but I am still unable to have dirty mind. I have learnt how to manner from books so that I cannot misbehave toward anyone from the society.*"

Referring to Edward Said, this issue reminds us the dichotomies created in the construction of "other" vs. us, West vs East, traditional vs modern, educated vs uneducated as an orientalist ideological apparatus which was also basis in the colonizing practices.³ In relation to context of Turkey, the use of a Kurdish word as a humiliation is also an indicator of the "otherness" of Kurdish community in the history of Turkey. Most importantly media becomes a tool of this discriminating expression in the way of reproduction the dichotomies but also it appears as the most crucial mechanism for "*self-colonizing metaphor.*"⁴ Similarly, in February, 2013, the representation of

²"Terlikli Keko Diye Aşağılayan İzmirli Kıza İnsanlık Dersi", *En Son Haber*; April 15, 2015, Accessed June 30, 2015, <http://www.ensonhaber.com/terlikli-keko-diye-asagilayan-izmirli-kiza-insanlik-dersi-2015-04-15.html>

³ Edward Said, *Orientalism*, (New York: Vintage Books 1979).

⁴ Kiossev refers that "the concept of self-colonizing can be used for cultures having succumbed to the cultural power of Europe and the West without having been invaded and turned into colonies in actual fact" rather this term points selves who are imagining their "imagined community" voluntarily within the European discourse and colonize themselves especially in cultural realms by creating new truths. It would be discussed in coming pages. For more information, see Alexander Kiossev, "The Self-Colonizing Metaphor", Accessed July 1, 2015, <http://monumenttotransformation.org/atlas-of-transformation/html/s/self-colonization/the-self-colonizing-metaphor-alexander-kiossev.html>.

**Nursem Keskin AKSAY, Ayşe Seyyide KAPTANER, Nursena BALATEKİN,
Rabia ELGÜN, Ünzile DAŞDEMİR**

Recep Tayyip Erdoğan's practice of wearing slippers on plane in different ways by different means of media⁵ shows, on the one hand, the power of media on the meaning attributions mechanism to specific issues and objects like shoe or slippers, and on the other hand the self-colonizing effect of this power of manipulation. Following this argumentation, in this paper, firstly the function of shoes will be discussed according to different contexts in terms of religion and social life on historical basis. Secondly, the effects of secularism and postcolonialism on shoe wearing practices will be pointed out in order to clarify the hegemonic knowledge production structure behind the daily life activities. Last but not least, the role of media by its manipulation power would be examined in order to rethink the various meaning attributions to shoe wearing practices. Based on media analysis on TV series, programs and news and in depth interviews this research tries to understand the system in which the practice of shoe wearing gains different meanings through media representation in the way of creating self-colonizing knowledge, subjectivities and discourses.

The Function of Shoes

Footwear has been a remarkable object in history, mainly about the everyday life of human being. Primarily, it was used for the protection of foot. However, as stated by Walford, its purpose and form has evolved through ages as a consequence of environment, common sense, philosophy, economy, and beauty.⁶ Shoe literally constructs the basis for fashion.⁷ Shoe is the only piece of attire that is used as the regular contact point of a body with the earth, while it is also expected to tolerate dampness, keep the foot comfortable, and be long-lasting and attractive.⁸

Shoes are accepted as part of clothing. While analyzing shoes topic, the concept of "clothing" should be defined. According to the definitions, clothing is the thing that people wear to cover their bodies. In addition to this, it has many functions. Primarily, it provides protection against elements. In

⁵ "Başbakan Erdoğan Uçakta Terlik Giydi", *En Son Haber*, February 25, 2013, <http://www.ensonhaber.com/basbakan-erdogan-ucakta-terlik-giydi-2013-02-25.html>.

⁶ Jonathan Walford, *Shoes*, (The Berg Fashion Library 2005), accessed 8 Jun. 2015, <http://0www.bergfashionlibrary.com.divit.library.itu.edu.tr/view/bazf/bazf00516.xml>.

⁷ *Ibid.*

⁸ *Ibid.*

the second place, it can be used as a means of social status.⁹ Individual, occupational, religious and sexual differentiation can be expressed by clothing. In his work Don Yoder argues that “costume, dress, apparel, and garb” words are used as synonymous with “clothing”. “Costume” word in English comes from “consuetudo” and “costum” words in Latin. All points provided a basis for the argument that “clothing is the part of its culture.”¹⁰ And by taking clothing as a style and way of expressing your identity and culture, shoes are definitely part of this culture. Clothing habits has constructed a dynamic form in Turkish society as Turks went through significant phases about clothing: Migrations, acceptance of Islam, caliphate and sultanate (sovereignty), palace and aristocracy, regression and collapse periods, industrialization, establishment of Turkish Republic, clothing reform, fashion, 60s and 80s, and finally, globalization.¹¹ Considering the nomadic Turkish roots, it can be concluded that footwear culture is as ancient as the Turkish culture itself, as Yüce claims.¹² Since migrant societies were living on hunting and livestock, they met their need of footwear in different places and conditions.¹³ As the way of living and habits changed, the culture of footwear has also changed accordingly in a rapid way.¹⁴ Shoe wearing practices have differed according to clothing styles of soldiers, peasants or courts and courtiers.¹⁵ Kuru and Paksoy argued that shoes have seemed as personal status indicators in Anatolia just like everywhere around the world.¹⁶ Walford emphasizes that the adjustment of quality cloth and fine leathers into shoes that were obvious representatives of style and elegance,

⁹ See “Clothes Functions”, *Yiwuamanda*, Accessed June 29, 2015, http://www.yiwuamanda.com/clothes-functions_1185.html; “Clothing and Style: A Brief History of Clothes,” *Know and Vote*, Accessed July 1, 2015; Dorling Kindersley (DK), “Moda: Geçmişten Günümüze Giyim Kuşam ve Stil Rehberi,” trans. Duygu Özen, (Istanbul: Kaknüs Yayınları 2013).

¹⁰ Adem Koç, “Kütahya Merkezinde Giyim-Kuşam Değişimlerinin Çözümlemesi,” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2009.

¹¹ *Ibid.*

¹² Nuri Yüce, “Göçebe Türklere Ayakkabı Kültürü” in *Ayakkabı Kitabı*, (Istanbul: Kitabevi Yayınları, 2003), p. 323.

¹³ *Ibid.*

¹⁴ *Ibid.*

¹⁵ Songül Kuru Paksoy, Adviye Candan. “Anadolu’da Ayakkabı Kültürü ve Cumhuriyet Dönemi Ayakkabı Kültürü” in *ICANAS Bildiriler II*, (Ankara: Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu 2008), pp. 821-835.

¹⁶ *Ibid.*

**Nurseem Keskin AKSAY, Ayşe Seyyide KAPTANER, Nursena BALATEKİN,
Rabia ELGÜN, Ünzile DAŞDEMİR**

is the indicator of the purpose of expressing personal status on shoes, by the fourteenth century.¹⁷ As European societies started to be referred as nations of power and wealth, the elite distinguished themselves from the masses through apparent refinement and expensive ornamentation.¹⁸ However, the connotations to religious life and the meaning of this practice in a metaphysical existence have not showed parallels to this rationalized argumentations.

In the Biblical texts, removal of shoes represents the humbleness and obedience. As Nahshon and Prouser stated “*When Moses met God for the first time, in what is commonly referred to as the scene of the burning bush, he was immediately directed to remove his shoes because of the holiness of the ground on which he was to walk: ‘Remove your sandals from upon your feet, for the place upon which you stand is holy ground’* (Ex. 3:5).”¹⁹ As Nahshon and Prouser argue, when Moses was commanded to take off his shoes, he was invited into a closer and deeper relationship with God.²⁰ Actually, while God was placing Moses on the level of a lowly servant, the legitimate force of this interaction is enhanced by the removal of the shoes Moses saw and realized that his life would not be in his own control anymore, as he was being humbled before God and he was obliged to behave according to God’s will, since his degree was the same of a prisoner’s.²¹ As it is declared in the Biblical texts, the act of removing shoes represents humbleness and intimacy. Similarly, for non-western contexts, taking off the shoes or sandals in the presence of a superior is presented as a mark of reverence in several occasions. It is argued that among the “Eastern” nations especially Turks and Arabs put off their shoes when they enter their mosques even though it can vary due to different reasons.²² Hones argues that in most Asian homes, removing the shoes at the front door is a common tradition and a symbol of respect. The custom of removing your

¹⁷ Jonathan Walford, *ibid.*

¹⁸ *Ibid.*

¹⁹ Ora Prouser, “The Biblical Shoe Eschewing Footwear: The Call of Moses as Biblical Archetype”, in *Jews and Shoes*, ed. Edna Nahshon, (The Berg Fashion Library 2008).

²⁰ *Ibid.*

²¹ *Ibid.*

²² William Makepeace Thayer, *The Home Monthly: Devoted to Home Education, Literature, and Religion*, 3-4th volumes, (D.C. Childs & Company 1861).

shoes before entering a home, is still practiced in Asian homes throughout the world that this practical design allows for any type of weather, such that all dirty and wet mess can be left in the entrance and does not need to be brought into the home, hence the house stays clean.²³ Hygiene carries an important role in perceiving of wearing/removing shoes. The sensitivity is related also with the idea that shoes are considered ritually unclean in the Muslim faith. In addition to ritual ablutions before prayer, Muslims must take off their shoes to pray, and wearing shoes inside a mosque is forbidden not to bring the unclean world onto holy ground. But beyond the Islamic significance, the dirty and degrading implication of the sole of a shoe crosses all religious boundaries with the hygiene discourses.²⁴ The need for such a radical remaking of the form and content of worship was justified in terms of modern hygienic requirements in order to enhance their attractiveness for the elites.²⁵ However, in any case the taking off activity is related to religious connotations and Eastern contexts so that taken off the shoes are always the Eastern, traditional and religious versus the Western, modern, secular. Thus, with the secularization effect, this action and the represented values through it starts to be underestimated as it is discussed in the following section of this paper.

The Effects of Secularism and Postcolonialism on Shoe Wearing Practices

Elias remarks the uncertainty of civilization term in *The Civilizing Process*, as this term is used in various areas such as techniques, behavior, science, religion and law.²⁶ He emphasizes the naturalization/normalization of the idea, which the Western communities consider themselves in more advanced standards than other communities in former and current periods.²⁷ Another important side of this idea in Western communities is self-praising

²³ Jenny Nakao Hones, "The Asian Custom of Removing Shoes at the Door", 2014, <http://asianlifestyledesign.com/2010/04/asian-custom-removing-shoes-at-door/>.

²⁴ Martin Asser, "Bush Shoe-ing Worst Arab Insult," (BBC-News: December, 2008).

²⁵ Amit Bein, *Ottoman Ulema, Turkish Republic: Agents of Change and Guardians of Tradition*, (Stanford University Press March 29, 2011).

²⁶ Norbert Elias, *The Civilizing Process*, (Oxford: Blackwell 1939).

²⁷ *Ibid.*

**Nursem Keskin AKSAY, Ayşe Seyyide KAPTANER, Nursena BALATEKİN,
Rabia ELGÜN, Ünzile DAŞDEMİR**

due to superiority.²⁸ Considering the contrast of humbleness emphasis in the Biblical texts and arrogance in the civilized and secular context, it can be concluded that the perception of daily habits in Western communities have been changed so far, so do clothing and shoes. Accordingly, Eastern communities adopted such changes in postcolonial era. As Taylor stresses, in order to raise the modernity, the paths of different civilizations are meant to be get together through the disappearance of unsupported religions by losing their illusions in society.²⁹ All these kind of beliefs will gather on rational ground and “*the march of modernity will end up making all cultures look the same*”.³⁰ Thus secularism would be the making of modern selves which are practicing religion in the way that the secular world can tolerate it.³¹

Meriç suggests that the Asabiyyah theory of Ibn Khaldun can help to understand the adoption of secularism in Turkey.³² Even though Asabiyyah term is subjected to different commentaries, it can be defined as “group feeling”, “communal spirit” or “social cohesion”.³³ Asabiyyah of kinship is the dynamic that binds people through their bloodstock, ethnic ancestors and forms “solidarity” to live together on common actions.³⁴ On the other hand, Asabiyyah of reasons interconnects society through their shared values such as religion, nation, homeland etc.³⁵ However, as Guibernau argues, nation-building is considered as an unnatural and fictional process by theoreticians, which was created at French Revolution, as “nationalism” was considered as a political choice and ideology, which Marx claims as manipulation of reality.³⁶ Similarly, Benedict Anderson maintains that nation

²⁸ Bedri Gencer, “Türkiye’de Laikliğin Tarihî Dinamikleri,” *Toplum ve Bilim Dergisi*, Vol. 84, (İstanbul: Birikim Yayıncılık 2008).

²⁹ Charles Taylor, “Modernity and the Rise of the Public Sphere.” in *The Tanner Lectures on Human Values* (Princeton: Princeton University Press 1993), p. 214.

³⁰ *Ibid.*

³¹ Charles Taylor, *Sources of the Self: The Making of Modern Identity*, (Harvard University Press 1989).

³² Cemil Meriç, *Umrandan Uygurılığa*, (İstanbul: İletişim 1996), p. 149.

³³ Ümit Hassan, *İbn-i Haldun’un Metodu ve Siyaset Teorisi*, (Ankara: AÜ SBF 1977), pp. 173-174.

³⁴ Bedri Gencer, *Ibid.*, p. 154.

³⁵ *Ibid.*

³⁶ Montserrat Guibernau, *Nationalisms: The Nations-State and Nationalisms in the Twentieth-Century*, (Cambridge: Polity 1996), p. 49.

is an “*imagined community*” which is constructed by the media itself.³⁷ Whereas, Asabiyyah is the reason of objective and social incidents which makes it a natural process.³⁸ Namık Kemal et al. were trying to redefine the “Asabiyyah of reasons” while the bonds were getting broken in Ottoman society. While the “homeland” term was forming an upper identity, it would replace the Asabiyyah gained by religion, “ummah”, as Mardin claims.³⁹ The significance of this view for our argument is, as claimed by Gencer, that re-defining the homeland and citizenship back then, as transforming into a new communal spirit, means adopting a new “non-religious” morality as the main principle of commitment.⁴⁰

Similar transformations, which were observed in Turkish society, are also observed in other societies. For instance, Hudson asserts that in the West, Christianity has lost its universal and social qualifications by being sent to collective unconscious and became a mythological element whose main function is the national identity building.⁴¹ In history of Islam, in Umayyad Dynasty, reason of the emergence of “secularism” was replacement of the Asabiyyah of kinship by Asabiyyah of reasons.⁴² Taylor also claims that what forms the public sphere is the common action which leads us to a common mind through the exchange of ideas in society.⁴³ Hereby, in the modern public sphere, something new and external must supervise and control the political power which is actually not the law of nature, God or traditional authority but “reason”, as Taylor asserts similarly to Ibn Khaldun’s concept of Asabiyyah.⁴⁴ Within this context, Taylor argues that secularism causes to a shift in our understanding of what society is grounded on since it depends on common action instead of supreme powers

³⁷ Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, (London, New York: Verso 1991).

³⁸ Ümit Hassan, *ibid*, pp. 180-206.

³⁹ Şerif Mardin, “İyiler ve Kötüler,” in *Tarih Risaleleri*, ed. Mustafa Özel, (İstanbul: İz 1995), pp. 61-82.

⁴⁰ Bedri Gencer, *ibid*, p. 156.

⁴¹ Michael C. Hudson, “Islam and Political Development,” in *Islam and Development: Religion and Sociopolitical Change*, ed. John L. Esposito, (SUP: Syracuse 1980), pp. 1-24.

⁴² *Ibid*.

⁴³ Charles Taylor, “Modern Social Imaginaries,” in *Public culture* 14.1 (Durham: Duke University Press 2002), p. 114.

⁴⁴ *Ibid*, p. 115.

**Nurseem Keskin AKSAY, Ayşe Seyyide KAPTANER, Nursena BALATEKİN,
Rabia ELGÜN, Ünzile DAŞDEMİR**

such as religion, tradition, royalty etc.⁴⁵

The effects of self-colonization can obviously be seen in the cultural atmosphere in Turkey. Kiossev states that “*the concept of self-colonizing can be used for cultures having succumbed to the cultural power of Europe and the West without having been invaded and turned into colonies in actual fact.*”⁴⁶ As he further suggested, in the case of Turkey’s self-colonizing process, it did not take place in an “already existing, stable” environment, but it took place when a new nation state (or Turkish Republic) was being built. Kiossev describes this process as follows:

“Self-colonization took place at a point where the small and marginal nations sprang forth; it was entwined with the act of imagining their ‘imagined community.’ Hence the image of Europe was not associated with actual aggression; it was not coupled with military violence, economic exploitation or administrative duress, all of which went hand in hand with real-time colonization. As it coincided with the birth of a nation, it was carried out voluntarily or even a surge of patriotic zeal shared by elite and population alike. The metaphor ‘self-colonization’ has ‘self’ in it—not because some already existing nations colonized them but because their own ‘Selves’; i.e., cultural identities emerged as a spin-off in the process of Euro-colonial hegemony, in an asymmetrical symbolic exchange with the colonial center.”⁴⁷

A Turkish novelist Tanpınar states that, “*Modern Turkish literature begins with a civilization crisis.*” There existed a conflict between the newly adapted/western/ civilized/progressive and the existing/traditional/ reactionary/backward. Clothing reform was an important aspect of the changes to become more westernized/civilized and progressive. Consequently, Aliş claims that the change in mentality of society is

⁴⁵ *Ibid.*, p. 116.

⁴⁶ Alexander Kiossev, *Ibid.*

⁴⁷ *Ibid.*

revealed by clothes while being mentioned in numerous literary works after the last political reforms in Ottoman state.⁴⁸ She also stated that Tanpınar criticizes snob Turkish people with European style and inferiority complex who imitate the West passionately as he describes their clothes in details in his novels.⁴⁹ Since the beginning of Westernization movement in Turkey, changes in civilization and changes in clothes are expressed and examined together, as clothing is even more visible in forefront.⁵⁰ For instance, making reforms in military forces was considered as changing only the uniforms of army in Selim III and Mahmud II periods in Ottoman state.⁵¹ The roots of perception of self-colonization can be observed at the Ottoman times and is strengthened through the establishment of Turkish Republic.

As Kiossev argues, self-colonizing metaphor can be described as the surrender of a culture to the cultural power of Europe and the west without actually being colonized or invaded by them.⁵² Such cultures are transformed into extra colonial “peripheries” by historical factors, despite being directly affected by means of colonial rule or conflicts.⁵³ However, the same factors led them to accept foreign cultural supremacy voluntarily and automatically adopt the basic values and classifications of colonial Europe.⁵⁴ For Turkey, the sign of self-orientalism with the Republican in Ottoman times can be observed. Furthermore, roots of perception of self-orientalism is strengthened through the establishment of Turkish Republic. When the modern nation-states are built, modern leaders modernize the country willingly. In Republican states it seems like society govern

⁴⁸ Sehnaz Aliş, “Karakter ve Sosyal Statü Açısından Ayakkabı,” in *Ayakkabı Kitabı*, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2003), p. 57.

⁴⁹ *Ibid.*, p. 58

⁵⁰ Orhan Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Mithat Efendi*, (İstanbul: DergahYayınları 1989), p. 131.

⁵¹ *Ibid.*

⁵² Alexander Kiossev, *Ibid.*

⁵³ *Ibid.*

⁵⁴ *Ibid.*

**Nursem Keskin AKSAY, Ayşe Seyyide KAPTANER, Nursena BALATEKİN,
Rabia ELGÜN, Ünzile DAŞDEMİR**

themselves without any hegemonic power. However, the appearance of power just shifted in public's perception as Guha indicates it the new form is *'hegemony without domination'*.⁵⁵ Thus, self-orientalism has its place in the stage. Moreover, it preserves itself by keeping touch with colonialists in the post-colonial era.⁵⁶ In the post-colonial era, cultural colonization and perception management is accomplished through media, as analyzed in the following sections of this paper.

Media as a Manipulation Tool of the Postcolonial World

Media is one of the most effective ways to address the audience. Especially, the media's manipulation effect is not so easy to grasp by the audience. Therefore, the communication between people and media increases. Media represents the scenarios which are formed. As Jols and Thoman texts are designed like a building or a road by the system to be persuasive, so it is crucial to know the source of these texts.⁵⁷ Mass media creates its texts for benefit of their producers. Media uses the production of knowledge to maintain its process of manipulation. Thomlinson calls this process as it is the imperialism of media on culture.⁵⁸ The knowledge production is greatly supports the power of media. The reason is that, as Foucault says, knowledge is power and hegemony therefore it controls the daily life.⁵⁹ System uses elements of daily life to serve its aim. After that it practices conviction in order to impose it on society. Two outputs of knowledge production are globalization and normalization. The reason is that when the knowledge controlled by the system it creates its culture. The global culture becomes inevitable and this culture constitutes common discourse among people.⁶⁰ Therefore, things can be normalized in society in the context of the system accordingly.

⁵⁵ Ranajit Guha, *Dominance without Hegemony: History and Power in Colonial India*, (Cambridge: Harvard University Press 1998).

⁵⁶ Mary Lousie Pratt, "Arts of The Contact Zone", *Prefession 91*, (New York: MLA 1991), p. 33.

⁵⁷ Tessa Jols and Elizabeth Thoman, *21. Yüzyıl Okuryazarlığı: Medya Okuryazarlığına Genel Bir Bakış ve Sınıf İçi Etkinlikler*, (Ankara: Ekinoks 2008), p. 20.

⁵⁸ John Thomlinson, *Globalization and Culture*, (Chicago: The University of Chicago Press, 1999).

⁵⁹ Michel Foucault, "The Subject and Power," *Chicago Journals* 8, no.4 (1982):777-795. Accessed November 9, 2011. <http://www.jstor.org/stable/1343197>.

⁶⁰ Roland Robertson, *Küreselleşme, Toplum Kuramı ve Küresel Kültür*, trans. Ü.H. Yolsal, (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999.), pp. 221-222.

Putting Yourself into Someone's Shoes: A Postcolonial Analysis

Mass media is becoming monopolized. Western developed countries are the biggest program producers and sellers around the world and thus monopolize production of knowledge and 'truths'. These Western powers keep 80% of media activities under control.⁶¹ Thus, mass media loses its reliability because of depending to Western powers and it became questionable. Media uses TV programs and series to catch audience's attention. Consequently, changing starts on the audience's mind. As the center of the change youth are affected by this changing and it also affects the society because of the fact that different and new way of life are demonstrated by social media, series, TV programs and any other sources of online communication. Moreover, for youth it becomes the desired and only possible way of living. Fascinating scenarios which offer traceability of life by using fashion, outlook and characters make TV series followed intensely.⁶² Additionally, popular actors are placed in their cast as the body of this attractiveness.⁶³ Although the effect of media on youth is crucial, media targets and captures public as a whole.

Media uses categorization for people to encode information in their mind. As tools of this categorization media has always dealt with issues about what is new and popular and consistent in a long term by stereotyping, othering and imposing popular media cultures as "facts". Within the light of those arguments, it can be said that the sense of media turns to be as it is the carrier of imperialist messages. Single-sided mass media conducts the information from the center to the target group. It eases the process to suggest and to accustom the messages. The ideologist orders can be seen under the represented characters, family lives and their mottos on the media thus the system of media imposes the ideology to change the national culture.⁶⁴

⁶¹ Kerem Dağlı, "Kapitalist Toplumun İdeolojik D zenleyicisi Medya," *Markсист Tutum Dergisi*, 2006.

⁶²  mmuhan Yılmaz, "The Effects of Consumption Culture Represented in TV Series on Young People's Lifestyle," (Master's Thesis, Istanbul Arel University 2013), p. 7.

⁶³ *Ibid.*

⁶⁴ Sabahattin Şahin "Kitle Haberleşme Araçlarından Radyo Televizyonun Kültür Değişmeleri  zerine Yaptığı Tesirlerle İlgili Bir Değerlendirme," Master's Thesis, Istanbul University, 1987), p. 46 cited by Emrah Alpaslan Konukman, "Son Dönem Televizyon Dizilerinin Yaşam Tarzı  zerindeki İmgeleri", (Master's Thesis, Ankara 2006), p. 77.

**Nursem Keskin AKSAY, Ayşe Seyyide KAPTANER, Nursena BALATEKİN,
Rabia ELGÜN, Ünzile DAŞDEMİR**

Some countries do not colonize with military forces. In contemporary world, there are some other new ways of colonization in which the cultural colonization took the place of colonization with force.⁶⁵ For instance, Turkey has never been colonized with weapons but its culture greatly affected from the cultural colonial policies. Because, colonial states prefer the persistent colonization by suggesting their culture to the others. As social values describe the society and they are the important obstacles of cultural colonization, colonizer states target the social and cultural values of colonized states.⁶⁶ According to Çavdarıcı alienation estranges societies from their national culture, language, tradition and cultural values. As a result, social deterioration starts.⁶⁷ This paper discusses these influences through the specific case of shoe wearing practices in terms of the meaning attributions made for shoe wearing practices and their articulation to impose certain discourses and ideologies.

In early times the colonizer who uses military force also impacts the culture of the colonized society. They benefited from two aspects of colonizing dominantly but now the societies start to colonize themselves. Media is the most powerful actors of this action hence it influences the process of self-orientalism and self-colonization because of the fact that the concept of orientalism which analyzes the Eastern Societies' relationship with modernity has advanced new meaning as self-orientalism of Eastern Societies.⁶⁸ As it is argued before, media has a crucial function to determine concepts on peoples' mind. Media works as the methodology of orientalist ideology as a new way of colonizing. This methodology has been developed in the media specifically, in cartoons and animations, to establish sub-culture.⁶⁹ Cinema, TV and fashion could be identified as they are the reinforcement of self-orientalist paradigm. Particularly, those means

⁶⁵ Gayatri Chakravorty Spivak, *Death of a Discipline*, (New York: Columbia University Press 2003).

⁶⁶ Mustafa Çavdarıcı, "Detrition of Social Values and Cultural Colonization in Turkey," (Master's Thesis, Süleyman Demirel University 2002), p. 11.

⁶⁷ *Ibid*, p. 22.

⁶⁸ Bünyamin Bezci and Yusuf Çiftçi, "Self-Orientalization: Modernity within Ourselves or Internalized Modernization", *Journal of Academic Inquiries* 7, no.1, 2012, p. 140.

⁶⁹ Ren Fukuzimi, "Criticism on Orientalism of the Concept of Superflat-Case Study: Scenes of the Japanese Contemporary Art," *Oriental Metaphor Symposium I*, 2006.

Putting Yourself into Someone's Shoes: A Postcolonial Analysis

are commonly used in the 20th century and they maintain the perception of self-orientalism.

Mass society is constituted with advertisements, reality shows, series and movies which are rapidly increasing. Thus, mass media is turned to a manipulation tool in order to diffuse hegemonic ideologies through entertainment and leisure time resources. In this respect, Adorno and Horkheimer advert to “*the culture industry*” concept.⁷⁰ They indicate that mass media is the most effective tool in culture industry. Additionally, the characters that Hollywood is produced started to affect Turkey like the rest of the world. It has brought certain identities and made them popularized in order to promulgate their ideology. However, how did people accept these codes or knowledge and behave accordingly? At this point, there are lots of arguments on social media that because of the normalization effect of media some values and knowledge become “normal” to society through series, movies and television programs by being exposed to these codes and even practicing them constantly in daily life. People are accustomed to consumption by products of mass media that provides the reproduction and legitimation of the modern lifestyle. What we eat, what we buy, briefly what we consume and how we live are defined by movies and series. Especially when the attitudes of actors in television shows or movies, the features of their character, topics of series and movies have shown similarities with features of audience's interests and pleasures, they put themselves into actors place and they identify with actors the characters.⁷¹ In this article, we especially focus on shoe wearing practices as a self-colonizing activity though the media representations and every day normalizations.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:1
Sayı:1

⁷⁰ Max Horkheimer and Theodor W. Adorno, *Dialectic of Enlightenment: Philosophical Fragments*, trans. Edmund Jephcott, ed. Gunzelin Schmid Noerr, (Stanford: Stanford University Press 2002), p. 121.

⁷¹ Pars Şahbaz and Arzu Kılıçlar, “Effects of Films and Television Dramas on Destination Image”, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 2009, pp. 31-52.

Meaning Attributions to the Shoe Wearing Practices in Media

Concepts such as “classiness”, “fashion”, “style”, and “aesthetic” raised the importance and became effective on the decisions of people.⁷² Through those concepts, people become willing to accept given things without force and started to like similar things. But at the same time they try to create distinct identities. At this point another issue shows up⁷³: “Individuality” and “independence”. According to Eagleton, mimicry is obedience to law but it is so pleasurable that freedom lies in this kind of slavery in which similarities are stereotyped thus allows you to connect to the hegemonic.⁷⁴ This reminds the fact that the subjectivities are created on the basis of giving consent to all these hegemonic relations through the discourses of desire and pleasure so that acting accordingly become to mean freedom. Person has to consume what he is supposed to demand. Clothing, also fashion are received as a way of communication⁷⁵ since they do not act upon the rules, they act upon the choices.⁷⁶ But, at the same time different reasons limit people in terms of their subjectivities since a person makes his/her choices under the influences of other people upon their contexts in order to gain recognition. When he wears, he wears for others without knowing it, due to the illusion of freedom, pleasure, self-improvement and aesthetics discourses. On this situation media has many effects. As Yağlı argues a person makes his/her choices under the influences of mass media organs which lift the effectiveness of fashion by its irresistible power. One single sample⁷⁷ is Elvis Presley who was imitated mostly by men in

⁷² Bilge Gürsoy, “Tüketim Estetiği ve Medya: ‘Bugün Ne Giysem’ Programı Üzerinden Bir Değerlendirme,” *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi* 44, no.1, 2013, p. 97, <http://journals.istanbul.edu.tr/iuifd/article/viewFile/1019021818/1019020510>.

⁷³ *Ibid.*

⁷⁴ T. Eagleton, *Estetiğin İdeolojisi*. trans. B. Gözkan, H. Hünler, T. Armaner, N. Ateş, A. Dost, E. Kılıç, E. Akman, N. Domaniç, A. Çitil & B. Kıroğlu, (İstanbul: Doruk Yayınları 2010), p. 84.

⁷⁵ Zehra Yiğit, “Modernliğin Arka Yüzü Olarak Gündelik Hayat: Aşk-ı Memnu,” *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 14, no: 2, 2012, p. 128, Accessed July 6, 2012, <http://www.sbe.deu.edu.tr/dergi/cilt14.say%C4%B111%20YIGIT.pdf>.

⁷⁶ G. Senem Gençtürk Hizal, “Bir İletişim Biçimi Olarak Moda: “Modus”un Sınırları,” *Ankara Üniversitesi Dergiler* 1, no: 1, 2003, p. 66, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/23/665/8484.pdf>

⁷⁷ Soner Yağlı, “Reconstruction of Culture Via Fashion As a Field of Daily Life,” *İstanbul Arel Üniversitesi, İletişim Fakültesi İletişim Çalışmaları Dergisi / Journal of Communication Studies*, no:3, 2012, p. 4.

1970s.⁷⁸ These characteristics or practices of characters become so popular that people begin to practice these lives by themselves through consuming some goods and styles, which are advertised with the name of some famous TV series characters like Sıla's hair clip, Bihter's ring, Hürrem's necklace, Gaffur's pajamas, Kamran's hairstyle and many others came into fashion in some periods. Media play the biggest role on this identification and internalization.

Bilge Gürsoy addresses some points in the program *What Should I Wear Today* by highlighting "wow" voices and showing these voices' effects on human behavior⁷⁹. Also she emphasizes people's intentions to shop with expressions such as "*Fortunately, I bought it.*", "*I like shopping very much.*", and "*I always go shopping.*"⁸⁰ Besides the effectiveness of media about buying, media also influences the decisions about what should be bought or not. As Dellaloğlu emphasizes, "*Now, system says 'You can protect your life and all you have. But from then on, you are a stranger for us.' instead of saying 'think like me or get lost.'*"⁸¹. In the *What Should I Wear Today* program which was featured on Show TV, this ostracism was revealed in the form of "*You are not with us.*"⁸² This sentence is not just a phrase. It has a further meaning. When the juries say "*You are not with us.*" it carries real meaning that the competitor is not chic, or fashionable and cannot be acceptable until jury approves her style. You vs. we categorization is made through the constructed knowledge of fashion. This discrimination is manipulated to the society. "Othering" becomes the part of life. Modernity constructs itself through the creation of the "other", and achieves it by discriminating against humans, groups, cultures and religions⁸³. Especially, clothing fashion legitimizes one style, and refuses others. It strengthens

⁷⁸ Adem Koç, *ibid.*, p. 256.

⁷⁹ Bilge Gürsoy, *ibid.*, p. 94.

⁸⁰ *Ibid.*

⁸¹ Besim Fatih Dellaloğlu, *Frankfurt Okulunda Sanat ve Toplum*, (İstanbul: Say Yayınları 2007), p. 126.

⁸² Bilge Gürsoy, *ibid.*, p. 95.

⁸³ Zehra Yiğit, "Türkiye'de 1990 Sonrası Bağımsız Sinemada Alt Sınıf ve Direniş Biçimleri," *Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar E-Dergisi*, 2014:8, Accessed April 7, 2014, <http://www.sdergi.hacettepe.edu.tr/makaleler/BagimsizSinemadaZehraYIGITocak2014.pdf>.

**Nursem Keskin AKSAY, Ayşe Seyyide KAPTANER, Nursena BALATEKİN,
Rabia ELGÜN, Ünzile DAŞDEMİR**

others perceptions.⁸⁴ According to Ayata⁸⁵, when one class tries to make differences through money, the other class finds solutions to make up the difference. Low-priced imitation products are the result of this situation. Disco, party concepts give way to coffee houses, gold days, and other version of new life styles according to the different contexts. On the reproduction of the knowledge on the life practices of “others” media has the mission of being a guide to people⁸⁶. As it is mentioned before, media has a huge effect on people’s lives. Eating, drinking, wearing, speaking, and many others are shaped by this effect. To achieve this power, it has also lots of tools like TV shows, commercials, series and movies, websites, newspapers. Through those, media becomes decisive in society. To gain a clear understanding on the meaning of a micro level practice, namely shoe wearing practices, in our article, the power of media on the knowledge production process of fashion was very crucial to continue by emphasizing various meaning attributions to shoes in media.

By taking G.W. Bush’s (former U.S. President) shoe throwing incident along with Van Gogh’s (Dutch painter) artistic work in this section, we will discuss the importance of meaning attributions to shoes. Shoe was thrown at Bush by Iraqi reporter, Muntazar El-Zeydi,⁸⁷ while Bush was giving his “goodbye to Iraq” speech on 14th of December 2008.⁸⁸ This incident remained on the media for days. Besides, some people want to buy and offered million dollars for these shoes that are made by a Turkish firm. However, what was the importance of the shoe here, which meaning was attributed to shoes in this issue? Why was chosen the shoes for throwing? Muntazar El-Zeydi has done this protest because he wants to reflect situation of people who suffered from American invasion in his country. El-Zeydi used shoe because it is considered as an insult in Iraq culture so that he has showed his reactions by this protest. This protest gains so many support from Arab countries and people rebelled by taking their shoes into

⁸⁴ Soner Yağlı, *ibid*.

⁸⁵ Süleyman Sencer Ayata, “Yeni Ortasınıf ve Uyduken Yaşamı,” in *Kültür Fragmanları: Türkiye’de Gündelik Hayat*, prepared by D. Kandiyoti and A. Saktanber, trans. Yelçe, Z. (İstanbul: Metis 2005).

⁸⁶ Zehra Yiğit, *ibid*.

⁸⁷ “Muntazar El-Zeydi,” accessed 10 June 2015, https://tr.wikipedia.org/wiki/Muntazar_el-Zeydi

⁸⁸ “Shoes thrown at Bush on Iraq Trip,” accessed 12 June 2015, *BBC News*, http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/7782422.stm

Putting Yourself into Someone's Shoes: A Postcolonial Analysis

their hands in anti-war demonstrations. In this case the meaning attribution transforms peoples' reactions and protests. The shoes became symbols in people's rebellions and demonstrations. We can associate this event with Vincent Van Gogh's painting *Three pairs of shoes*. According to Heidegger, Van Gogh tries to reflect how the system exploit the human misery and he tried to portray spirit of the age.⁸⁹ The shoe is used as a symbol of exploitation and misery in many artworks. *Diamond dust shoes* of Andy Warhol, *Red Model* of Rene Magritte, and *Live performance* of Mona Hatoum are some of these works that are mentioned in Feyziye Eyigör's article revealing the meaning attribution to the shoe in Bush's shoe - throwing protest.⁹⁰

To show these different meaning attributions and the knowledge they create, some series and programs were reviewed. Especially, programs play an important role to make the interpretation of daily basis practices of shoe wearing. *Yemekteyiz* is one of them. It was published on Show TV every weekday between the years of 2008 and 2012. Thereafter, it continued on Fox TV until 2015. Every week five new competitors, who don't know each other previously, are chosen and each competitor cooks meal on his/her day which is determined by lot. Other four competitors would be the guests and evaluate host's meals by giving points from 1 to 5. At the end of the fifth day, winner would be given 10.000 liras. In *Yemekteyiz*, cameras are focused on peoples' feet when they get home. If guest brings her own shoes, it is emphasized by words. If the person asks for slippers cameras pan across to feet at least four seconds. "*You create a new style by wearing a summer shoes on socks.*" was also told by camera crew. Even if the theme of the program is meal, wearing or not wearing shoes in house is also among the most stressed topics. It shows the interesting discussion of "shoe" topic in Turkey, which also shows and reproduces the manipulation power of media on certain topics.

By analyzing almost forty episodes, it was clear that people's preferences on shoes are different. Some of them feel comfortable with slippers, some of them do not take of his shoes. Under these circumstances, when they

⁸⁹ Martin Heidegger, "On the Origin of the Work of Art," in *Basic Writings* 1st Harper Perennial Modern Thought Edition, ed. David Farrell Krell (New York: HarperCollins 2008).

⁹⁰ Feyziye Eyigör, Ayakkabının Fırlatıl(a-ma)ması, *Rh+Sanart Plastik Sanatlar Dergisi*, 2009, p. 59.

**Nurseem Keskin AKSAY, Ayşe Seyyide KAPTANER, Nursena BALATEKİN,
Rabia ELGÜN, Ünzile DAŞDEMİR**

go on a visit to each other, interesting dialogs and images are witnessed. They show the differences in perceptions. Some wait directive to do as host says, some don't. Getting confuse is increased when host remains silent. Confusing scenes were caught on camera. One says "*I will enter with my shoes. I thought it doesn't disturb you because you wear shoes as well.*" and another says "*I cleaned them in my car.*"⁹¹ Sometimes host insists on not to take off the shoes, but the guest takes off anyway. Sometimes host asks guest to take off them, but guest does not. One example is dated 2nd March 2010.⁹² Because of the complaints about galoshes that they are making so many noises, Gülay has galosh made for her guests and requests for taking off shoes to wear galoshes instead. Also she asserts her 3,5 years old son as a reason in relation to hygiene discourses. One guest finds the solution good. But yet another guest Sezgin reacts it, and does not accept it. Gülay defenses her arguments just with a few sentences and she accepts and gives permission to take the galoshes off. After the meal, cameras turn to guests and receive their comments. Sezgin reacts galosh issue by using the words "*We don't come from farm.*" Is this a real situation? Would Gülay accept it if the cameras were not there? Or would Sezgin behave similarly when he went to his friends? Drawing attention, being in the public eye can complicate the relations but under any circumstances, the tensions show the connotations of shoe wearing practices with the emphasis on being an urban citizen rather than a farmer which also indicate modern vs traditional dichotomies.

In series the situation is not so different with similar examples. They show numerous scenes and use words about shoe issue. They cannot be accepted just as the part of series' scenario. Most of the popular series like *Aşk-ı Memnu*, *Medcezir*, represent the activity of wearing shoes at home as a "normal" practice for some socio economic groups but in lower class private spheres the focus on taking of the shoes and using slippers reveals the differentiation and dichotomies created by media through a single micro practice. The constructed messages expand through TV series are also stressed by Nazlı, a 52 years old Professor:

⁹¹ Show TV, *Yemekteyiz*, February 5, 2010, <https://www.youtube.com/watch?v=EmLpJ4UFWQU>.

⁹² Show TV, *Yemekteyiz*, March 2, 2010, , <https://www.youtube.com/watch?v=hwFqqzmBhZI>

Putting Yourself into Someone's Shoes: A Postcolonial Analysis

*"I think that our TV series convey west-centered culture. This may not be done consciously due to the fact that our TV series are either an adaptation or a copy of western productions. In these original productions, they are wearing their shoes inside their houses, because it is a part of their custom and this custom is carried on in our TV series as well. From time to time, there had been discussions on why shoes were worn inside the houses in our TV series. In my opinion, in the beginning it was just a copy of its original. However, later on it was argued that actresses had to look sexier and more beautiful with their high heels on (referring to famous actress Beren Saat)."*⁹³

Especially in some series, in which main characters coming from different economic and cultural backgrounds, the confrontation of families or the persons in the private sphere reveals mostly a controversial position especially in terms of taking off the shoes. In most of the cases, the meeting of the families of potential brides and grooms lead some problems as it is clearly stressed in some series like *Bir İstanbul Masalı*, *Adını Feriha Koydum*, *Aşk Yeniden*. In *Aşk Yeniden*, the rich family Şekercizade visits the family of Zeynep in order to ask for her and her family in marriage. When they enter the home, they confuse because of the slippers which are offered them instead of entering the house with shoes. Mukaddes Şekercizade, who will be the mother in law, says *"Do we have to?"* amazedly.⁹⁴ Zeynep has leading role in *Aşk Yeniden*. She grew up in the middle income family as a daughter of a fisherman. After she met with Fatih Şekercizade, and became the part of his family, she enters this house with shoes except the baby's room contrary to her ongoing practice in her father's middle class home. This reminds us a general remark from the lower income household practices of shoe wearing and its representation in the way of creating dichotomies. Relevantly, Seda, an 18 years old high school student, compares the scenes of families from different economic and cultural background:

"The one from the poor family, holding on to the wall, takes off his shoes while crashing the back of his shoes. This is how I visualize the scene immediately; an ugly housed, crashed and all, and there

⁹³ Interview conducted by Rabia Elgün, 3 June 2015.

⁹⁴ Fox Tv, *Aşk Yeniden*, February 17, 2015, <http://www.fox.com.tr/Ask-Yeniden/bolum/2/part/5>

**Nurseem Keskin AKSAY, Ayşe Seyyide KAPTANER, Nursena BALATEKİN,
Rabia ELGÜN, Ünzile DAŞDEMİR**

is this person struggling to take off his dirty shoes and then wear his slippers by the door. Camera zooms on the feet with the socks on, etc. In front of the door, just outside the house, there are other shoes. On the other side, the doors are opened before the rich one enters in by others welcoming him with respectful greetings and he just walks in without taking his shoes off. In TV series, I never saw a rich person who lives in a villa and takes his shoes off before entering his house.”⁹⁵

The description of two households made by one of our interlocutors is striking in order to show that the dichotomies between rich-poor, modern-traditional, clean-dirty are already constructed in the mind as it is in colonial time. These cases show us through media shoes can attain new meaning attributions which can lead different articulations in the system especially in terms of hegemonic self-colonizing effect. Our stressing point comes from the question “which is most effective and hegemonic?”. In other words, even if a single object in daily life can gain a meaning which leads important resistance among society, it also create a hegemonic ideology about your lifestyles and way of living. In that sense, the perceptions and understanding of certain daily life practices become your “truths” even if you argue against them. Thus, you wear the shoes according to truths of hegemonic ideologies in the world, in other words you put yourself into someone else’s shoes in a metaphoric sense.

To Conclude: Putting Yourself into Someone’s Shoes, Becoming Someone Else?

Media manifests its arguments as facts in the daily life in which these texts are manipulated to be attractive. People may set an empathy with the characters. Kotaman indicates that TV does not always represent the plain reality of life rather by telling new stories it also repeats the discourse of reality itself.⁹⁶ In this way media, specifically TV offer variety of fantasies to the audience with the help of those stories which creates the facts and reality in different forms. Although, people are conscious toward the

⁹⁵ Interview conducted by Nursena Balatekin, 11 June 2015.

⁹⁶ Aslı Kotaman et al, *Storytelling in TV*, (Istanbul: H2O Kitap 2011), p. 116.

Putting Yourself into Someone's Shoes: A Postcolonial Analysis

presentation of mass media, they may captured by its illusion.⁹⁷ In this sense, with the questions “what shoes telling us in these stories?” and “with which meaning attributions are they represented?” we tried to emphasize a postcolonial critic of media through some examples from media.

From shoe wearing to styles of sitting, each point of our lives is shaped through our decisions. Nevertheless, people have very similar practices and experiences in daily life because of certain discourses. Different people eat same foods, tend to the same brands, and consume the same things. What is the underlying factor in having the similar preferences despite our different features? It was discussed throughout the article. Media has too much influence on people. Media is not just a platform in which televise TV series, news, advertisements have place rather media could be effective on our decisions on our behalf what we choose from the hair styling to the food consumption. This article goes beyond an analysis in which the issue of shoe is examined just as an accessory.

Reminding the knowledge production effect of media, in these cases we can notice that the dichotomies are made through class practices, gender roles and cultural background so that there is a praising and representation of a certain life style as “ideal” to the audience. In which the self-colonization project is supported by presenting the Western, modern and elite life style. The most crucial point is that the epistemological change in people's life can be manipulated even through the practice of wearing and not wearing shoes. This displays again the critical role of media in our micro level practice of very daily life in which the epistemological reproduction about the meaning of a shoe vary according to contexts. In the analysis made on television series, it was highlighted how the shoe issue is treated. Each of these emphasizes, allusions, covered behaviors affects the world of the audience. Clothing plays a part among the other important issues presented to the audience by media. The issue of shoe wearing practice as a part of clothing, presented through the concepts like “fashion” to the audience, which is also interpreted according to contexts by the people. At the same time, these representations and knowledge become a determining factor in

⁹⁷ *Ibid.*

**Nurseem Keskin AKSAY, Ayşe Seyyide KAPTANER, Nursena BALATEKİN,
Rabia ELGÜN, Ünzile DAŞDEMİR**

human life style. She points the importance of shoes with following words:

“It is a fact that we must wear shoes outside and it is essential to the way we dress. Matching shoes are important/ critical for the way we dress when going out. Even if you wear pajamas, you can put a coat on and it will not come to attention. But it is not the same for shoes. Shoes are sheathing/a cover for a person. It is said that a friend looks at your head but a foe looks at your feet. People will judge you by your shoes.”⁹⁸

In this sense, it becomes more than a need for people as an indicator of prestige, status and social position in the name of fashion and aesthetics. Seda continues with these statements:

“If it would just be a necessity for us, we all would have just one or two pairs of shoes but we may have shoes in various colors and various models because it is fashionable or luxurious, I guess it is wannabe. However I think wearing shoes inside the house is forming a perception of status. You asked me if I have friends wearing shoes inside the house, and I said “I wish I have friends like that” and I thought “why”, I guess because it is kind of indication of being modern, rich and elitist. On the other hand I am thinking how wearing shoes inside the house fitted in our world? It is a result of TV series and movies portraying wealthy people.”⁹⁹

Nevertheless, when the issue comes to the practice of shoe wearing at home the answers have similarities that they don't enter the house with street shoes and permit anyone to enter because of their sensibilities. There are two crucial points to refer. One is the street shoes and the other one is the sensibilities. Even though it is not acceptable to wear the shoes you use outside there is a new conceptualization of house shoes which are mostly the same we buy for daily use but the difference is they are only used in house occasions. The reason for this is still the purpose of the protection of elegance and style even at home as undeniable truth regimes. This also

⁹⁸ *Ibid.*

⁹⁹ *Ibid.*

Putting Yourself into Someone's Shoes: A Postcolonial Analysis

shows itself in the expression of the sensibilities, reasons, for not wearing street shoes at home. Even though they state their religion as a reason they intend to use health and hygiene discourses in order to strengthen it in a secular form. In other words, as we discussed above secularization also shape our understanding on certain activities. As an example Sevda, a 29 years old psychologist, states her reasons:

“Of course we never come in house with our shoes and I think we shouldn't. There are two concerns of wearing shoes in the house; religious and health concerns. Because we worship in our houses. On the other hand, it is not healthy. Of course maybe it is customary for us not to wear shoes in the house, nevertheless I still think that in general, regardless to the fact that the person is a Muslim or not, or it is customary for them or not, one should not wear shoes inside the house.”¹⁰⁰

The ambiguous situation in these expression is interesting that even if they cannot accept this in their personal life, they also state if the host asks them to enter home with shoes, they could do that and enter home with their shoes. While they are living with their habits and sensibilities came from religious or traditional rules, at the same time they accept the insistence of the modern world with its prestigious offers which provides you to become the modern subjectivity within the “self-colonizing” project. Thus, by practicing the everyday life you are already wearing someone else's shoes with its all ideologies, constructed knowledge and colonizing effect and you become the “other” while you are also creating the “others”.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:1
Sayı:1

¹⁰⁰ Interview conducted by Merve Şahin, 12 June 2015.

**Nursem Keskin AKSAY, Ayşe Seyyide KAPTANER, Nursena BALATEKİN,
Rabia ELGÜN, Ünzile DAŞDEMİR**

BIBLIOGRAPHY

Adem Koç, “Kütahya Merkezinde Giyim-Kuşam Değişmelerinin Çözümlemesi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2009.

Alexander Kiossev, “The Self-Colonizing Metaphor,” 2010, <http://monumenttotransformation.org/atlas-of-transformation/html/s/self-colonization/the-self-colonizing-metaphor-alexander-kiossev.html>.

Amit Bein, *Ottoman Ulema, Turkish Republic: Agents of Change and Guardians of Tradition*, (Stanford University Press March 29, 2011).

Aslı Kotaman, Ahu Samav Uğursoy, and Artun Avcı, “Storytelling in TV”, (İstanbul: H2O Kitap 2011).

Bedri Gencer, “Türkiye’de Laikliğin Tarihi Dinamikleri” in *Toplum ve Bilim Dergisi*, Vol. 84, (BirikimYayıncılık 2008).

Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, (London, New York: Verso 1991).

Besim Fatih Dellaloğlu, *Frankfurt Okulunda Sanat ve Toplum*, (İstanbul: Say Yayınları 2007).

Bilge Gürsoy, “Tüketim Estetiği ve Medya: ‘Bugün Ne Giysem’ Programı Üzerinden Bir Değerlendirme”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi* 44, no.1 (2013): 85-98, <http://journals.istanbul.edu.tr/iuifd/article/viewFile/1019021818/1019020510>.

Bünyamin Bezci and Yusuf Çiftçi, “Self-Orientalization: Modernity within Ourselves or Internalized Modernization,” *Journal of Academic Inquiries* 7, no.1, 2012, 139-166.

Cemil Meriç, *Umrandan Uygarlığa*, (İstanbul: İletişim 1996).

Putting Yourself into Someone's Shoes: A Postcolonial Analysis

Charles Taylor, "Modern Social Imaginaries," in *Public Culture* 14.1 (Durham: Duke University Press 2002).

-----, "Modernity and the Rise of the Public Sphere," in *The Tanner Lectures on Human Values* (Princeton: Princeton University Press 1993).

-----, *Sources of the Self: The Making of Modern Identity*, (Harvard University Press 1989).

"Clothes Functions", *Yiwuamanda*, Accessed June 29, 2015, <http://yiwuamanda.com/clothes-functions1185.html>.

"Clothing and Style: A Brief History of Clothes", *Know and Vote*, Accessed July 1, 2015, <http://www.2knowandvote.com/home/11/clothing-and-style/252/History%20of%20Clothes>.

Dorling Kindersley (DK), "Moda: Geçmişten Günümüze Giyim Kuşam ve Stil Rehberi," trans. Duygu Özen, (Istanbul: Kaknüs Yayınları 2013).

Edward Said, *Orientalism*, (New York: Vintage Books 1979).

Enver Ziya Karal, "Selim III'ün Hat-tı Hümayunları-Nizam-ı Cedit" (Ankara: TTK 1988).

Fevziye Antakyalıoğlu, "Modernizmden Postmodernizme Sanat Eseri", 2009, Accessed September 9, 2009, <http://lebriz.com/pages/lsd.aspx?lang=TR§ionID=2&articleID=945&bhcp=1>.

Fevziye Eyigör, "Unable to Throw Shoes", 2013, Accessed February 11, 2013, <http://feyigor-arttck.blogspot.com.tr/2013/02/ayakkabnn-frlatl-masun-able-to-throw.html>.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:1
Sayı:1

**Nurseem Keskin AKSAY, Ayşe Seyyide KAPTANER, Nursena BALATEKİN,
Rabia ELGÜN, Ünzile DAŞDEMİR**

-----, “Ayakkabının Fırlatıl(a-ma)ması”, *Rh+Sanart Plastik Sanatlar Dergisi*, no.59, 2009.

Fox TV, *Aşk Yeniden*, February 17, 2015,
<http://www.fox.com.tr/Ask-Yeniden/bolum/2/part/5>.

G. Senem Hızal Gençtürk, “Bir İletişim Biçimi Olarak Moda: “Modus”un Sınırları”, *Ankara Üniversitesi Dergiler* 1. no: 1, 2003, 64-82,
<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/23/665/8484.pdf>.

Gayatri Chakravorty Spivak, *Death of a Discipline*, (New York: Columbia University Press 2003).

Jenny Nakao Hones, “The Asian Custom of Removing Shoes at the Door”, 2014, <http://asianlifestyledesign.com/2010/04/asian-custom-removing-shoes-at-door/>.

John Thomlinson, *Globalization and Culture*, (Chicago: The University of Chicago Press 1999).

Jonathan Walford, *Shoes*, (The Berg Fashion Library, 2005), Accessed June 8, 2015,
<http://0-www.bergfashionlibrary.com.divit.library.itu.edu.tr/view/bazf/bazf00516.xml>.

Kerem Dağlı, “Kapitalist Toplumun İdeolojik Düzenleyicisi Medya”, *Marksist Tutum Dergisi*, no.26, 2006.

Martin Asser, “Bush Shoe-ing Worst Arab Insult”, *BBC-News*, December, 2008.

Martin Heidegger, “On the Origin of the Work of Art,” in *Basic Writings* 1st Harper Perennial Modern Thought Edition, ed. David Farrell Krell (New York: HarperCollins, 2008), 143-212.

Putting Yourself into Someone's Shoes: A Postcolonial Analysis

Mary Lousie Pratt, "Arts of The Contact Zone", *Profession 91*, (New York: MLA 1991).

Max Horkheimer and Thedor W.Adorno, *Dialectic of Enlightenment: Philosophical Fragments*, trans. Edmund Jebhcott, ed. Gunzelin Schmid Noerr, (Stanford: Stanford University Press, 2002).

Michael C. Hudson, "Islam and Political Development", ed. John L. Esposito, in *Islam and Development: Religion and Sociopolitical Change*, (SUP: Syracuse 1980).

Michel Foucault, *Society Must Be Defended*, trans. by Ş. Aktaş,(İstanbul: YKY 2001).

-----, "The Subject and Power", *Chicago Journals*, no.4 (1982): 777-795. Accessed November 9, 2011, <http://www.jstor.org/stable/1343197>.

Montserrat Guibernau, *Nationalisms: The Nations-State and Nationalisms in the Twentieth-Century*, (Cambridge: Polity 1996).

"Muntazar El-Zeydi," accessed 10 June 2015, https://tr.wikipedia.org/wiki/Muntazar_el-Zeydi

Mustafa Çavdarıcı, "Detrition of Social Values and Cultural Colonization in Turkey", (Master's Thesis, Süleyman Demirel University, 2002).

Norbert Elias, *The Civilizing Process*, (Oxford: Blackwell 1939.)

Nuri Yüce, "Göçebe Türklerde Ayakkabı Kültürü," in *Ayakkabı Kitabı*, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2003).

Ora Prouser, "The Biblical Shoe Eschewing Footwear: The Call of Moses as Biblical Archetype," in *Jews and Shoes*, ed. Edna Nahshon, (The Berg Fashion Library, 2008).

**Nursem Keskin AKSAY, Ayşe Seyyide KAPTANER, Nursena BALATEKİN,
Rabia ELGÜN, Ünzile DAŞDEMİR**

Orhan Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Midhat Efendi*, (Dergah Yayınları 1989).

Ranajit Guha, *Dominance without Hegemony: History and Power in Colonial India*, (Cambridge: Harvard University Press 1998).

Ren Fukuzimi, "Criticism on Orientalism of the Concept of Superflat-Case Study: Scenes of the Japanese Contemporary Art", *Oriental Metaphor Symposium I*, 2006.

Roland Robertson, *Küreselleşme, Toplum Kuramı ve Küresel Kültür*; trans. by Ü. H. Yolsal, (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları 1999).

Sabahattin Şahin, "Kitle Haberleşme Araçlarından Radyo Televizyonun Kültür Değişmeleri Üzerine Yaptığı Tesirlerle İlgili Bir Değerlendirme", (Master's Thesis, İstanbul University, 1987), cited in Emrah Alpaslan Konukman, "Son Dönem Televizyon Dizilerinin Yaşam Tarzı Üzerindeki İmgeleri," (Master's Thesis, Ankara, 2006).

"Shoes thrown at Bush on Iraq Trip," accessed 12 June 2015, *BBC News*, http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/7782422.stm

Show TV, *Yemekteyiz*, February 5, 2010, <https://www.youtube.com/watch?v=EmLpJ4UFWQU>.

Show TV, *Yemekteyiz*, March 2, 2010, <https://www.youtube.com/watch?v=hwFqqzMBhZI>

Soner Yağlı, "Reconstruction of Culture via Fashion as a Field of Daily Life", *İstanbul Arel Üniversitesi, İletişim Fakültesi İletişim Çalışmaları Dergisi / Journal of Communication Studies*, no: 3, 2012.

Songül Kuru, and Adviye Candan Paksoy, "Anadolu'da Ayakkabı Kültürü ve Cumhuriyet Dönemi Ayakkabı Kültürü", in *ICANAS Bildiriler II*, C. 2, Ankara: Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu, 2008), 821-835.

Suna Kili, *Kemalism*, (Istanbul: Robert College 1969).

Süleyman Sencer Ayata, "Yeni Ortasınıf ve Uydu Kent Yaşamı", in *Kültür Fragmanları: Türkiye'de Gündelik Hayat*, Prepared by D. Kandiyoti and A. Saktanber, Trans. Yelçe, Z, (İstanbul: Metis 2005), 37-56.

Sehnaz Aliş, "Karakter ve Sosyal Statü Açısından Ayakkabı", in *Ayakkabı Kitabı*, (Istanbul: Kitabevi- 2003).

Şerif Mardin, "İyiler ve Kötüler," in *Tarih Risaleleri*, ed. Mustafa Özel, (İstanbul: İz 1995), 61-82.

Terry Eagleton, "Ideology of the Aesthetic," Trans. B. Gözkan, H. Hünler, T. Armaner, N. Ateş, A. Dost, E. Kılıç, E. Akman, N. Domaniç, A. Çitil & B. Kiroğlu, (İstanbul: Doruk Publications, 2010).

Tessa Jols and Elizabeth Thoman, *21.Yüzyıl Okuryazarlığı: Medya Okuryazarlığına Genel Bir Bakış ve Sınıf İçi Etkinlikler*, (Ankara: Ekinoks 2008).

Ümit Hassan, *İbn-i Haldun'un Metodu ve Siyaset Teorisi*, (Ankara: AÜ SBF, 1977).

Ümmühan Yılmaz, "The Effects of Consumption Culture Represented in TV Series on Young People's Lifestyle," (Master's Thesis, İstanbul Arel University, 2013).

William Makepeace Thayer, *The Home Monthly: Devoted to Home Education, Literature, and Religion*, 3-4th volumes, (D.C. Childs & Company, 1861).

**Nurseem Keskin AKSAY, Ayşe Seyyide KAPTANER, Nursena BALATEKİN,
Rabia ELGÜN, Ünzile DAŞDEMİR**

Zehra Yiğit, “Türkiye’de 1990 Sonrası Bağımsız Sinemada Alt Sınıf ve Direniş Biçimleri,” *Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar E-Dergisi*, 2014:8 Accessed April 7, 2014, <http://www.sdergi.hacettepe.edu.tr/makaleler/BagimsizSinemadaZehraYIGITocak2014.pdf>.

-----, “Modernliğin Arka Yüzü Olarak Gündelik Hayat: Aşk-ı Memnu,” *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 14, no: 2, 2012, p. 128, Accessed July 6, 2012, <http://www.sbe.deu.edu.tr/dergi/cilt14.say%C4%B12/11%20YIGIT.pdf>.

Beyni Anlamak Sadece Nörobilim ile Mümkün Mü? Beyin Yüzyılında Nörolojik Bilimlerden Sosyal Bilimlere Yeni Açılımlar, Yeni Yaklaşımlar

Is It Possible To Understand The Brain By Only
Neuroscience?

New Expansions And Approaches From Neurological
Sciences To Social Sciences In The Brain Century

İ. Tayfun UZBAY (*)

Özet

Geçtiğimiz yüzyıl boyunca beyni anlamaya yönelik çalışmalar tıp alanında ve özellikle nöroanatomi, nöroloji ve beyin cerrahisi alanlarında yoğunlaşmıştı. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren çok önemli bilimsel keşiflerle sinir hücreleri arasındaki iletişimin işleyiş biçimi ve bunun düşünce ve davranışlara katkısı ortaya konmuştur. Nörobilim çalışmaları ile beynin işleyişi ve beyin hastalıklarının oluşum düzenekleri ile ilişkili önemli aşamalar gerçekleştirilmişse de alınacak daha çok yol vardır. Örneğin, zihnin ve özgür iradenin nasıl ortaya çıktığı ve nasıl işlediği hala tam olarak aydınlatılamamıştır. Öte yandan, beyin sadece tıp ile değil mühendislik gibi fen bilimlerinin başka alanlarının yanı sıra psikoloji, siyaset, hukuk, felsefe, etik ve sosyoloji gibi sosyal bilimlerin önemli alanları ile çeşitli sanat dallarının da doğrudan ilgi alanı içine girmiştir.

(*) Prof. Dr. Üsküdar Üniversitesi, Mühendislik ve Doğa Bilimleri Fakültesi, Moleküler Biyoloji ve Genetik (Türkçe) Bölüm Başkanı / Nöropsikofarmakoloji Uygulama ve Araştırma Merkezi (NPFUAM) Müdürü. tuzbay@uskudar.edu.tr

İ. Tayfun UZBAY

Bunun sonucu olarak nöroetik, nöropazarlama, nörofelsefe, nörohukuk ve nörotarih gibi yeni disiplinler ortaya çıkmıştır. Bu makalede beyni daha iyi anlama sürecinde sosyal bilimlerin giderek artan katkısı güncel örnekler üzerinden irdelenmektedir.

Anahtar kelimeler: *Beyin, Davranış, Zihin, Nörobilim, Sosyal bilimler*

Abstract

Throughout the past century, researches to understand brain focused on medicine, specifically on neuroanatomy, neurology and brain surgery fields. After the second half of the century, the mechanism of transmission and communication between neurons and its contribution to mind and behaviors were demonstrated through several important discoveries. Although significant improvements were made in brain functions and mechanisms of brain disorders, there is still much to be carried out. For instance, it could not be completely clarified yet how mind and free-will occur and work in brain? On the other hand, brain is not only related to medicine, but also to other areas and disciplines of life, science, social sciences, art and humanities such as engineering, psychology, politics law, philosophy, sociology and ethics. Thus, some new and interesting areas such as neuroethics, neuromarketing, neurophilosophy, neurolaw and neurohistory have developed. In this article, the ever-increasing contribution of social sciences in better understanding process of brain has been investigated with recent models.

Keywords: *Brain, Behavior, Mind, Neuroscience, Social sciences*

Giriş

Beyin ve sinir sistemi canlı organizmaların en önemli organıdır. Bizim de dâhil olduğumuz memeliler sınıfında diğer canlılara göre daha büyüktür. Daha büyük olması bu grup canlılarda hem anatomik hem de işlevsel yönden daha karmaşık bir yapıyı da beraberinde getirir. Tüm canlılar âleminde insan gerek yapısal gerekse işlevsel anlamda en büyük ve gizemli

Beyni Anlamak Sadece Nörobilim ile Mümkün Mü?

beyne sahiptir. Gizemli kelimesi burada özellikle kullanılmıştır; çünkü insan beyninin çalışma prensipleri ve bazı temel işlevlerinin mekanizmaları hala net olarak aydınlatılamamıştır.

Henüz erken dönemlerini yaşamakta olduğumuz 21. yüzyıl sadece bilim çevreleri tarafından değil, devlet politikalarına yön veren siyasetçiler tarafından da beyin yüzyılı ilan edildi. Bu amaçla Amerika Birleşik Devletleri (ABD) başlangıç bütçesi sadece 2014 yılı için 100 milyon Amerikan Doları olan “Beyin İnisiyatifi Hareketi ve İnsan Beyni” projesini başlattı. Projenin tanıtımı ve ilanı 2 Nisan 2013 tarihinde bizzat Başkan Barack Obama ve Ulusal Sağlık Enstitüsü (National Institute of Health) direktörü Dr. Francis Collins tarafından gerçekleştirildi. Projenin ana hedefleri arasında yapay beyin ve yapay zekâ oluşturulması, beyinde zihin ve düşünce süreçleri ile ilişkili düzeneklerin aydınlatılması ile alzheimer, otizm ve şizofreni gibi önemli beyin hastalıklarının radikal bir biçimde tedavi edilmesi var. Beyin sadece ABD’nin ilgi alanında değil; Avrupa Birliği ülkeleri başta olmak üzere bilimsel araştırma olanağı olan tüm ülkelerde araştırma teşvikleri ve ilgisi büyük ölçüde beyni anlamaya ve beyin hastalıklarını çözmeye odaklandı.

Beyin çalışmaları geçtiğimiz yüzyıl boyunca daha çok tıp odaklı yürüdü. Nöroloji, beyin ve sinir cerrahisi, biyolojik psikiyatri, psikofarmakoloji, nöroanatomi, nörofizyoloji ve deneysel nörobilim, moleküler biyoloji ve genetik ile birlikte indirgemeci yaklaşımlarla beynin anatomik olarak farklı bölgelerinin sorumlu olduğu işlevler ve bazı beyin hastalıklarının moleküler ve genetik alt yapısı hakkında önemli bilgiler sunsa da bilim insanları beynin birçok işlevi nasıl gerçekleştirdiği, örneğin zihin ve aklın nasıl oluştuğu ve nasıl kullanıldığı, bilinç kavramı, özgür irade ve beynin insan davranışlarını nasıl yönlendirdiği gibi konulara mevcut indirgemeci yaklaşımlarla yeterli bir açıklama getirmekte zorlanıyorlar. Bilinç durumlarının kendilerini oluşturduğu varsayılan nöronların faaliyetleri ile ilişkisi nedir? Bilinçli bir robot yapılabilir mi? Bilinç ile beyindeki olaylar arasındaki yakın ilişki insan özgürlüğü ve sorumluluğu konusunda ne gibi teknik sonuçlar doğurur? Bu gibi soruları çoğaltabiliriz. Beyni anlamak indirgemeci yaklaşımın aksine bütünleyici bir yaklaşımı ve farklı disiplinlerle işbirliğini gerektiriyor. Bu

İ. Tayfun UZBAY

gereksinim son zamanlarda giderek artan bir şekilde nörolojik bilimlerin sosyal bilimlerin birçok alanı ile işbirliği kurmasına yol açtı.¹ Bunun sonucunda önüne “nöro” eki almış sosyal bilimlerin birçok önemli alanı yeni bilim disiplinleri olarak beyni anlama odaklı çalışmalara katıldı.

Bu yazıda yeni gelişmelere giden süreci, yeni ortaya çıkan disiplinleri ve bunların beyni, dolayısı ile insanı anlama sürecindeki olası katkılarını tartışıp geleceğe yönelik bir öngörü oluşturmak amaçlanmıştır.

Dünden Bugüne Beyin Çalışmalarının Tarihsel Gelişimi: Nöron Keşfine Kadar Olan Dönem

İnsanın kendi beynini anlama çabaları belki de insanlık tarihi kadar eski olmalı. İnsan ilk kez ne zaman kafatasının içinde beyin gibi bir organın bulunduğunun farkına vardı? Bunu kesin bir şekilde ortaya koyacak yazılı bir belgeye sahip değiliz. Muhtemelen ciddi bir yaralanma sonucu kafatası kırılmış ve içindeki beyin dışarı çıkmış bir vakaya ilk şahit olan kişi bunun farkına varmış ve elini kafasına götürdüğünde hissettiği sert kemik yapının aslında değerli bir organı koruduğu hissine kapılmış olabilir. Böyle bir merakla dayalı olarak beyni incelemeye yönelik ilk veriler eski çağlarda gerçekleştirilen ilkel beyin ameliyatları olarak tarif edebileceğimiz trepanasyon denilen uygulamalara ait arkeolojik bulgulara dayanmaktadır. Günümüzde yaklaşık olarak 10 bin yıl öncesine dayanan trepanasyon trepan denilen aletlerle kafatasında gerçekleştirilen operasyonlardır.² Geçmiş tarih öncesi çağlara kadar gider. Amacı insanoğlunun muhtemelen kafanın içinde ne olup bittiğini anlamak için inceleme veya tedavi amaçlı olarak kafatasına ve beyne çeşitli aletlerle müdahale etmesi olmalı. İlgili veriler, yapılan arkeolojik kazılarda elde edilen üzerinde çeşitli delikler açılmış kafataslarına ve bu amaçla kullanıldığı aşikâr olan aletlere veya bunları tasvir eden resimlere dayanır. Trepanasyon muhtemelen ölümler kadar canlı insanlara da uygulanıyordu. Bu yolla insanlarda davranış bozukluklarına yol açan kötü ruhların açılan deliklerden çıkarak kafayı terk edeceğine ve kişinin düzeleceğine inanılıyordu. Bunun dışında trepanasyon baş ağrılarını

¹ Adam Zeman, *Consciousness. A User's Guide*, (Suffolk: Yale University Press 2002)

² Metin Özbek, “Trepanasyon. Eski çağlarda beyin ameliyatı”, *Aktüel Arkeoloji*, 2014, 42 (Kasım – Aralık): 98-105.

Beyni Anlamak Sadece Nörobilim ile Mümkün Mü?

gidermek, kafatası içindeki basıncı hafifletmek, travma sonrası kan ya da cerahat birikmesini önlemek ve kafatası kırıklarında kemik parçalarını temizlemek gibi amaçlarla da uygulanmış olabilir.

Diğer pek çok alanda olduğu gibi beyin ve sinir sistemi ile ilişkili ilk yazılı veriler yazının Sümerler tarafından keşfedilip kullanılmaya başladığı MÖ 4000'den sonrasına dayanır. Arkeolojik kazılarda elde edilen Mezopotamya ve Hitit dönemine ait çeşitli doğaüstü güçlerin neden olduğu davranış bozukluklarını tedavi etmeye yönelik birçok reçete içerikli kil tablet elde edilmiştir. Bunların önemli bir bölümü İstanbul'daki arkeoloji müzesinde bulunmaktadır.³ MÖ 3400'lere dayanan Sümer kil tabletlerinde de haz verici "hul gil"den söz edilmektedir. İngilizcede buna "joy plant" yani "keyif bitkisi" denilmektedir. Kast edilen bitki opiumdur (afyon). Yine aynı döneme ait alkolün tıbbi amaçlarla kullanıldığına işaret eden yazılı kanıtlar da bulunmaktadır.⁴

Önemli yazılı belgelerden biri Mısır dönemine ait Edvin Smith papirüsüdür. Papirüsün firavun veziri Rahip Imoteb tarafından yazıldığı kabul edilmektedir. Bazılarına göre Mısır bilimci, bazılarına göre maceraperest Edwin Smith tarafından Luxor'da Mustafa Aga adında bir takasçıdan alınmıştır. Edvin Smith 1906'da öldükten sonra papirüs kızı tarafından New-York Tarih Topluluğu'na bağışlanmıştır. Chicago Üniversitesi'nden James Breasted 1930 yılında çevirisini tamamlanmış ve yayımlamıştır. Halen New York'ta Metropolitan Sanat Müzesi'nde sergilenmektedir. Papirüs beyin ve iç organların anatomik yapısıyla ilgili ilk bilinen tanımlamaları yapmıştır. Günümüz tedavilerine benzer olarak özellikle boyun ve spinal kord travmalarında hareketsizleştirmeye büyük önem verilmiştir.⁵

Beynin insan davranışları ve iletişiminin temel organı olduğunu ortaya koyan en önemli görüş MÖ 420-350 yılları arasında Batı Anadolu'da

³ A.g.e.

⁴ "Milestones in Neuroscience Research", Erişim 1 Ağustos 2015, <https://faculty.washington.edu/chudler/hist.html>

⁵ Cathy Helgason, "Commentary on the significance for modern neurology of the 17th century B.C. Surgical Papyrus". *Can J Neurol Sci*, 1987, 14, 560-563.

İ. Tayfun UZBAY

yaşayan tıbbın babası kabul edilen Hipokrat'tan gelmiştir. Hipokrat, “Kutsal Hastalık Hakkında” başlıklı eserinde *“İnsanlar şunu bilmelidir ki tüm mutluluğumuz, sevinçlerimiz ve neşemiz gibi; kederlerimiz, acılarımız, endişelerimiz ve gözyaşlarımız da yalnızca beynimizden kaynaklanmaktadır. Bu organımız sayesinde düşünüyor, görüyor, işitiyor ve çirkinle güzeli ayırt ediyoruz. Aynı organ ile deliriyor ya da kendimizde geçiyoruz ve korkulara, paniğe kapılıyor; uykusuzluk çekiyor; uykuda yürüyoruz.”* ifadeleri ile beynin işlevlerini ve bozukluklarını bugünküne çok yakın bir biçimde tarif etmiştir.⁶ Hipokrat bu ifadeleri ile aynı zamanda Aristo zamanından beri gelen duygu ve düşüncelerin kalpte oluştuğu ile ilişkili yaygın inanışa da ciddi bir itiraz oluşturuyor, duygu ve davranışlarımızla ilişkili tek ve en yetkili organın beyin olduğuna işaret ediyordu. Aristo'nun hala süren etkisinden olsa gerek aşk ve sevginin sembolü hala kalptir. Eros sihirli okunu aşık olanların kalbine atar, Sevgililer Günü'nde çiftler birbirlerine kırmızı kalp figürlü hediyeler alır, yürekte sevmekten ve kalbin götürdüğü yere gitmekten söz ederiz. Her ne kadar Aristo etkisi sembolik anlamda sürse de bugünkü bulunduğumuz noktada duygu, düşünce ve davranışların beyin kaynaklı olduğu konusunda Hipokrat'ın haklılığı su götürmez bir biçimde kanıtlanmıştır.

Batı Anadolu'da yaşayan ve eczacılığın da babası olarak bilinen Bergamalı Galenos da MS 177'de yazdığı “Beyin Üzerine” isimli eserinde beynin iradeyi, bilişsel işlevleri ve belleği kontrol ettiğini ileri sürdü. Motor ve duyuusal sinirleri tanımladı. Galenos'a göre beyin dokunma, tat alma, koklama, görme ve işitmenin yanı sıra aynı zamanda ruhun da merkezidir ve omurilik onun devamıdır. Beyindeki ventriküller ise “akıl” (iradenin) merkezidir. Aristo'nun aksine ruhun merkezinin kalp değil beyin olduğu görüşünü pekiştirmiştir. Galenos'un beyin üzerine görüşlerinin çoğu günümüzde de geçerliliğini korumaktadır.⁷

MS 900'lerin başlarında Rey kentinde yaşayan Ebubekir Razi, Kitab El-Havi isimli eserinde özellikle görme ve göz alanına özgül önemli bilimsel sonuçlar yayımlamıştır. Razi kitabında 7 önemli kranial (kafa

⁶ Jon Queijo, *Büyük Buluşlar*, çev. Ekin Duru, (İstanbul: Alfa Yayınları 2011).

⁷ Frank R. Freeman, “Galen's ideas on neurological function”, *J Hist Neurosci*, 1994, 3: 263-271.

Beyni Anlamak Sadece Nörobilim ile Mümkün Mü?

İçerisinde sinir ile 31 spinal (omurilik kökenli) siniri doğru biçimde tarif etmiştir. Buharalı bilim insanı İbn-i Sina veya batı dillerindeki bilinen adı ile Avicenna 1025 yılında yazdığı El Kanun Fit Tıp isimli kitabında ruhbilim üzerine önemli saptamalarda bulunmuştur. Ruhbilim ve aklı çeşitli sınıflar altında incelemiş, görme ve göz ile ilişkili nitelikli bilgiler sunmuştur. İbn-i Sina aynı zamanda ruhsal hastalıkların müzik ile tedavi edilebileceği öngörüsünde de bulunmuştur.⁸ Bu bilgi 1499 yılında Edirne Darüşşifası'nda akıl hastalıklarının tedavisinde kullanılmıştır. Burada hastalar hastalıklarının niteliğine göre farklı müzik makamları veya bazı durumlarda su sesi kullanılarak tedavi edilmeye çalışılmıştır.

Batı dünyası Rönesans dönemi sonrası bilimde baş döndürücü bir gelişmeye sahne olmuştur. Sinir bilimleri alanında ve özellikle beyin anatomisi bağlamında bu gelişmenin en önemli ayaklarından biri Leonardo da Vinci olmuştur. Vinci önemli bir Rönesans ressamı olarak bilinir. Aynı zamanda bir nörobilimcidir ve nörobilime olan en büyük katkısı doğrudan kadavra beyinlerini gözleyerek yaptığı aslına çok yakın çizimlerdir. Leonardo da Vinci'nin kafatası ve beyin ile ilişkili çizimleri, en az diğer resimleri kadar yaratıcıdır. Vinci'nin bu çalışmaları insan vücuduna ait başka çizimleri ile birlikte tıp eğitiminde önemli bir yeri olan bugünkü anatomi atlaslarının da başlangıcı kabul edilebilir.⁹

“Cogito ergo sum - Düşünüyorum, öyleyse varım” sözü ile ünlü Fransız filozof ve matematikçi René Descartes “Aklın Yönetimi İçin Kurallar” isimli eserinde bugün aydınlık-karanlık döngüsüne adaptasyonda önemli olduğu anlaşılan ve kronobiyojinin beyindeki en önemli merkezi olan pineal bez'i (epifiz) ruhun veya zihnin tahtı olarak tarif etmiştir. Bugün her ne kadar pineal bezin tek başına ruhun tahtı olmadığını biliyorsak da Descartes'ın pineal bezi tarifi ve bununla ilişkili öngörülerini 1958 yılında Aaron B. Lerner tarafından melatoninin tanımlanmasına ve kronobiyojinin gelişimine aracılık etmiştir.¹⁰

⁸ “Milestones in ...”

⁹ Jonathan Pevsner, “Leonardo da Vinci, neuroscientist”, *Sci Am Mind*, 2014, 23 (Winter): 48-55.

¹⁰ Francisco López-Muñoz vd, “The historical background of the pineal gland: II. From the seat of the soul to a neuroendocrine organ”, *Rev Neurol*, 2010, 50: 117-125.

İ. Tayfun UZBAY

1600'lerin sonları ile 1900'ün başlarında nöron tarif edilip nörobilim başlayana kadar bir dizi önemli gelişme oldu. İngiliz doktor Tomas Willis 1600'lerin sonlarına doğru ilk menenjit vakasını tanımladı, Latince beyin anatomisi kitabını yayımladı, 11. kranial siniri tarif etti ve "nöroloji" terimini literatüre ekledi. Hollandalı bilimci Antonie Philips van Leeuwenhoek 1717'de ilk kez mikroskobu kullanarak sinir liflerinden bahsetti. 1817'de İngiliz doktor James Parkinson, kendi adı ile anılan hastalığı, 1837'de Prag Üniversitesi'nden Jan Evangelista Purkinje ise serebellar Purkinje hücrelerini tarif etti. 1847 yılında İskoç James Young Simpson ve Fransız Marie Jean Pierre Flourens ilk kez kloroformu anestezi amaçlı kullandı. 1878'de Fransız Claude Bernard, kürar ile sinir-kas iletiminin bloke olduğunu gözlemledi. Bundan iki yıl sonra Polonyalı hekim Paul Ehrlich ban-beyin bariyerini tarif etti. 1880'lerin ortalarına doğru Alman psikiyatrist Emil Krapelin nervoz ve psikozlardan söz ederken Fransız bilimci Louis Pastör kuduz aşısını buldu. 1900'lerin ilk 5 yılında, beynin işlevsel anlamda en küçük birimi olan nöronlar keşfedilmeden hemen önce, dünya beyin araştırmaları bakımından iki önemli bilim insanını tanıdı. Avusturyalı bir nörolog olan Sigmund Freud "The interpretation of Dreams" isimli kitabında günümüzde de hala tartışılmakta olan "bilinçaltı" kavramını ortaya attı. St. Petesburg Askeri Akademisi'nden Rus bilim adamı İvan Pavlov ise denek olarak kullandığı köpeklerde "koşullanmış refleks"i tarif etti. Pavlov'un çalışmaları 1904 yılında Nobel ile ödüllendirildi.¹¹

Nöronların Keşfi ve Nöron Kavramı Üzerinden Gelişen Nörobilim

Yirminci yüzyılın hemen başında beyni anlama yolunda gerçekleşen en önemli gelişme beyin işlevsel anlamda en önemli hücrelerinden biri olan nöronun keşfedilmesidir. Nöronun keşfi ve sonrasında işlevlerinin anlaşılmasına yönelik yeni gelişmeler bir taraftan beyin ve davranış ekseninde birçok yeni bilgiye yol açarken diğer taraftan algı, düşünce, zihin ve davranış gibi beyin ile ilişkili her konunun doğrudan nöron faaliyetleri üzerinden açıklanmaya çalışılmasına neden oldu.

¹¹ "Milestones in..."

Beyni Anlamak Sadece Nörobilim ile Mümkün Mü?

Nöronların keşfine Akdeniz’de birbirine komşu sayılabilecek iki ülkenin birbirinden pek de hoşlanmayan iki bilim insanının beyin üzerinde yaptığı çalışmalar neden oldu. Nöronların ilk kez gösterilmesi onuruna İtalyan doktor ve bilim insanı Camillo Golgi erişti. Mikroskop ile beyin dokusu üzerinde yaptığı çalışmalar sırasında kendi adı ile anılan ve gümüş nitrat içeren boya ile boyamayı başardığı nöronları tanımlamayı başardı. Golgi beyin dokusunun birbiriyle organik şekilde bağlı sinirlerin oluşturduğu karmaşık bir ağ - bir nevi ufak balık ağı- olduğu kanaatindeydi. Aynı dönemde beyin dokusu üzerinde mikroskopik incelemeler yapan İspanyol nöroanatomist ve histolog Santiago Ramon Y Cajal Golgi ile aynı fikirde değildi. Cajal da nöronun beynin bağımsız temel hücresi olduğunu kabul ediyor, ancak nöronların birbiri ile organik bir bağı olmadığını ve böyle bir bağ olmamasına rağmen aralarında iletişim kurabildiklerini savunuyordu.¹² Cajal, 1911 yılında demansın nöron bağlantıları arasındaki iletişimin yetersizliğine neden olan bir patolojiden kaynaklanabileceğini ilk ifade eden bilim insanıdır.¹³ Ayrıca 1928 yılında yayımlanan kitabında “*Merkezi sinir sisteminin anatomik, fizyolojik, genetik ve metabolik temel birimi tek bir nörondur ve nöronlar kendi aralarında özel bağlantılar üzerinden iletişim kurmaktadır.*” ifadesi ile sinaps tarifini de yapıyordu.¹⁴ Hem Golgi hem de Cajal 1906 yılında Nobel Ödülü’nü aldılar.

Golgi ve Cajal arasındaki nöronların birbirileri ile organik bir temas halinde olup olmadıkları tartışmasında zaman Cajal’ı haklı çıkardı. Cajal’ın Nobel ödülü aldığı yıl İngiliz tıp doktoru ve nörofizyolog Charles Scott Sherrington “*The integrative action of the nervous system*” isimli kitabında iki nöron arasındaki bağlantı ve iletişimin temeli olan sinapsı ve motor korteksi tarif ediyordu. Buna göre nöronlar birbirleri ile temas etmeksizin aralarında yer alan ve Angström derece ile ifade edilen sinaptik aralıkta birbirleri ile iletişim kuruyorlardı. Angström dereceyi santimetrenin 100 milyonda biri, 0.1 nanometre ya da 100 pikometre olarak ifade edebiliriz. Birbiri ile iletişim kuran iki nöron ve sinaptik aralığın birlikte oluşturduğu

¹² İ. Tayfun Uzbay, “Alzheimer disease and neuroplasticity: New approaches and new targets in pharmacotherapy”, *Marmara Pharmaceutical Journal*, 2012, 16: 65-76.

¹³ Santiago Ramón y Cajal, *Histologie du système nerveux*, (Paris: A. Maloine 1911).

¹⁴ Santiago Ramón y Cajal, *Degeneration and regeneration of the nervous system*, (Oxford: Oxford University Press 1928).

İ. Tayfun UZBAY

yapı ise sinaps adını alıyordu. Sinaps Yunanca synaptein sözcüğünden gelir. “Syn” birlikte, “haptein” kucaklamak ve “sinaptein” “birlikte kucaklamak” anlamına gelir. Sinaps nöronlar arası işlevsellik anlamında beynin en önemli oluşumudur. Beyinde yer alan yaklaşık 100 milyar nöron birbiri ile sayısız sinaps kurma alternatifine sahiptir.^{15,16} Sherrington bilime yaptığı katkılar nedeni ile 1932 yılında Nobel Ödülü’nü aldı.

Peki, nöronlar arasındaki iletişim nasıl sağlanıyordu? Bu soruya yanıt verebilecek çalışmalar 20. yüzyılın hemen başlarında yapılmaya başlamıştı bile. Daha 1901 yılında Max H. Lewandowski ve John N. Langley adrenal bezden elde edilen bir ekstrenin sempatik sinir uyarısı ile ilişkisine dikkat çekmişti. 1905 yılında da Cambridge’de Langley’in öğrencisi olan Thomas R. Elliot bu gözlemleri daha da geliştirerek muhtelif organ ve dokularda sempatik sinir uyarımlarına bağlı olarak az miktarda adrenaline benzer bir maddenin salıverildiğini ve bunun efektör hücrelerle etkileştiğini ileri sürdü. Elliot’un bu meçhul maddenin nöronlar arası ileti sürecinde kimyasal bir basamağı oluşturabileceği şeklindeki düşüncesi bundan sonraki çalışmalara da ışık tutan çok önemli ve yaşadığı dönemin oldukça ilerisinde bir yaklaşımdı. Çok geçmeden 1907’de Cambridge’den Walter Ernest Dixon bir alkaloid olan muskarinin oluşturduğu etkiler ile vagus sinirinin uyarılması sonucu ortaya çıkan yanıtlar arasında bir benzerlik olduğunu gözledi. Bunu 1914 yılında yine Cambridge’den İngiliz farmakolog ve fizyolog Henry Hallett Dale’in asetilkolinin etkileri ile parasempatik sinirlerin uyarılması sonucu ortaya çıkan etkilerin aynı olduğuna dikkat çekmesi ve asetilkolinin etkilerini tanımlamak için “parasempatomimetik” terimini önermesi izledi. Dale ayrıca asetilkolinin kısa etki süreli olduğunu ve bir esteraz enzimi tarafından dokularda süratle kolin ve asetik aside yıkıldığını da ileri sürmüştür. Alman farmakolog Otto Loewi de 1921 yılında vagus sinirinin uyarılmasına bağlı olarak sinir ucundan salıverilen kimyasal bir maddenin kalp atım sayısını yavaşlattığını kanıtlayarak buna “parasimpatini”, adını vermişti. Daha sonra bunun nöronlar arası iletişimde

¹⁵ Robert E Burke, “Sir Charles Sherrington’s The integrative action of the nervous system: a centenary appreciation”, *Brain*, 2007, 130: 887-894.

¹⁶ İ. Tayfun Uzbay, *Nöropsikofarmakoloji: Rasyonel İlaç Kullanımı*, (İstanbul: İstanbul Medikal Yayıncılık, 2007).

Beyni Anlamak Sadece Nörobilim ile Mümkün Mü?

önemli bir nörokimyasal olan asetilkolin olduğu anlaşıldı.^{17,18,19} Dale ve Loewi 1936 yılında Nobel Fizyoloji ve Tıp ödülünü paylaştılar.

1930'ların başlarında kendisini aynı zamanda bir yazar ve şair olarak da tarif eden ABD'li ruhbilimci Burrhus Frederic Skinner kendi adı ile anılan Skinner Düzeneği'ni keşfetti. Bu düzenek ile deneyler yapan McGill Üniversitesi'nden James Olds 1953 yılında sıçanlarda septal bölgenin elektriksel uyarılmasının pozitif pekiştiri yaptığını ve bu bölgenin beynin ödül veya keyif merkezi olabileceğini ileri sürdü.²⁰ İzleyen çalışmalar gerçekten de beynin bu bölgesinin özellikle de ventral tegmental alan ve nükleus akumbens isimli beyin oluşumlarının haz ve keyif merkezi olduğunu ve buradaki nöronlar arasındaki iletimden dopaminin sorumlu olduğunu ortaya koydu. Dopamin hayatımızda yer alan çikolata yemekten, cinsel ilişkiye kadar haz verici tüm olayların yanı sıra bağımlılık yapan birçok maddenin de etkilerine aracılık etmektedir.²¹

Aynı yıllarda Kanadalı Psikolog Donald Hebb de ileride nöroplastisite (beyin esnekliği) kavramına dönüşecek olan çalışmalarını yapmaktaydı. Hebb *The Organization of Behavior* isimli 1949 yılında yayımlanan kitabında “*Yeni şeyler öğrenerek beynimizi değiştirebiliriz ve bu değişiklik nöronal düzeyde oluşmaktadır.*” diyordu. Hebb'e göre beyin, sinaps denilen bağlantılarını çeşitli farklı varyasyonlarda oluşturarak kendini sürekli olarak yeniden modelleyebilmektedir.²² Hebbian Teori, sinaptik plastisite, nöroplastisite ya da beyin esnekliği olarak ifade edebileceğimiz kavramın temelini oluşturmuştur.

Turin Üniversitesi'nden İtalyan nörolog Rita Levi Montalcini ve Vanderbilt Üniversitesi'nden ABD'li biyokimyacı Stanley Cohen beyinde

¹⁷ Henry Dale, “Pharmacology and nerve-endings (Walter Ernest Dixon Memorial Lecture): (Section of Therapeutics and Pharmacology)”, *Proc R Soc Med*, 1935, 28: 319-332.

¹⁸ Don Todman, “Henry Dale and the discovery of chemical synaptic transmission”, *Eur Neurol*, 2008, 60, 162-164.

¹⁹ Steven H Zeisel, “A brief history of choline”, *Ann Nutr Metab*, 2012, 61: 254-258.

²⁰ James Olds ve Peter Milner, “Positive reinforcement produced by electrical stimulation of septal area and other regions of rat brain”, *J Comp Physiol Psychol*, 1954, 47: 419-427.

²¹ İ. Tayfun Uzbay, *Madde Bağımlılığı – Tüm Yönleriyle Bağımlılık ve Bağımlılık Yapan Maddeler*, (İstanbul: İstanbul Tıp Kitabevi 2015).

²² Donald Hebb, *The Organization of Behavior*, (New York: Wiley & Sons 1949).

İ. Tayfun UZBAY

nörotrofinler denilen, küçük miktarlarda salıverilen, nöronların hayatta kalmalarında, yaşamlarını sürdürebilmelerinde ve işlevlerini yerine getirebilmelerinde oldukça önemli bir role sahip proteinleri keşfettiler. Sinir büyüme faktörü (NGF) ve beyinden köken alan nörotrofik faktör (BDNF) bunların en çok bilinenleridir. Nörotrofinler beynin strese karşı direncinin artmasına da katkı sağlarlar. Öte yandan, ABD’de Dallas’tan Alfred Gilman ile Baltimor’dan Martin Rodbell’in iki nöron arasındaki iletişimin kilit aktörlerinden biri olan G proteinlerini keşfetmeleri, ardından yine ABD’li biyolog Robert Horvitz’in nöronların programlı bir şekilde ölebildiklerini ve gerektiğinde yeniden üretilbileceğini ortaya koyan çalışmaları devrim niteliğindedir. O zamana kadar nöronların beyin gelişimi sırasında oluşup bir daha yeniden üretilmeyeceğine inanılıyordu.

İsveç’teki Göteborg Üniversitesi’nden Arvid Carlsson, ABD’de Rockefeller Üniversitesi’nden Paul Greengard ve Columbia Üniversitesi’nden Eric Kandel’in çalışmaları iki nöron arasındaki iletişimin detaylarını ortaya koydu. Nöronlar beyinde oluşturdukları milyarlarca sinaps üzerinden birbirleriyle iletişime geçiyorlar ve bunun sonucunda nöron zarından hücre çekirdeğine kadar ilerleyen bir yol üzerinde G proteinlerinden ikincil ulaklara ve hücre DNA’sına kadar olaya katılan bir dizi aktörün ortaya çıkardığı moleküler mekanizmalar ile beynin faaliyetleri gerçekleşiyordu. Üstelik bu faaliyetler esnek ve değişken bir şekilde ortaya çıkıyordu. Esnekliği nöronların miktarı, niteliği, sinapsın hangi beyin bölgelerinde ne amaçla kurulduğu ve sürekliliği gibi faktörler belirliyordu. Nöronlar ihtiyaca göre oluşup ihtiyaca göre sinapslar oluşturabildiği gibi uzun süre kullanılmayanlar programlı bir şekilde ölebiliyordu. Bazı nöronlar ise sürekli ve sabit kalabiliyordu. Bunun en güzel örneğini beyindeki öğrenme süreçleri oluşturuyordu. Bütün bu buluşlar Hebb’in teorisini de desteklemiş ve geliştirmiştir. Başarılı çalışmaları ve yaptıkları keşiflerle Montalcini, Cohen, Gilman, Rodbell, Horvitz, Carlsson, Greengard ve Kandel Nobel Ödülü ile onurlandırıldılar.

Beyin esnekliği beynin aslında dış iç ve dış değişiklere, özellikle strese karşı adapte olabilme yeteneğinin de temelini oluşturur. Strese ve özellikle iç veya dış değişkenlere karşı direnç gösteremeyen ve adapte olamayan

Beyni Anlamak Sadece Nörobilim ile Mümkün Mü?

beyinde depresyon başta olmak üzere birçok hastalık durumu ortaya çıkmaktadır.²³

Nöronlar arasında iletişimin sinaps aralığına salıverilen çoğu amino asit yapısında olan nörokimyasallar aracılığı ile gerçekleştirildiği biliniyordu. 1950’li yılların başlarında en önemli akıl sağlığı sorunu olan şizofreninin ilaçla tedavisine yönelik çok önemli bir keşif gerçekleşti. Kimyacı Paul Charpentier’in sentezlediği klorpromazin isimli ilaç Fransız ilaç firması Rhône Poulenc (şimdiki Sanofi Aventis) tarafından geliştirildi. Farmakolog Simone Courvossier deney hayvanlarında davranış testlerinde ilacın şizofreniye iyi gelebileceğini gözlemledi ve diğer testleri tamamlayarak insanlarda da denenebileceğini ileri sürdü. İlaç ilk kez Fransa’da Paris’teki Sainte-Anne Ruh Sağlığı Hastanesinde Psikiyatristler Jean Delay ve Pierre Deniker tarafından şizofreni hastalarına uygulandı. Sonuçlar oldukça çarpıcıydı. Bu gelişme o zamana kadar kliniklerde veya toplumdan izole bir çeşit hapisane ortamında yaşamak zorunda olan şizofreni hastalarına yakınları ile birlikte yaşama ve toplum yaşamına kısmen de olsa katılma şansı verdi. Klorpromazinin anti-dopamin karakterinde bir ilaç olması şizofrenide günümüze kadar gelen dopamin teorisinin kurulmasına da aracılık etmiştir. Buna göre şizofreninin bugün pozitif semptomlar olarak tarif edilen belirtileri beynin belli bir bölgesinde dopamin aktivitesinin artışı ile ilişkilidir.²⁴

İngiliz farmakolog John Henry Gaddum 1953 yılında bağımlılık yapan ve hayal gördüren bir madde olan LSD ile kimyasal yapısının ve bazı etkilerinin benzerliğinden yola çıkarak beyinde serotonin varlığına işaret etti.²⁵ O zamana kadar serotoninin sadece çevre dokularda damar yataklarında bulunduğu biliniyordu. İzleyen yıllarda serotoninin nöronlar arası iletişimde davranış ile ilişkili en önemli beyin nörokimyasallarından biri olduğu anlaşıldı.

²³ İ. Tayfun Uzbay, *A New Approach to Etiopathogenesis of Depression: Neuroplasticity*, (New York: NOVA Publishers, USA 2011).

²⁴ Shitij Kapur ve Yves Leclercq, *Dopamine in the Pathophysiology and Treatment of Schizophrenia*, (Abington – Oxon: Taylor & Francis 2014).

²⁵ John Henry Gaddum, “Serotonin-LSD interactions”, *Ann N Y Acad Sci*, 1957, 66: 643-648.

İ. Tayfun UZBAY

1965 yılında Harvard Üniversitesi'nden Joseph J. Schildkraut nöronlar arası iletişimden sorumlu bir başka beyin kimyasalı noradrenalinin davranış ile ilişkisine dikkat çeken önemli bir makale yayımladı.²⁶ Makale aynı zamanda günümüzde de geçerliliğini koruyan depresif hastalıklarla ilişkili yeni bir teoriyi ortaya koyuyordu. Schildkraut'a göre depresyona beyin bazı bölgelerinde noradrenalin aktivitesinde azalma, depresyonun tersi coşkulu ve aşırı hareketli bir ruh hali olan maniye ise aynı bölgelerde noradrenalin aktivitesinde aşırı artma neden olmaktadır. Daha sonra sadece noradrenalinin değil serotonin azlığının da depresyon ile ilişkisi ortaya kondu. Belki de bu yüzden serotonine aslında hormon olmadığı halde ve mutluluk veya haz ile hiçbir ilişkisi olmamasına rağmen "mutluluk hormonu" yakıştırması yapıldı. Bilimsel ifade olarak hatalı olsa da serotonin popüler bilim çevrelerinde ve medyada halen mutluluk hormonu olarak kabul görmektedir.

Serotonin ve noradrenalin sadece depresyonla değil, bazı anksiyete türlerinden şizofreniye kadar çeşitli ruhsal bozuklukların nedenleri içinde de yer almaktadır. Günümüzde nöropsikiyatrik hastalıkların tedavisinde kullandığımız birçok ilaç noradrenalin ve/veya serotonin ile ilişkili sistemleri etkilemektedir. Bu çerçevede 19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyılın ortalarına kadar büyük ölçüde felsefe ve psikoloji ağırlıklı yürüten psikiyatri giderek biyolojik zemine kaymaya başladı. Psikiyatri alanının önemli hastalıklarından depresyon, anksiyete ve şizofreninin oluşum nedenleri ve tedavisinde moleküler biyoloji ön plana çıktı. Biyolojik psikiyatri ayrı bir disiplin olarak epeyce taraftar buldu. Hastalıkların tedavisinde davranışçı bilişsel terapi ve psikoterapinin yerini ilaçlar daha çok almaya başladı.

Amerikalı bilim insanları Roger Guillemin ve Andrew Victor Schally sinirler arasındaki iletide sadece küçük molekülü nörokimyasalların değil daha büyük molekülü hormon özelliği gösteren ileticilerin de görev yaptığını kanıtladılar. Bu büyük molekülü ileticilere nöropeptidler ya da nörohormonlar adı verildi. Bunların yeme davranışı, susama, açlık-tokluk hissi, strese direnç, haz, ağrı ve obezite gibi birçok önemli olay ile ilişkili

²⁶ Joseph J Schildkraut, "The catecholamine hypothesis of affective disorders. A review of supporting evidence", *Am J Psychiatry*, 1965, 122: 509-522.

Beyni Anlamak Sadece Nörobilim ile Mümkün Mü?

olduğu ortaya konmuştur. Vücudumuzun kendi morfini de denilen çeşitli endorfinler, obezite ile ilişkili leptin ve grelin bunların sadece birkaçıdır. Guillemain ve Schally de beyin çalışmalarına olan bu değerli katkılarından dolayı 1977 yılında Nobel ödülünü paylaştılar.^{27,28}

Beyin araştırmalarında en önemli keşiflerden biri 2003 yılında yapıldı. Japon Seiji Ogawa işlevsel manyetik rezonans görüntüleme tekniğini (functional magnetic resonance imaging, fMRI) geliştirdi. Bu üzüntü, öfke ve sevinç vb. duygusal değişiklikler esnasında veya uzun bir metni okuma gibi mental eylemleri yaparken beyni gözlemleme ve görüntüleri kaydetme olanağı verdi. Giderek daha da hassas ölçümler yapabilecek şekilde gelişen bu teknik sayesinde dinamik beyni izlemek ve düşünce-eylem-beyin değişiklikleri ilişkisini kaydetmek, başka bir deyişle nöronal aktivitenin ve nöronlar arasındaki iletişimin doğrudan haritalanması mümkün oldu.²⁹

Yakın tarihlerde İtalya’da Parma Üniversitesi’nden Giacomo Rizzolatti ayna nöron kavramını ortaya attı. Ayna nöron, bir hayvanın herhangi bir hareketi yaptığında ve aynı hareketi yapan birini gözlemlediği durumda aktive olan nöronlar için kullanılan terimdir. Primatlarda ve kuşlarda gösterilmiştir. İnsanlarda ön premotor korteks, birincil somatosensoryel korteks ve alt paryetal kortekste lokalizedir. UCLA’dan Marco Lacoboni gibi nörologlar insan beynindeki ayna nöron sistemlerinin diğer insanların eylem ve niyetlerini anlamakta yardımcı olduğunu yani insanda empatinin nöronal temelini oluşturduğunu savunmaktadırlar. Ayna nöron sistemi ile ilgili sorunların kognitif bozukluklar ve özellikle de otizmin altında yatan nedenlerden olabileceği öne sürülmüştür.^{30,31,32}

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:1
Sayı:1

²⁷ Maria M Klavdieva, “The history of neuropeptides II”, *Front Neuroendocrinol*, 1996, 17: 126-153.

²⁸ Wouter W De Herder, “Heroes in endocrinology: Nobel Prizes”, *Endocr Connect*, 2014, 3: R94-R104.

²⁹ Seong-Gi Kim ve Seiji Ogawa, “Insights into new techniques for high resolution functional MRI”, *Curr Opin Neurobiol*, 12: 607-615.

³⁰ Giacomo Rizzolatti ve Laila Craighero, “The mirror-neuron system”, *Annu Rev Neurosci*, 2004, 27: 169-192.

³¹ Luigi Cattaneo ve Giacomo Rizzolatti, “The mirror neuron system”, *Arch Neurol*, 2009, 66: 557-560.

³² Giacomo Rizzolatti ve Maddalena Fabbri-Destro, “Mirror neurons: from discovery to autism”. *Exp Brain Res*, 2010, 200: 223-237.

Cevaplanamayan Sorular: Sekiz Kör Adam Bir Fili mi Tarif Ediyor?

Beyin, zihin ve davranış konusu 21. yüzyılın başlarına kadar tamamen nöronlar arası iletişim ekseninde yürüdü. Nörobilim 21. yüzyılın yükselen değeri olurken beyinle ilişkili her şey nörona, nöronlar arası iletişime ve nöron düzeyinde beyin esnekliğine bağlanarak açıklanmaya çalışıldı. Birçok konuda başarılı da olundu. Nöronların beyin ve davranış eksenindeki önemi kesinlikle göz ardı edilemez. Bununla beraber 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren sadece nöronlar üzerinden deterministik yaklaşımlarla beyni anlamamanın mümkün olamayacağı fikri tartışılmaya başladı. Nöronal iletişim ve nörokimya üzerinden pek çok şeyin yanıtı verilirken yanıtı alınmayan birçok yeni soru da ortaya çıkıyordu. Burada dikkat çekici problemlerden bazıları şöyle sıralanabilir:

i) Bir kere her ne kadar biyolojik psikiyatrik yaklaşımlar özellikle tedavide pratik ve hızlı bir çözüm getirir gibi görünse de ilaçla tedavi şizofreni gibi önemli nöropsikiyatrik sorunlarda radikal bir çözüm sunamadı. En etkili tedavi bile sadece hastalık belirtilerinin baskılanmasına yardımcı oldu. İlaçların ciddi yan etkileri ve birçok olguda ilaca rağmen gözlenen ataklar bilim insanlarını yeni arayışlara itti. Dünya nüfusunun yaşlanmasıyla paralel olarak giderek artan ve ciddi bir sorun haline gelen Alzheimer hastalığının, bulunduğumuz an itibarı ile bırakın tedavi edilmesini ilerlemesinin yavaşlatılması bile tartışılmalı durumda. Oysaki hastalığın nöron düzeyinde yaptığı hasarlar çok iyi biliniyor. Hastaların beyinlerinde “plaklar” ve “yumaklar” denilen bazı kirli tabakalar oluşuyor. Bunları tamamen temizleyecek şekilde geliştirilen ilaçlar hastalığın ilerlemesini önleyemedi. Depresyon tedavisinde de Schildkraut’un monoamin hipotezine uymayan ve ilaçla tedaviye dirençli olan olguların sayısı hiç de az değil. Hastalıkların nöronlar arası iletişime dayanan teoriler üzerinden geliştirilen ilaçlarla radikal tedavisinin yapılamaması yeni arayışlara ve yeni yaklaşımlara kapı açtı.

ii) Beyin üzerinde gerçekleştirilen detaylı incelemeler beynin sadece nöronlardan ibaret olmadığını da ortaya koymuştur. Nöronlar beynin total kitlesinin %10’unu oluşturur. Beynin geri kalan %90’lık bölümü gliadır ve

gliada astrositler gibi başka hücreler de bulunmaktadır. Beynin glia yapısı eskiden beri bilinmesine rağmen düşünce ve davranışlar üzerine etkisi ile ilişkili çalışmalar yenidir. Bunda kuşkusuz nöron ve nöronlar arası iletişim ile ilişkili çalışmaların yolunda gitmesinin de rolü olabilir. Nöronlar arası iletişimin gizemi çözüldükçe ve elde edilen veriler ile bazı sorulara yanıt alınmadıkça bilim insanları beynin başka hücrelerine de yöneldiler. Son zamanlarda glia hücrelerinden olan astrositlerin de en az nöronlar kadar beyin-davranış ilişkisinde rolü olduğunu kanıtlayan çalışmalar peş peşe literatürde görülmeye başladı.³³ Amerikalı nörobilimci Andrew Koob Türkçe'ye de çevrilen “Düşüncenin Kökeni, *The Root of Thought*” isimli kitabında glianın önemine değiniyor ve nöronları glianın yönettiğini ileri sürüyor. Bu güne kadar önemli nöropsikiyatrik hastalıkların tedavisinde radikal bir çözüme gidilememesinin nedeninin sadece nöron odaklı çalışmalar olduğunu düşünüyor. Glial hücrelerden astrositleri iyi anlarsak bunun hastalıkları anlama ve tedavide daha etkili olacağını savunuyor.³⁴

Koob'un görüşlerine katılmamak mümkün değil. Temkinli bir kabul ile yaklaşılsa bile beynin %90'ını oluşturan gliayı göz ardı edemeyiz. Çalışmalar ilerledikçe konu daha da netleşecektir. Ancak Koob haklı ise ki haklılık payı var gibi görünüyor ve ayrıca beyin faaliyetlerini ve bunun davranışa yansımalarını sadece nöronlar üzerinden açıklayamıyorsak, gelecekte muhtemelen terminolojide bazı radikal değişiklikler yapmak gerekebilir. Örneğin, beynin sadece %10'unu kapsayan hücreler üzerinde gelişen nörobilim alanı tek başına beyni anlamaya yetmeyebilir. Belki de nörobilim yerine “beyin bilimi” ifadesi daha doğru olacak. Nörobilim ancak beyin biliminin altında bir yan dal olarak faaliyetini sürdürecektir. Koob kitabında bunun gerçekleşebileceğini düşündüren birçok kanıt sunuyor.

iii) Beyni anlama yolunda bugün bulunduğumuz nokta ünlü Japon kaligrafi sanatçısı Hanabusa Itcho'nun sekiz kör adamın bir fili tarif ettiği ünlü betimlemesindeki duruma çok benziyor. Kör adamların fil üzerinde dokunduğu her noktayı farklı tarif etmesi; örneğin dişini yoklayıp mızrak,

³³ Nicola J Allen, “Astrocyte regulation of synaptic behavior”, *Annu Rev Cell Dev Biol*, 2014, 30: 439-463.

³⁴ Andrew Koob, *Düşüncenin Kökeni*, çev. Nilgün Güngör, (İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti. 2011).

İ. Tayfun UZBAY

kuyruğunu hortum ve gövdesini duvar olarak tarif etmesi gibi, sadece nöronlar arası iletişime odaklanıp indirgemeci bir yaklaşım ile beyni ele almanın asıl resmin ıskalanmasına ya da yanlış ifade edilmesine neden olduğu fikri tıp ve fen bilimleri alanında bile giderek daha çok kabul görüyor.

iv) İlginç noktalardan biri de beynimizi çözmeye çalışırken kullandığımız en önemli elemanın yine beynimiz olması. İnsanoğlu yüzyıllar boyunca beynini kullanarak birçok yeni keşifler yaptı. Yerçekimi kanunundan, evrim teorisine kadar hayata yön veren buluş ve yenilikler insanın aklını yani beynini kullanmasının ürünüdür. İnsan kendi organizmasını ve birçok organının çalışma prensiplerini de yine beynini kullanarak anladı. İş duygu, düşünce ve davranışların kaynağı olan beyni anlamaya geldiği noktada ilginç bir ikilem veya denklemlerle karşılaşırız: Tam olarak anlamadığımız beynimizi kullanarak onu tam olarak anlamak ne kadar mümkün olabilir? Bunun yanıtı salt laboratuvarında beyni veya beyin hücreleri arasındaki iletişimi inceleyerek verilemez gibi duruyor.

v) Nöron odaklı beyin-davranış yaklaşımları ile ilişkili en önemli sorunlardan biri zihin ve eylem aşamasında karşımıza çıkıyor. Buradaki soru şu: Özellikle bir eylemi yapmaya karar verici süreçlerde zihinde olayın algılanması ve eylemi yapıp yapmamaya karar verme aşaması tamamen nörokimyasalların aracılık ettiği nöronlar arası iletişimin bir sonucu olarak mı gerçekleşmekte, yoksa bu kararlar beyinde önceden alınıp nöronlara düşüncenin eyleme dönüşmesi için bir komut mu gönderilmekte? “Yumurta mı tavuktan tavuk mu yumurtadan çıkar” gibi bir durum. Bu bağlamda Kaliforniya Üniversitesi Psikoloji Bölümü’nde bilinç araştırmaları ile ünlü bir bilim insanı olan Benjamin Libet’in 1983’te yaptığı deneysel çalışmanın sonuçları son derece ilginçti. Libet bir kişinin hareket etme dürtüsünün farkına vardığı anın hareket gerçekleşmeden çeyrek saniye önce olduğunu buldu. Beyindeki elektriksel aktivite artışı da hareket etme isteğini duymadan önce ortaya çıkıyordu. Bir başka deyişle insanlar hareket etme ihtiyacını bilinçli bir şekilde hissetmeden önce beyin zaten kararını vermiş oluyordu.³⁵ Bu sonuç yukarıdaki sorunun önemini artırmakla kalmıyor, bu

³⁵ Benjamin Libet vd, “Time of conscious intention to act in relation to onset of cerebral activity (readiness-potential): The unconscious initiation of a freely voluntary act”. *Brain*, 1983, 106: 623-642.

soruya yanıt ararken farklı yaklaşımlar ve stratejilere ihtiyaç olduğunu da gösteriyor.

Yeni Ufuklar Yeni Alanlar

Yukarıda beş alt başlıkta ele alınan sorular ve sorunlar beyni anlama yolunda nöroloji, anatomi, fizyoloji, beyin ve sinir cerrahisi gibi tıp alanları dışında ilave desteğe ihtiyaç olduğunu açıkça ortaya koyuyor. Burada felsefe başta olmak üzere antropoloji, psikoloji, iletişim, sosyoloji, hukuk ve hatta tarih gibi sosyal bilimlerin birçok asli alanı işe karışmaya başladı. Önceleri bu yaklaşımlar tıp ve moleküler biyoloji çevrelerinde pek de sıcak karşılanmadı. Sosyal bilimlerin beyne dâhil olması “beyin sadece tıp ve fen bilimlerine bırakılamayacak kadar önemlidir” yaklaşımı ile multidisipliner çalışmalar dönemini başlattı. Çoktandır beyin görüntüleme faaliyetleri ile beyin çalışmaları alanına teknik olarak dâhil olan mühendislik alanlarının da daha aktif katılımı ile yeni beyin yüzülünde beyin çalışmaları daha kapsamlı ve ilginç bir hal aldı. Multidisipliner çalışmalar geliştikçe önüne -nöro eki alan bir sürü yeni disiplin ve bağımsız araştırma alanları da ortaya çıkmaya başladı.

Bunların bazıları insan yaşamının önemli sorunlarına ışık tutmaya çalışırken bazıları doğrudan doğruya laboratuvar çalışmalarına destek vermekte. Aşağıda kısaca bazı yeni disiplinler ve bunların beyin araştırmalarına katkısı ile ilişkili bilgi verilmiştir. Beyin sadece nöronlardan ibaret değildir derken ve multidisipliner zeminde beyni anlamaya çalışırken, yeni alanların hepsinin başına –nöro eki almış olması ilginçtir. Bu muhtemelen günümüze kadar ulaşan beyni anlamaya yönelik indirgemeci yaklaşımın bir yansımasıdır.

Nörohukuk

Nörohukuk özgür irade tartışmalarının bir sonucu olarak gelişmiştir. Bilerek suç işleyen veya suça yatkın olan sağlıklı bir beyin var mıdır? Ya da suç işlemeye yatkınlık hastalıklı bir beyine mi bağlıdır? İşlenen suçların özgür irade ile bağlantısı nedir? Veya özgür irade nedir?

İ. Tayfun UZBAY

Bu sorulara nörobilim çerçevesinde çok bilinen bir örnekle bir yere kadar yanıt vermek mümkündür. Sınır bilim alanında çalışanların çok iyi bildiği bir hikâye vardır. Vermont’da demir yolu işçisi olan Phineas Gage, demir bir çubuk kullanarak patlatılacak olan bir kayanın üzerinde açılan deliği kum, fitil ve barut ile doldurmaya çalışırken gerçekleşen patlamada demir çubuğun sol gözünün altından hızla girip kafasından çıkması ile yaralanır. Beynin ön alın lobunun büyük bir kısmı parçalanan Gage bilinci açık bir şekilde ayağa kalkar ve inanılmaz bir şekilde konuşmaya da başlar. Zorlu geçen bir tedaviden sonra sağlığına kavuşan gencin karakteri ve davranışları tamamen değişir. Çalışkanlığını ve fiziksel becerilerini her ne kadar koruyor olsa da kazadan önce herkesle iyi geçinen, verimli bir şekilde çalışan, yetenekli, dengeli, çevresiyle uyumlu ve zeki bir kişi olan Gage bu olaydan sonra düzensiz, kimseye saygı göstermeyen, kurallara uymayan, kaprisli, sabırsız ve şok edici cinsel istekleri olan birine dönüşür. Bu gözlem, beynin ön alın lobunun kendimize veya başkalarına zarar verebilecek dürtüsel davranışları kontrol etme becerimizle, diğer bir deyişle iradi süreçler ile ilişkili olduğunu açıkça ortaya koymuştur. Öte yandan, beynin korku ve öfke merkezi kabul edilen amigdalanın hasar görmesi veya bu bölgeye baskı yapan bir tümör olması kişiyi rahatlıkla şiddete itebilir. Şizofreni gibi hastalıklarda da kişinin dışarıdan gelen uyarıları doğru yorumlama ve uygun tepkiyi verme becerisi kaybolmuştur. Hukuk bu gibi durumlarda suçun özgür irade ile işlenmediğini kabul eder. Bununla beraber, suç işleme ve şiddet eğiliminde olanların beyinlerinde her zaman bu kadar somut ve dışarıdan gözlemlenebilir değişiklikler olmaz. Amigdalasına basan bir tümörü olmayan veya frontal lobunda görünür bir hasar olmayan kişiler de benzer davranışları sergileyip benzer sorunlar oluşturabilir.

Baylor Tıp Fakültesi’nden David Eagleman özgür iradenin varlığını ve suç olgusundaki yerini tartışan ilginç bilim insanlarından biri. Eagleman lisans eğitimini İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü’nde yapmasının ardından nörobilim alanında doktora yaptı. Dilimize de çevrilerek ülkemizde Beynin Gizli Hayatı ismi ile popüler olan *Incognito*’nun yazarıdır. Kitabın ilk cümlesi Pink Floyd’a atfen “*Beynimin içinde biri var ama o ben değilim*”dir.³⁶ Aslında bu sözün nerdeyse aynısı “Beni bende demen bende değilim, bir

³⁶ David Eagleman, *Incognito. The Secret Lives of the Brain*, (New York: Pantheonbooks 2011).

Beyni Anlamak Sadece Nörobilim ile Mümkün Mü?

ben var bende benden içeri” şeklinde 13. ve 14. yüzyıllarda Anadolu’da yaşamış Türk düşünürü Yunus Emre tarafından söylemiştir. Pink Floyd’un Yunus Emre’den etkilenip etkilenmediğini bilmiyoruz. Ancak her ikisi de muhtemelen beyin-davranış düzleminde yoğun bir iç görü ile kendilerini yani beyinlerini anlamaya çalışıyorlardı.

Eagleman da kitabı boyunca insanı, yani beyni anlamaya çalışıyor. Özgür iradenin var olup olmadığını, eğer varsa nasıl ortaya çıktığını ve hangi etkenlerce belirlendiğini tartışıyor. Bunu yaparken geçmiş ve güncel felsefi yorumlardan da faydalanmayı ihmal etmiyor. Eagleman’ın beynimizin bizi kandırabileceği şeklindeki düşüncesi ise son derece ilginç. Bu aynı zamanda yukarıda sözünü ettiğimiz beyni yine kendisini kullanarak anlamaya çalışmanın zorluğunu vurgulayan bir yaklaşımdır.

Eagleman özgür irade kavramını tartışırken kitabında Libet’in çalışmalarına dikkat çekiyor. Libet’in özellikle bilinçli bir eylemi gerçekleştirmek üzere bilinçsiz halde karar alması şeklinde de yorumlanabilecek olan bulguları materyalist düşünceye karşı önemli bir savunma hattı oluştururken kader kavramını ve bedende yaşayan ancak fiziksel olarak varlığını görmenin mümkün olmadığı bir güç, buna ruh da diyebiliriz, beyni yönetiyor düşüncesini savunanların işe karışmasına neden oluyor. Burada özellikle pozitif bilimlerle uğraşanların hiç te haz etmeyeceği biçimde işin içine din faktörü ve doğal olarak teoloji de giriyor. Öte yandan, özellikle materyalist kesim Libet’in bulgularının mantıklı bir açıklaması olacağını, bunun beynin bilmediğimiz bir işlevi veya bölgesinden kaynaklanan bir aktivite olduğunu düşünüyor. Libet’in bulgularının tehlikeli bir yanı, özgür irade diye bir şeyin olmayacağını savunanlara da koz vermesi. Bu durumda bir kişi hangi hatayı yaparsa yapsın, hangi suçu işlerse işlesin bunu özgür iradesi ile yapması mümkün görülüyor. Ya da hiç kimse şu an itibarı ile fiziksel olmayan bir varlık olan özgür irade ile fiziksel bir varlık olan beynin nasıl bir etkileşim içinde olduğunu veya gerçekten böyle bir etkileşim olup olmadığını tartışmasız bir biçimde ortaya koyamıyor. Eğer bu doğru ise hukuk kavramının temelden radikal bir değişikliğe ihtiyacı var gibi görünüyor. Eagleman bunu “ileriye

İ. Tayfun UZBAY

bakan, beyinle uyumlu bir hukuk sistemi” olarak tarif ediyor.³⁷

Nörohukukun bir başka önemli parçası da hukukun her zaman adaleti temin edememesidir. Bundaki en büyük sorunlardan biri karar verici bölgeyi işgal eden hukuk adamlarının niteliğidir. Birçok kişi karar verici konumda olan savcı ve hâkimlerin basit yanılgıları ile hiç te hak etmedikleri ağır cezalara çarptırılabilir. ABD’li bilişsel psikolog Elizabeth Loftus beynin hatalı anılar üretebileceği ve hâkimlerin karar verirken en büyük dayanakları olan görgü tanıklarının hatalı algıları ile onları yanıltabileceğini kanıtlayan birçok dramatik olayı bilimsel olarak kanıtlamış durumdadır. Hatalı anılar ya da algılar beynin kişiyi veya karşısındakini bir aldatma girişimi de olabilir.^{38,39}

Öte yandan adaletin sağlanmasında vicdanın önemi de yine nörohukuk alanının tartışmalarından biridir. Pratikteki hukuk, adalet sistemi gelişmemiş ülkelerde çok defa sorunludur. Bir sosyal yapılanmanın hukukudur; otonom değil, heteronomdur. Tarih boyunca hep eşitsizliğin üzerine oturur. Baskı dönemlerinde bu eşitsizlik gizlenemez olur ve hukuk ondan görece beklenen otonomiyi tamamen kaybeder; meşruiyet perdesi ardındaki güç ve şiddet tüm çıplaklığı ile öne çıkar. Sözde yüce idealler adına, insanlık, cemaat, ulus, devlet ya da Tanrı adına savunma olanakları acımasızca yok edilir. Adalet bedensel-düşünsel tekil bir varlık olan insan adına asla işlemez.⁴⁰

Adaletin gerçekleşebilmesi için en önemli elemanın vicdan olduğu söylenir. Kendini başkalarının yerine koymak ve her tür eyleme objektif bakabilmek için vicdan sahibi olmak gerekir. Böylece vicdan insanı kendisine ve başkalarına karşı adil olmaya zorlar. Vicdan olmadan adalet sağlanamaz. Vicdan ön yargılardan ve içgüdülerden arınmış olmalıdır. Aksi durumda hukuksuzluğun dayanağı olur.⁴¹ Ön yargı ve içgüdülerden arınmış olan vicdan “çekirdek vicdandır”. Herhangi bir güce veya güç

³⁷ ,A.g.e., s. 1.

³⁸ Elizabeth F Loftus, “Memory distortion and false memory creation”, *Bull Am Acad Psychiatry Law*, 1996, 24: 281-295.

³⁹ Elizabeth F Loftus, “Eyewitness testimony in the Lockerbie bombing case”, *Memory*, 2013, 21: 584-590.

⁴⁰ Cemal Bali Akal, *Hukuk ya da Kukla Tiyatrosu*, (Ankara: Dost Kitabevi 2014).

⁴¹ Güven Güzeldere, “Vicdan bazen sızlar”, *Psike.Art (Vicdan)*, 2013, 25: 6-14.

Beyni Anlamak Sadece Nörobilim ile Mümkün Mü?

odağına biat ederek makamını ve yetkisini bu çerçevede kullanan bir hukuk adamının da vicdanı yok değildir. Burada “mazeret vicdanı” veya “sosyal vicdan” devreye girer. Bağımsız gibi görünen ama aslında bir türlü bağımsız olamayan mahkemeler en iyimser yaklaşımla bireyden ziyade devlet adına karar verirken sosyal vicdanlarından gelen kanaate göre karar verirler. Toplum yaşantısında sosyal vicdanın neden daha baskın olduğu ve bunda beynin işleyiş biçiminin katkısı sadece nörohukukun değil sosyal psikolojinin de önemli bir araştırma alanıdır. Yukarıda sözünü ettiğimiz, empati ile ilişkilendirilen ayna nöronların sağlığı ve doğru çalışması belki vicdan konusu ile ilişkili olabilir. Ayrıca yargılayıcı konumda olanların ruh sağlığının yerinde olup olmadığı, zaafı ve düşünme biçimleri de adaletin tecellisini etkileyen önemli faktörler arasındadır.

Görüldüğü gibi nörohukukun birçok çözüm bekleyen problemi var. Bunların çözümü için tek başına nörohukuk da yeterli görünmüyor. Yine multidisipliner bir işbirliği gerekiyor.

Nörofelsefe

Helenistik felsefenin en ünlü düşünürlerinden biri olan Epikuros “Akıl hastalıklarına çare olarak felsefeden yararlanır; öyleyse felsefe, aklın ilacıdır.” derken o zaman ismi konmamış olsa da nörofelsefe alanına ait bir şeyler söylüyordu. Belki de felsefenin başına illa da beyinle ilişkili bir alanda dolaştığını vurgulamak için –nöro ön eki koymak son derece gereksizdir. Çünkü felsefe önemli ölçüde düşünceye dayanır. Düşünce ise beyinde olan biten bir süreçtir. Beyni, ya da insanı anlama sürecinde felsefe olmazsa olmaz bir disiplindir. Yüzyılımız beyin yüzyılı olup nörobilim yükselen değer olunca felsefenin önüne konulan -nöro eki belki de onu daha ilgi çekici ve kulağa hoş gelir yaptı. Bununla beraber felsefe beyni anlamak üzere çalışırken “nöro”ya yani sadece nörona takılırsa kendini daha baştan sınırlamış olur ki bu aynı zamanda felsefeyi indirgemeci çizgiye çeker. Dolayısıyla kişisel düşüncem beyni anlama konusunda atölye çalışmaları yapan felsefenin “nöro” veya “beyin” gibi ilavelerle özelleştirilmesine gerek olmadığı. İlla bir ek konulacaksa “nöro” yerine “beyin” tercih edilebilir.

İ. Tayfun UZBAY

Felsefe açısından en önemli gelişmelerden biri psikoloji ve psikiyatri ile işbirliğine gitmesidir. Beyin yüzyılında felsefe danışmanlarının önemi giderek artmakta, konusu ve ilgi alanı ne olursa olsun odağı insan olan tüm kurum ve kuruluşlarda vazgeçilmez kadrolu elemanlar haline gelmektedirler. Avrupa'nın dört bir yanında ve Kuzey Amerika'da sayıları her gün artan felsefe kafeleri açılıyor. Fikir alışverişi günümüzün stresli dünyasında son derece değerli bir metadır ve genellikle bedavadır. Sokrates herkesi kabul eden, her şeyi herkesle her koşulda tartışan bir Agora filozofuydu. Felsefe kafeleri insanlara birbirleri ile düzeyli bir ortamda hayatın anlamı, ahlak, inanç sistemleri ve adalet gibi konularda karşılıklı fikir alışverişinde bulunabilecekleri mekânları sunuyor. Tartışma gruplarında tek temel kural nezakettir.

Davranışçı bilişsel terapiler insanların sorunlarını anlamasına yardımcı olmasının ötesinde her zaman sorunu çözmelerine aynı ölçüde yardım etmiyor. Psikolog ve psikiyatristlerin felsefecilerle işbirliği yapması insanın kendini ve sorunu anlamasının yanı sıra çözüme becerisini de önemli ölçüde artırıyor. Bu nedenle Amerika ve Avrupa Birliği ülkelerinde bu tür işbirliği yapabilen felsefe kuruluşları, sayıları giderek artan psikoterapi için felsefi danışmanlara çatı sağlıyor. Felsefe, psikoloji ve psikiyatri işbirliği insanlara sorunlarını kalıcı bir şekilde çözüme becerisi kazandırmasının yanında daha erdemli ve daha kendi ile barışık, neşeli bir birey olma özelliği kazandırıyor.⁴²

Fransız felsefeci Catherine Malabou da “her insan kendi beynini inşa edebilir” derken muhtemelen “*her insan kendi beyninin heykeltıraşı olabilir*” diyen ve *beyin esnekliği (nöroplastisite) kavramının* babası kabul edebileceğimiz Santiago Ramon Y Cajal'a atıfta bulunuyor. Malabou günümüz nörofelsefecilerinin en tanınmışlarından biridir. Beyin esnekliği ile felsefeyi birleştiren ve beyni esnek bir zeminde felsefenin yardımı ile anlama çabası içinde olan araştırma ve yazıları ile tanınıyor. “*What Should We Do with Our Brain?*” ve New Mexico'dan başka bir felsefeci Adrian Johnston ile birlikte yazdığı “*Self and Emotional Life*” isimli kitapları

⁴² Lou Marinoff, *Prozac'ı Bırak Platon'a Bak. Felsefe Terapisi*, (İstanbul: Profil Yayıncılık 1999).

Beyni Anlamak Sadece Nörobilim ile Mümkün Mü?

bu çalışmalarına örnek gösterilebilir.^{43,44} İkinci kitapta Johston ile birlikte felsefe, psikoanaliz ve nörobilim çerçevesinde insan duygularını ve hayata yansımalarını irdeliyorlar.

Daha önce sorduğumuz en çetin sorunlardan olan beyin işleyişini kendi beynini kullanarak anlamaya çalışma sürecini sağlıklı bir şekilde aşabilmek için galiba en çok multidisipliner çalışmaya hevesli felsefecilerin yardımına ihtiyacımız var.

Nöropazarlama

Nöropazarlama doksanlı yılların ikinci yarısında, ilk kez Harvard Üniversitesi'nden Prof. Gerry Zaltman'ın işlevsel manyetik rezonans tomografi (fMRI) cihazını pazarlama araştırmalarında kullanması ile başlamıştır. fMRI belli bazı hareketler ya da duygulanımlar sırasında beyinde hangi bölgelerin aktivite gösterdiğini saptamak için gerçekleştirilen bir beyin görüntüleme yöntemidir. Bu çalışmaların amacı, kişilerin ticari değeri olan bir nesneyi almaya karar verirken beyin hangi bölgelerinin aktive olduğunu saptamaktır.⁴⁵

Nöropazarlama 2000'li yılların başlarından itibaren pazarlamanın ana hedefi olan insanda beyin nasıl çalıştığını ve nasıl karar verdiğini bilimsel yöntemlerle ölçen yeni bir bilim alanı olarak oldukça gelişti. Kullanılan teknikler de giderek genişledi. Günümüzde sadece fMRI değil, Pozitron Emisyon Tomografi (PET), Elektro Ensefalo Grafi (EEG), Gözbebeği Genişletme Tekniği (PDR) ve Magneto Ensefalo Grafi (MEG) gibi önemli sinir sistemi hastalıklarının tanısında ve tedavinin takibinde kullanılan oldukça sofistike yöntem ve cihazlar nöropazarlama amaçlı olarak da kullanılmaktadır. Hollywood'da gişe başarısı yüksek filmlerin çekiminde, önemli markaların ürün reklamlarında ve hatta yeni otomobillerin dizaynında nöropazarlama tekniklerinden etkin bir biçimde yararlanılmıştır.⁴⁶

⁴³ Catherine Malabou, *What Should We Do Our Brain?* (New York: Fordham University Press 2008).

⁴⁴ Catherine Malabou, *Self and Emotional Life*, (New York: Columbia University Press 2013).

⁴⁵ Tayfun Uzbay, "Nöropazarlama ve beyin ödül sistemi", *Pi Pazarlama ve İletişim Kültürü Dergisi* - Nöropazarlama: Tüketici nasıl karar alır? 2014, 13(47) K1ş: 46-50.

⁴⁶ İzzet Bozkurt, *Pazarlama İletişimde Sihirli Dokunuşlar*, (İstanbul: Kapital Medya Hizmetleri 2013).

İ. Tayfun UZBAY

Tüketicilerin beynini ve duygularını analiz ederek hangi markayı, rengi, kokuyu, müziği ve yiyeceği neden tercih ettiğini veya etmediğini isabetli bir şekilde saptamak küreselleşen dünyada yeni ürünlerin tüketime sunulması veya mevcut olanların tüketiminin sağlanması bakımından son derece önemlidir. Bu nedenle pazarlayacak iddialı ürünleri olan önemli markaların bu alana ilgisi giderek artmaktadır. Nöropazarlama araştırma-geliştirme faaliyetlerinin de bir parçası olarak nörobilim içinde hızla gelişmiş ve günümüzde bir alt disiplin haline gelmiştir. Öyle ki, ülkemizde de bazı seçkin üniversiteler iletişim fakülteleri içinde lisansüstü nöropazarlama programları açmaktadır.

Nöropazarlama tekniklerinde hedef, piyasada alıcıların alışveriş sırasındaki eğilimlerini belirlemek ve buna uygun satış stratejileri geliştirmek gibi görünse de uygulamada bazı etik sorunlar oluşturması olasıdır. Bunun en büyük nedeni insanların alışveriş yapma isteklerinin bağımlılık yapan birçok madde gibi beyin ödül sistemi ile doğrudan ilişkili olması ve alışverişin takıntılı bir saplantıya dönüşerek bağımlılığa yol açabilmesidir.

Küreselleşmeye paralel olarak insanların ürünleri satın almalarını sağlama ve satışı yapılacak ürünün sürümünü artırmak için nöropazarlama teknikleri giderek daha çok kullanılmaktadır. Bir insanın herhangi bir malı veya hizmeti almasında onun keyif verici özelliği veya alıcının bunun keyif verici veya kendisini iyi hissettirici bir eylem olduğuna ikna edilmesi oldukça belirleyicidir. Bu noktada beyin ödül sistemi ve nöronlar arası iletiden sorumlu dopamin anahtar role sahiptir. Ödül sistemine hitap eden ve cazibesi ile onu uyaran her şey doğru bir şekilde sunulduğunda mutlaka talep yaratacaktır. Öte yandan iradi düzeneğin önemli bölgesi olan beyin ön alın lobu çocuklarda ve ergenlerde henüz tam olarak gelişmediği için bu yaş grubunun erişkinlere göre çok daha risk alıcı ve dürtüsel davrandığını iyi biliyoruz. Bu noktada enerji içecekleri gibi gençler tarafından daha kolay tüketilebilecek ürünlerin doğrudan gençler hedef alınarak onlara zarar verecek şekilde pazarlanması, gençlerin hiç ihtiyacı olmayan bazı ürünler için genç odaklı pazar oluşturmak üzere çeşitli pazarlama tekniklerinin kullanılması ülkemiz gibi analitik düşünmeyi sevmeyen toplumlarda

ciddi sosyal sorunlara neden olabilecek gibi görünmektedir. Öte yandan, ödül sisteminin bağımlılık ile olan yakın ilişkisi bu sistem üzerinden gerçekleştirilecek nöropazarlama tekniklerinin doğru kurallara dayanması ve etik zemine oturtulması zorunluluğunu da beraberinde getirmektedir.⁴⁷

Nöropazarlamanın gerçekten bir bilim disiplini olarak ele alınıp alınamayacağına belirleyici faktör yine önüne bir “nöro” eklenerek beyin ve davranışa özgül çalışacağı düşünülen etikdir. Etik kurallar ve kavramlar zedelenmediği sürece insanların alış veriş davranışlarının analizinde bir sakınca yoktur. Aksi durumda nöropazarlamanın sadece etik değil yasal yaptırımlarla da karşılaşması olasıdır. Belki de nöropazarlamanın kırmızı çizgilerini belirlemekte nörohukukun da yardımı olacaktır.

Nörotarih

Araştırmalarını Ortaçağ Avrupa tarihi, doğal tarih, hukuk tarihi ve antropolojisi üzerine yoğunlaştıran Harvard'dan Daniel Lord Smail nörotarih alanının gelişmesi için çaba sarf eden öncülerdendir. Smail yakın zamanlardaki çalışmalarını evrim ve paleolitik tarihteki yakın döneme odaklamış, çok eski geçmiş ile yakın geçmişi buluşturmaya çalışmış, tarihin akışı içindeki sinir bilimlerini gün ışığına çıkarmıştır. Çalışmalarında kültürel yapıların beyin-beden sistemini nasıl şekillendirdiğini ve vücudun iç dinamiklerini nasıl değiştirdiğini tartışır. Bu bakış açısı kültürel dönüşümleri anlamamız ve yorumlamamız için yeni boyutlar sağlamıştır. Smail'in çalışmaları tarihi evrimsel psikoloji ve nörobilim ile buluşturmuştur. Tarihçiler, tarihin bütün tarih-öncesi dallarını bir kenara bırakarak sadece yazılı kısmıyla ilgilenirler. Smail, tarihçilerin tarih-öncesi olarak adlandırdığı şeyin zekâ üzerindeki gelişimini ihmal etmenin kahve, tütün ve uyuşturucular gibi uyarıcıların sosyal tarihini anlamamızı fakirleştirdiğini savunur. Smail haklıysa, o zaman tarihçilerin evrim düşüncesi masasına koyacakları bir şeyleri olabilir.^{48,49} Smail'i ve nörotarihi anlama konusunda

⁴⁷ Tayfun Uzbay, *A.g.e.*, (2014).

⁴⁸ Daniel Lord Smail, *On Deep History and the Brain*, (Berkeley: University of California Press 2007).

⁴⁹ Gül Eren ve Emrah Özbay, “Karl Marks ve Charles Darwin: Emeğin evrimsel tarihine doğru” (çeviri) *Sosyal, Evrimsel ve Kültürel Psikoloji Dergisi, Kuzeydoğu Evrimsel Psikoloji Toplumunun 2. Yıllık Toplantı Müzakeresi*, 2008, 261-290.

İ. Tayfun UZBAY

başvurulacak en güzel kaynaklardan biri Smail tarafından yazılmış olan “On Deep History and The Brain” isimli kitaptır.⁵⁰

Nöroetik

Etik insanlar arasındaki ilişkilerin temelinde yer alan değerleri, ahlaki bakımdan iyi ya da kötü; doğru ya da yanlış olanın niteliğini ve temellerini araştıran felsefe dalı olarak tanımlanmaktadır. Yunanca ethos (töre, gelenek, alışkanlık) sözcüğünden türetilmiştir. Belirli ahlak değerlerinden ya da ilkelerinden oluşan sistemler veya kuramlar için de bu terim kullanılır. Birbiri ile çok yakından ilişkili olan “etik” ve “ahlak” kavramları arasındaki temel ayırım, etik teriminin, genel olarak ahlaki konu alan disiplini belirtmesidir. Bu anlamda etik, ahlak felsefesi ile eşanlamli kabul edilir.⁵¹

Bilimsel çalışmalar, bilimin genel kurallarına uymanın yanı sıra problemlerin çözümüne yönelirken mutlak doğru sonucu elde etme ve uygulamaya koymada “etik” olmak zorundadır. Bu çerçevede, bilim alanında bilim etiği veya bilim ahlaki kuralları söz konusudur. Etik temellere dayanmayan bir bilimsel çalışma bilimin kurallarına tam olarak uysa bile elde edilen sonuç geçersiz olacaktır.

Etik kurallar yaşamın her alanı için geçerlidir. Bilimsel disiplinler söz konusu olduğunda ilgili alanın yanıt bulmaya çalıştığı soru veya sorunlarla ilişkili olarak etik te özelleşmiştir. Genel etik kurallar her zaman geçerli olmakla birlikte sisteme temsil ettiği disiplinden gelen bazı ilave kuralların eklenmesi kaçınılmazdır. Örneğin biyoetik genel anlamda etik disiplininin biyolojik bilimlere adapte olmuş halidir diyebiliriz. Biyoetik canlı kavramı ve yaşama hakkı çerçevesinde uyulması gereken kuralların yanı sıra biyolojik bilimler alanında yapılacak bilimsel çalışmaların kırmızı çizgilerini de belirler.⁵² İnsan sağlığı ve hastalıkların tedavisi söz konusu olduğunda da tıp etiği devreye girer. Tıp etiği biyoetik çerçevesinde de değerlendirilebilir. Tıp etiğini de içinde tutarsak, biyoetik insanların tedavi hakkı ve tedavi

⁵⁰ Daniel Lord Smail, *A.g.e.*

⁵¹ Tayfun Uzbay, “Bilimsel araştırma etiği”, Orhan Yılmaz (ed.), Sağlık Bilimlerinde Süreli Yayıncılık-2006 içinde, (Ankara: TÜBİTAK Matbaası 2006), 19-26.

⁵² Iain F Purchase, “Ethical issues for bioscientists in the new millennium”, *Toxicol Lett*, 127: 307-313.

Beyni Anlamak Sadece Nörobilim ile Mümkün Mü?

biçiminden, doğum kontrol yöntemlerine, ötenaziden (çaresiz bir hastalığa yakalanmış kişinin kendi yaşamına son verilmesini isteme hakkı), deney hayvanları veya insanlar üzerinde gerçekleştirilecek bilimsel çalışmalara kadar birçok önemli alanı kapsamaktadır.^{53,54}

Nöroetik biyoetik ile nörobilimin bir kesişme alanı olarak tarif edilebilir. Genel anlamıyla akıl-zihin ve davranış ile ilişkili etik konuları inceler ve tartışır. Geniş anlamda nöroetik, nörobilim araştırmalarının kendi bakış açısı ile ve nörobilimin etik, yasal ve sosyal gereklilikleri ile ilgilenir.⁵⁵ Nöroetik terimi çocuk yetiştirme, teknolojik ilerlemeler ile etik düşünce ve davranışın nörolojik temeli ile ilişkili etik konulara da göndermeler yapar.^{56,57,58}

Günümüzde nöroetik özbenlik ve sorumluluk ilişkisinden, toplumun beyin sağlığını ilgilendiren konularda gerek bilinçlendirilmesini içeren eğitimlerin birebir sunulması gerekse bilimsel gelişmelerin kendi beyin sağlığına yansımaları gibi konularda bilgilendirilmesini içeren sosyal politikalara kadar geniş alanı kapsar. Özbenlik ve sorumluluk gibi konularda nöroetiğin yolu özgür irade, suç ve ceza gibi tartışmalar çerçevesinde nörohukuk ile kesişir. Beyin görüntüleme yolu ile yalan saptanması, bilişsel yetenekleri ve hafızayı ilaçla veya ilaçsız artırma yolları, beyni etkilediği iddia edilen bir takım ürünlerin internet yoluyla satışı ve dağıtımı, çocukların akademik başarısı için ilaç kullanımı, çocuklarda nöropsikiyatrik ilaçların kullanımı, nöropsikiyatrik ilaçların sağlık profesyonellerine veya halka tanıtım biçimi, beyin ve gen haritalama, yapay zekâ, beyin ile ilişkili

⁵³ "General Assembly of the World Medical Association. World Medical Association Declaration of Helsinki: Ethical principles for medical research involving human subjects", *J Am Coll Dent Summer*, 2014, 81: 14-18.

⁵⁴ Henriette J Bout vd, "Evaluating the ethical acceptability of animal research", *Lab Anim (NY)*, 2014, 43: 411-414.

⁵⁵ Judy Illes ve Stephanie J. Bird, "Neuroethics: A modern context for ethics in neuroscience", *Trends Neurosci*, 2006, 29: 511-517.

⁵⁶ Anneliese A Pontius, "Neuroethics vs neurophysiologically and neuropsychologically uninformed influences in child-rearing and education emerging hunter-gatherers, and artificial intelligence models of the brain". *Physiol Rep*, 1993, 72: 451-458.

⁵⁷ Adina Roskies, "Neuroethics for the new millennium", *Neuron*, 2002, 35: 21-23.

⁵⁸ Martha J Farah ve Paul Root Wolpe, "Neuroethics toward broader discussion", *Hastings Cent Rep*, 2004, 34: 35-45.

İ. Tayfun UZBAY

herhangi bir teknoloji geliştirme ve bunun transferi güncel nöroetiğin diğer popüler konuları arasındadır.⁵⁹

Çocuklarda nöropsikiyatrik ilaçların kullanımının giderek artması nöroetiğin işe karıştığı önemli tartışma noktalarından birini oluşturur. Bir kısım nöropsikiyatrist çocukluk döneminde karşılaşılan sorunlara ilaçla müdahale etme taraftarıdır. Böyle bir müdahalenin gelecekte çocukları daha radikal mental sorunlardan da koruyacağına inanmaktadırlar. Buna karşı çıkanların ve çocuklarda nöropsikiyatri ilaçları kullanımında daha dikkatli olunmasını savunanların da bazı haklı nedenleri vardır. Çocukta nöropsikiyatrik ilaçların kolay kullanımına sıcak bakmayanların dikkat çektiği konular arasında ilaçların geliştirilirken sadece erişkinlerde test edilmesi, nöropsikiyatrik ilaç geliştirmeye yönelik hayvan modellerinin yetersizliği, çocukluk ve ergenlikte oldukça dinamik bir şekilde gelişimini sürdüren beyne dışarıdan kimyasal müdahalenin sonuçlarının henüz öngörülememesi, psikiyatrik hastalıklara tanı koymada objektif verilerden çok subjektif ölçek ve skalalardan yararlanılması, ilaç endüstrisinin yeni endikasyonlarla ürününe daha geniş alanlar açma gayreti ve nörobilimin yükseliş döneminde bazı nörobilimcilerin ilaç endüstrisi ile çıkar ilişkisi içinde olması bulunmaktadır.⁶⁰

Endişeleri haklı çıkaracak bazı durumlar da söz konusu. Sporda performans artırmak için ilaç kullanılması doping olarak etiketlenip grip ilaçlarının içindeki uyarıcıya bile izin verilmezken, çocukların akademik performansını artırmak için uyarıcılardan yararlanmak ne kadar doğru? Akademik başarının nöron odaklı bir nedenle ilişkisini mevcut tanı yöntemleri ile ne kadar doğruluk içinde saptayabiliyoruz? Akademik başarının artırılması için yüksek kafeinli içeceklerin bile serbestçe çocuklara ve gençlere sunulması söz konusu. Öte yandan kafein sürekli ve giderek artan şekilde kullanıldığında bağımlılık yapıyor.

Diğer önemli tartışma alanlarından biri de yapay zekâ meselesi. Gerçekten yapay bir beyin yapılıp yapılamayacağı bir tarafa buna neden

⁵⁹ Judy Illes ve Stephanie J. Bird , *A.g.m.*

⁶⁰ İ. Tayfun Uzbay, "Çocuk psikiyatrisinde rasyonel ilaç kullanımı", *Çocukluk Çağında Psikofarmakoloji* içinde, A. Aysev ve K. Gürkan, ed., (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi 2009), 29-67.

Beyni Anlamak Sadece Nörobilim ile Mümkün Mü?

İhtiyaç duyuluyor? İnsan gibi düşünen ve hareket eden yapay canlılar insan kontrolünde, savaşta kullanılmak gibi, insanlığın bu teknolojiye sahip olmayan başka bir kesimi için yıkıcı veya öldürücü olabilir mi? Ya da insanların kontrolünden çıkıp dünyada güncel bilimkurgu filmlerinde de işlendiği gibi kaosa neden olabilir mi? Gerçekten de üzerinde düşünmeye değer.

Beyin yüzyılında dengeleyici veya frenleyici bir faktör olarak nöroetik alanına çok iş düşecek. Bu satırların yazarı olarak kanaatim nörobilimin önceliklerini yapay beyin, düşünce kontrolü vb. insanlık aleyhine de kullanılabilir konulardan çok daha erdemli insan yetiştirmek için eğitim sistemini gözden geçirmek ve insanların halen en önemli sorunları arasında yer alan otizm, şizofreni ve alzheimer gibi ciddi beyin hastalıkları ile ilişkili radikal çözümler üretmek gibi konulara vermesi gerekiyor.

Sonuç

Bu yazıdan çıkarabileceğimiz en önemli sonuçları şöyle sıralayabilirim. İçinde bulunduğumuz yüzyıl beyin araştırmalarının etkili bir şekilde sürdürüldüğü bir dönem olacaktır. Geldiğimiz noktada beyin işlevlerinin net olarak tanımlanabilmesi sadece nörobilim çerçevesinde ve indirgemeci yaklaşımlarla mümkün görünmemektedir. Beyni anlayabilmek için sosyal bilimlerin bazı önemli disiplinlerinin de işe karıştığı multidisipliner bir yaklaşıma ihtiyaç olacaktır. Öte yandan beyin sadece nöronlardan ibaret değildir ve nöronlar haricindeki bölümlerin de hesaba katılması gerekmektedir. Bu durumda nörobilimden ziyade bir “beyin bilim” disiplininin söz etmenin zamanı gelmiştir. Nörobilim ancak beyin bilimin altında bir yan dal veya alt disiplin olabilir. Beyin yüzyılında önemli beyin hastalıklarının tanı ve tedavisine yönelik belirgin gelişmelerin gerçekleşeceğini şimdiden öngörebiliriz. Ancak beyin faaliyetlerini tam olarak anlama, yapay beyin üretme, dışarıdan herhangi bir ilaç veya madde vermeden beyni ve/veya düşünceyi değiştirme gibi konuların, insanı anlamaya dayalı yeni bir hukuk sisteminin ve daha barışçıl, birbirini anlayan insan ve toplumların oluşması gibi hedeflerin ne ölçüde ve nasıl gerçekleşeceğine muhtemelen yine insan beyni karar verecektir.

KAYNAKÇA

Adam Zeman, “Consciousness. A User’s Guide”, (Suffolk: Yale University Press 2002).

Adina Roskies, “Neuroethics for the new millennium”, *Neuron*, 2002, 35, 21-23.

Andrew Koob, *Düşüncenin Kökeni*, çev. Nilgün Güngör, (İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti., 2011).

Anneliese A Pontius, “Neuroethics vs neurophysiologically and neuropsychologically uninformed influences in child-rearing and education emerging hunter-gatherers, and artificial intelligence models of the brain”, *Physiol Rep*, 1993,72, 451-458.

Benjamin Libet, Curtis A Gleason, Elwood W Wright ve Dennis K Pearl, “Time of conscious intention to act in relation to onset of cerebral activity (readiness-potential): The unconscious initiation of a freely voluntary act”, *Brain*, 1983,106, 623-642.

Catherine Malabou, *What Should We Do Our Brain?* (New York: Fordham University Press, 2008).

Catherine Malabou, *Self and Emotional Life*, (New York: Columbia University Press, 2013).

Cathy Helgason, “Commentary on the significance for modern neurology of the 17th century B.C. Surgical Papyrus”, *Can J Neurol Sci*, 1987,14, 560-563.

Cemal Bali Akal, *Hukuk ya da Kukla Tiyatrosu*, (Ankara: Dost Kitabevi 2014).

Beyni Anlamak Sadece Nörobilim ile Mümkün Mü?

Daniel Lord Smail, *On Deep History and the Brain*, (Berkeley: University of California Press 2007).

David Eagleman, *Incognito. The Secret Lives of the Brain*, (New York: Pantheonbooks 2011).

Don Todman, “Henry Dale and the discovery of chemical synaptic transmission”, *Eur Neurol*, 2008, 60, 162-164.

Donald Hebb, *The Organization of Behavior*, (New York: Wiley & Sons 1949).

Elizabeth F Loftus, “Memory distortion and false memory creation”, *Bull Am Acad Psychiatry Law*, 1996, 24, 281-295.

Elizabeth F Loftus, “Eyewitness testimony in the Lockerbie bombing case”, *Memory*, 2013, 21, 584-590.

Francisco López-Muñoz, Fernando Marín ve Cecilio Alamo, “The historical background of the pineal gland: II. From the seat of the soul to a neuroendocrine organ”, *Rev Neurol*, 2010, 50, 117-125.

Frank R. Freeman, “Galen’s ideas on neurological function”, *J Hist Neurosci*, 1994, 3, 263-271.

“General Assembly of the World Medical Association. World Medical Association Declaration of Helsinki: Ethical principles for medical research involving human subjects”, *J Am Coll Dent Summer*, 2014, 81, 14-18.

Giacomo Rizzolatti ve Laila Craighero, “The mirror-neuron system”, *Annu Rev Neurosci*, 2004, 27, 169-192.

Giacomo Rizzolatti ve Maddalena Fabbri-Destro, “Mirror neurons: from discovery to autism”, *Exp Brain Res*, 2010, 200, 223-237.

İ. Tayfun UZBAY

Gül Eren ve Emrah Özbay, “Karl Marks ve Charles Darwin: Emeğin evrimsel tarihine doğru” (çeviri) *Sosyal, Evrimsel ve Kültürel Psikoloji Dergisi, Kuzeydoğu Evrimsel Psikoloji Toplumunun 2. Yıllık Toplantı Müzakeresi, 2008, 261-290.*

Güven Güzeldere, “Vicdan bazen sızlar”, *PsikeArt (Vicdan)*, 2013, 25, 6-14.

Henriëtte J Bout, Martje J Fentener van Vlissingen ve Edgar D Karssing, “Evaluating the ethical acceptability of animal research”, *Lab Anim (NY)*, 2014, 43, 411-414.

Henry Dale, “Pharmacology and nerve-endings (Walter Ernest Dixon Memorial Lecture): (Section of Therapeutics and Pharmacology)”, *Proc R Soc Med*, 1935, 28, 319-332.

Iain F Purchase, “Ethical issues for bioscientists in the new millennium”, *Toxicol Lett*, 127, 307-313.

İ. Tayfun Uzbay, “Mezopotamya uygarlığında eczacılık mesleğine dair bir inceleme”, *Eczacılık Bülteni*, 1981, 23, 57-60.

-----, *Nöropsikofarmakoloji: Rasyonel İlaç Kullanımı*, (İstanbul: İstanbul Medikal Yayıncılık 2007).

-----, “Çocuk psikiyatrisinde rasyonel ilaç kullanımı”, *Çocukluk Çağında Psikofarmakoloji* içinde, ed., Ayla Aysev, Kağan Gürkan, (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi 2009), 29-67.

-----, “A New Approach to Etiopathogenesis of Depression: Neuroplasticity”, (New York: NOVA Publishers 2011).

-----, “Alzheimer disease and neuroplasticity: New approaches and new targets in pharmacotherapy”, *Marmara Pharmaceutical Journal*, 2012,16, 65-76.

Beyni Anlamak Sadece Nörobilim ile Mümkün Mü?

-----, *Madde Bağımlılığı – Tüm Yönleriyle Bağımlılık ve Bağımlılık Yapan Maddeler*, (İstanbul; İstanbul Tıp Kitabevi, 2015).

İzzet Bozkurt, *Pazarlama İletişimde Sihirli Dokunuşlar*, (İstanbul: Kapital Medya Hizmetleri 2013).

James Olds ve Peter Milner, “Positive reinforcement produced by electrical stimulation of septal area and other regions of rat brain”, *J Comp Physiol Psychol*, 1954, 47, 419-427.

John Henry Gaddum, “Serotonin-LSD interactions”, *Ann N Y Acad Sci*, 1957, 66, 643-648.

Jon Queijo, *Büyük Buluşlar*, çev. Ekin Duru. (İstanbul: Alfa Yayınları 2011).

Jonathan Pevsner, “Leonardo da Vinci, neuroscientist”, *Sci Am Mind*, 2014, 23 (Winter), 48-55.

Joseph J Schildkraut, “The catecholamine hypothesis of affective disorders. A review of supporting evidence”, *Am J Psychiatry*, 1965, 122, 509-522.

Judy Illes ve Stephanie J. Bird, “Neuroethics: A modern context for ethics in neuroscience”, *Trends Neurosci*, 2006, 29, 511-517.

Lou Marinoff, *Prozac'ı Bırak Platon'a Bak. Felsefe Terapisi*, (İstanbul: Profil Yayıncılık 1999).

Luigi Cattaneo ve Giacomo Rizzolatti, “The mirror neuron system”, *Arch Neurol*, 2009, 66, 557-560.

Maria M Klavdieva, “The history of neuropeptides II”, *Front Neuroendocrinol*, 1996, 17, 126-153.

Martha J Farah ve Paul Root Wolpe, “Neuroethics toward broader discussion”, *Hastings Cent Rep*, 2004, 34, 35-45.

İ. Tayfun UZBAY

Metin Özbek, “Trepanasyon. Eski çağlarda beyin ameliyatı”, *Aktüel Arkeoloji*, 2014, 42 (Kasım – Aralık): 98-105.

“Milestones in Neuroscience Research”, Erişim 1 Ağustos 2015,
<https://faculty.washington.edu/chudler/hist.html>

Nicola J Allen, “Astrocyte regulation of synaptic behavior”, *Annu Rev Cell Dev Biol*, 2014, 30, 439-463.

Robert E Burke, “Sir Charles Sherrington’s The integrative action of the nervous system: a centenary appreciation”, *Brain*, 2007, 130, 887-894.

Santiago Ramón y Cajal, “Histologie du systeme nerveux”, (Paris: A. Maloine 1911).

-----, “Degeneration and regeneration of the nervous sytem”, (Oxford: Oxford University Press 1928).

Seong-Gi Kim ve Seiji Ogawa, “Insights into new techniques for high resolution functional MRI”, *Curr Opin Neurobiol*, 12, 607-615.

Shitij Kapur ve Yves Lecrubier, *Dopamine in the Pathophysiology and Treatment of Schizophrenia*, (Abington – Oxon: Taylor & Francis 2014).

Steven H Zeisel, “A brief history of choline”, *Ann Nutr Metab*, 2012, 61, 254-258.

Tayfun Uzbay, “Nöropazarlama ve beyin ödül sistemi”, *Pi Pazarlama ve İletişim Kültürü Dergisi - Nöropazarlama: Tüketici nasıl karar alır?*, 2014, 13(47) Kış, 46-50.

-----, “Bilimsel araştırma etiği”, *Sağlık Bilimlerinde Süreli Yayıncılık-2006* içinde, ed. Orhan Yılmaz, (Ankara: TÜBİTAK Matbaası 2006), 19-26.

Beyni Anlamak Sadece Nörobilim ile Mümkün Mü?

Wouter W De Herder, “Heroes in endocrinology: Nobel Prizes”, *Endocr Connect*, 2014, 3, R94-R104.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:1
Sayı:1

Pazarlama İletişimi Açısından İnternet Ortamında Kullanılan Ağızdan Ağıza Pazarlama Tekniklerinin Marka Tercihine Etkisi

The Effect Of E-Womm Methods On Brand Preferences Through Marketing Communications Framework

Nihal TOROS DAPIAPIS (*)

Özet

Pazarda her geçen gün artan marka sayısı tüketicinin tercihini zorlaştırırken, üreticinin/marka sahibinin de rakipleri arasında fark edilmesini güçleştirmektedir. Piyasada yaşanan bu değişimler sonucunda işletmeler geleneksel pazarlama anlayışlarından uzaklaşarak, tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarına odaklanan bir pazarlama anlayışına yönelmişlerdir. Diğer yandan dijital medyada yaşanan gelişmeler buranın bir pazarlama mecrası olarak görülmesine de olanak sağlamıştır. Tüketicilerin gücünün farkına varmış, yenilikçi, yaratıcı ve çağdaş işletmeler, özellikle dijital ortamda ağızdan ağıza pazarlama uygulamalarıyla birlikte, yarattıkları pazarlama mesajlarının yayılmasında tüketicilerin de desteğini alarak bu sürece dahil olmalarına imkan vermiş, böylelikle kendilerini işletmenin bir parçası olarak hissetmelerini sağlayarak, aralarında sağlam bir güven duygusu ve bağ geliştirmiştir. Tüketicilerin üreticilerden daha fazla söz sahibi olduğu, yaratıcı gücün ön plana çıktığı, sadece gerçek fikirlerin artan sosyal bağlar aracılığıyla paylaşıldığı bir pazarlama dünyasına yöneliş başlamıştır.

(*)Yrd. Doç. Dr. Üsküdar Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Medya ve İletişim Sistemleri Bölümü Öğretim Üyesi. E-mail: nihal.toros@uskudar.edu.tr

Anahtar Sözcükler: *Ağızdan ağıza pazarlama, Elektronik ağızdan ağıza pazarlama (e-WOMM), Dijital pazarlama, Pazarlama iletişimi, Marka tercihi*

Abstract

The increasing number of brands in the market makes it difficult for the customer to choose, also makes it difficult for the producers being noticed among its competitors. Due to these changes in the market, the corporations became distanced to traditional marketing concept and tended to a consumer oriented marketing concept which focuses on consumer needs and wants. The developments in digital media enabled it to be used as a marketing medium. The innovative, creative and contemporary corporations have noticed the consumer power. They built a bond among their consumers with the word of mouth (e-WOM) practices in the new media. These companies get the help of their consumers during the transmission of their marketing messages and also give them a chance to be part of the corporation which leads to strong trust and bond among them. A new marketing world, where the customers have more to say than the producers, the innovative power is important and only real ideas are shared through social ties, has been established.

Keywords: *Word of mouth marketing, Electronic word of mouth marketing (e-WOMM), Digital marketing, Marketing communications, Customer preferences*

Giriş

Günümüzde yaşanan enformasyon çağı ile güç, büyük şirketlerin ve sosyal kurumların elinde olmaktan çıkıp tüketicilerin eline geçmektedir. Bireysel tüketicilerin dev şirketleri sarsmak, istekleri için politikacılara baskı yapmak, pazarda daha fazla pazarlık gücüne sahip olmak ve medyada yer alanlara yön verebilmek üzere güç kazanması söz konusudur. Bu çerçevede, her geçen gün piyasaya bir yenisinin girdiği markalar dünyasında tercih edilir olmak ya da ayakta kalmak giderek zorlaşmaktadır. Sektörlerin gittikçe artan

Ağızdan Ağıza Pazarlama Tekniklerinin Marka Tercihine Etkisi

bir rekabet yaşadığı internet ortamında hazır giyim sektöründe de rekabet giderek kızışmakta, yerli markaların yanında uluslararası markalar pazarda önemli bir yer tutmaktadırlar. Bu rekabet ortamında ürettikleri ürünleri pazarlayabilmek için pazarlamacılar yeni tekniklerden yararlanmak ve rakiplerinden bir adım önde olmak zorundadırlar. Dünyanın birleşerek tek bir Pazar haline gelmesi olarak tanımlayabileceğimiz küreselleşme, ürünlerin uluslararası boyutta dağıtımını kolaylaştırdığı gibi bilginin de müthiş bir hızla yayılmasına olanak sağlamaktadır. Bu bağlamda küreselleşme daha değişken bir pazar ve rekabet ortamı yaratmaktadır. Bu değişimlere ayak uyduramayan işletmelerin pazarda varlıklarını sürdürmeleri mümkün olamamaktadır. Ekonomide küreselleşme ve iletişim olanaklarının artması işletmelerin iletişimini kolaylaştırırken, karmaşık bir hal alan toplumsal ve ekonomik yapı, kuruluşların seslerini duyurmalarını zorlaştırmaktadır. Kuruluşların daha geniş kitlelerle iletişim kurma zorunluluğu duyması ise, halkla ilişkilere ve yeni yöntemlere duyulan gereksinimi arttırmaktadır.¹ Bu bağlamda dijital medya (internet), kuruluşların hedef kitleleriyle iletişim kurmalarını çabuklaştıran ve kolaylaştıran bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Burada temel bir sistemi tanımlamak gerekmektedir. Bu, yukarıda bahsedilen birçok gelişimi çerçeveleyen, onun dinamizmini ve sürekliliğini belirleyen temel bir sistemdir ve esas olarak şu parça ve süreçlerden oluşmaktadır: 1- Teknolojik Gelişim: Bu, internetin kullanıma açılması ve kişisel bilgisayarlarla bireylerin de bu evrene dahil olma sürecidir. Süreç, internetin yaygınlaşmaya başladığı 1990'lardan bugüne akıllı cep telefonları, tablet vb. kişisel teknolojik araçlarla daha da çok gelişmekte, genişlemekte ve tabansallaşmaktadır. 2- Tüketicinin bu evrene giriş anahtarı olan kredi kartlarının varlığı ve sanal ödeme olanaklarının gelişmesi ve yaygınlaşması. Nitekim kredi kartı ve sanal ödeme sistemlerinin olmadığı bir ortamda ticaret, pazarlama faaliyetlerinin yapılması oldukça zor olacaktır. Bu da sistemin işleyiş hızını ve yoğunluğunu, dolayısıyla gelişimini olumsuz şekilde etkileyecektir. Sistem, finansman ve ödeme ağıyla eklenildikçe büyümektedir. İçinde tüketicinin ve endüstrilerin de yer aldığı internet ortamı e-iş, e-ticaret, e-WOMM vb. çeşitli boyutlarıyla

¹ Filiz Balta Peltekoğlu, *Halkla İlişkiler Nedir?*, 5.Baskı, (İstanbul: Beta Basım A.Ş. 2007), ss.306-307.

bu temel sistem içinde yer almaktadır. Bu çerçeveye bloglar, tüketici siteleri, çeşitli platformlar ve Facebook gibi sosyal ağların eklenmesi ile günümüzde pazarlama iletişimi, internet ortamında oldukça interaktif, çift yönlü iletişime dönük bir hal almıştır.

Kalkınma Bakanlığı Bilgi Toplumu Dairesi ve Mc Kinsey'in 2013 Şubatında yayınladığı raporda ise küresel e-ticaret hacminin 2012 yılında 1,5 trilyon dolara ulaştığı belirtilmektedir.² Tüketicinin elindeki yeni kuşak teknolojiyi ifade eden mobil teknoloji kullanımı ile alışverişin ise Avrupa'da 2013 yaz dönemi itibarıyla bir önceki yılın aynı dönemine göre yüzde 43 arttığı saptanmıştır ve genel mobil alışveriş kategorilerine bakıldığında moda, yüzde 78'lik bir oran ile mobil alışverişin önemli bir kalemidir.³

Türkiye'deki elektronik haberleşme sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin, Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu'na göndermiş oldukları veriler esas alınarak hazırlanan raporda 2013 yılı Q2 dönemine ait verilere göre 2013 yılı sonu itibarıyla geniş bant internet abone sayısı 20 milyon 573 bini geçmiştir.⁴ Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu verilerine göre; Türkiye'deki internet kullanıcı sayısı ise 50 milyon kişi olarak hesaplanmış olup, bunun toplam nüfusa oranı yüzde 65'dir. Bu sayı ile Türkiye dünyada 12'nci, Avrupa'da ise 4'üncü sırada yer almaktadır. Türkiye'de her ay eklenen yeni internet kullanıcısı sayısı 90 bin'dir ve Türkiye ortalama internet kullanım saati olarak Avrupa'da 1. sıradadır.⁵

Türkiye'de kullanıcıların internet üzerinde yaptıkları ödeme hacmi ise dünyadaki son üç yıllık trendden daha hızlı bir şekilde gelişmiştir. MasterIndex araştırmasına göre, Türk halkının cebinde 1,6 adet kredi kartı bulunmaktadır ve hem kredi kartı hem banka kartı bulunan tüketicilerin

² "Kalkınma Bakanlığı internet girişimciliği ve e-ticaret raporu yayınladı", *E-Ticaret Mag*, 6 Şubat 2013, Erişim 2 Mart 2015,

<http://eticaretmag.com/kalkinma-bakanligi-internet-girisimciligi-ve-e-ticaret-raporu-yayinladi/>

³ Amy Dusto, "43 % more Europeans shop via mobile this year", 24 Ekim 2013, Erişim 5 Mart 2015, <https://www.internetretailer.com/2013/10/24/43-more-europeans-shop-mobile-year>

⁴ "İnternet ve mobil Pazar istatistikleri-2013 Q2 Türkiye Raporu", 20 Eylül 2013, Erişim 5 Mart 2015, <http://www.connectedvivaki.com/turkiyede-internet-ve-mobil-pazar-istatistikleri-btk-2013-q2-raporu>

⁵ "Türkiye genel internet verileri", Erişim 7 Mart 2015,

<http://www.eticad.org.tr/bilgi-merkezi/sektorel-bilgiler/turkiye-genel-internet-verileri/>

Ağızdan Ağıza Pazarlama Tekniklerinin Marka Tercihine Etkisi

oranı yüzde 36'dır.⁶ Bu durum, internet üzerinden pazarlama ve satın alma potansiyelinin bulunduğunu, tüketicinin internet evrenine e-alışveriş bağlamında girebilmek için temel finansman araçlarına önemli ölçüde sahip bulunduğunu göstermektedir. Bunun yanısıra Bankalararası Kart Merkezi (BKM) verilerine göre, 2009-2012 yılları arasında dünyada ödeme hacmi yüzde 16 artarken bu oran Türkiye'de yüzde 41 artmıştır. 2013 yılında ülkede 150 milyona yakın internette ödeme yapılırken 2010 yılında 75 milyon işlem yapılmıştır ki bu tablo, oranın günümüzde ikiye katlandığını göstermektedir. Mevcut kredi kartlarının üçte birinden fazlası sanal poslarda kullanılmış, toplamda 56 milyon kredi kartının 20 milyonu ile internette ödeme yapılmıştır. 2016 yılında dünyada internet ekonomisinin 4,2 trilyon dolara ulaşması beklenmektedir.⁷ İşletmeden tüketiciye e-ticaretin toplam ticaret içindeki payı yüzde 1,7 olmasına rağmen⁸ bu sürecin gelişmekte olduğu gözlemlenmektedir.

Türkiye'deki yüksek cihaz fiyatları, mobil cihaz ve uygulama pazarının küresel pazarları gecikmeli olarak takip etmesine neden olmaktadır; fakat fiyatın belli bir eşik değerin altına inmesiyle akıllı telefonların pazardaki payı 2012'de yüzde 14 seviyesine ulaşmıştır.⁹ Bu noktada Türkiye'de de yukarıda bahsettiğimiz küresel temel sistemin teknoloji, kredi kartı ve ödeme araçları boyutlarıyla gelişmekte olduğunu gözlemlemek mümkündür. Bu genel tablo içinde, inceleme kapsamında ele aldığımız giyim sektörü Türkiye'de e-ticaret bağlamında oldukça gelişmekte olan bir sektör olarak göze çarpmaktadır. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yapılan araştırmada e-ticaret harcaması yapılan sektörlerin başında giyim, elektronik eşya (bilgisayar ile birlikte) ve ev eşyaları geldiği görülmektedir. Giyim ve spor malzemeleri yüzde 44,4 oran ile internette en çok alışveriş yapılan kategoriler olmuştur.¹⁰

⁶ "MasterIndex, (2011) Aralık 2011 Araştırma Sonuçları", 16 Nisan 2012, Erişim 25 Mart 2013, <http://www.mastercard.com/tr/personal/tr/promotions/MasterIndexARALIK2011Banka.pdf>

⁷ Hilmi Öğütçü, "2009 – 2013 Yılları Arası Türkiye E Ticaret Büyüme Oranı ve Hacmi", 18 Mayıs 2014, Erişim 12 Şubat 2015,

<http://www.egirisim.com/2009-2013-yillari-arasi-turkiye-e-ticaret-buyume-orani-ve-hacmi/>

⁸ "Kalkınma Bakanlığı internet girişimciliği..."

⁹ T.C.Kalkınma Bakanlığı, *Bilgi Toplumu Stratejisinin Yenilenmesi Projesi, İnternet Girişimciliği ve e-Ticaret Eksenli Mevcut Durum Raporu*, 10 Nisan 2013, s.115.

¹⁰ A.g.e., s.122.

Nihal TOROS DAPIAPIS

Öte yandan pazarda oluşan değişimlere bakıldığında, öncelikle iç ve dış rekabetin artması, buna karşılık pazar büyümesinin yavaşlaması, ürün hayat eğrisinin kısılması, tüketicinin bilinçlenmesi, daha seçici olması ve fiyat duyarlılığının artması, sektördeki marka sayısının artması, rakiplerden gelen niş saldırılar, satış gücü maliyetlerinin yükselmesi, rekabet avantajlarının ancak kısa süreler için sağlanabilmesi, promosyon maliyetlerinin artmasına rağmen promosyon etkinliğinin azalması, tüketicinin farklı markalar arasında fark görmemesi¹¹ gibi nedenler pazarın dinamiğini değiştirmiş, pazarlamada yeni tekniklerin uygulanmasını zorunlu kılmıştır.

Piyasada olan bu değişimler tüketicinin rolünün de büyük ölçüde değişmesine neden olmuş, geçmişte kendisine ne verilirse kabul eden pasif tüketici profili yerini, pazara hakim olma isteği ve gücüne sahip aktif tüketici profili almıştır. Günümüzde pazar bölümlerinin artması, tüketicilerin marka ve ürüne bağımlılıklarının azalması, tüketicideki hizmet beklentisinin yükselmesi, pazardaki kutuplaşma, tüketicinin daha seçici hale gelmesi, bilinçlenmesi, global alışveriş imkanlarının yaygınlaşması, online alışverişin yaygınlaşması, tüketicinin üzerindeki zaman baskısı gibi nedenlerle alışverişe daha az zaman ayırmaları¹² tüketicilerin değişen yapısının özellikleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yeni yapı satın alma karar süreci üzerinde doğrudan etkili olduğundan, pazarlama faaliyetlerinin de bu özelliklere göre şekillenmesi gerekmektedir.

1980’li yıllarla birlikte uygulanmaya başlanan, temelinde üretim bazlı pazarlama anlayışını sorgulayan ve müşteri/olası müşterilerin talep ve beklentilerini merkeze alan yeni pazarlama anlayışı¹³ günümüzde dijital medyayı kullanarak müşterileriyle daha hızlı ve etkin iletişim kurarak kitlesel pazarlamadan uzaklaşıp kişiye özel ve daha etkili pazarlama programlarına yönelen bir yaklaşım halini almıştır. Çünkü günümüz müşterileri, geleneksel pazarlama yöntemlerini ve kanallarını çok iyi tanımakta, bu kanalları nasıl reddetmeleri gerektiğinin de bilincindedirler.

¹¹ Selma Özçoban, “Türk Hazır giyim Ürünlerinin Pazarlarda Yer Almasında Marka İmajı Yaratmanın Önemi ve Sarar giyim A.Ş. ye ait Uygulama”, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2003, Eskişehir, s.50.

¹² A.g.e, s.53.

¹³ İzzet Bozkurt, *İletişim Odaklı Pazarlama*, (İstanbul: Media Cat 2004), s.22.

Ağızdan Ağıza Pazarlama Tekniklerinin Marka Tercihine Etkisi

Bu nedenle kuruluşlar geleneksel pazarlama yöntemleri aracılığıyla hedef kitlelerine ulaşmak¹⁴ ve tüketicilerin dikkatini çekmekte zorlanmaktadır. Bu durum, pazarlamada alternatif yöntemlere yönelmeyi gerekli hale getirmektedir. Bu bağlamda günümüzün vazgeçilmez iletişim aracı olan internette yani dijital ortamda ağızdan ağıza pazarlama, diğer bir deyişle elektronik ağızdan ağıza pazarlama, pazarda rakiplerden bir adım önde olabilmek ve tüketicilerle sürekli iletişimde olabilmek için bir gereklilik haline gelmiştir.

Literatür Taraması

Web tabanlı tüketici iletişim platformları ve internet, tüketicilerin mal ve hizmetlerle ilgili deneyimlerini diğer tüketicilerle paylaşmalarına olanak sağlamaktadır. Bu paylaşmaya elektronik/dijital ağızdan ağıza pazarlama ya da e-WOMM denilmektedir. Yapılan araştırmalarda tüketicilerin dijital ortamda ağızdan ağıza pazarlamaya yönelmelerinde sosyal etkileşim, ekonomik teşvikler, diğer tüketicilere karşı duyulan sorumluluk, kendini değerli hissetme ihtiyacı gibi güdülerin etkisi olduğu görülmektedir.

Dijital ortamda ağızdan ağıza pazarlama web tabanlı düşünce platformları, tartışma forumları, boykot web siteleri, haber grupları, sosyal paylaşım siteleri, fısıltı yaratarak pazarlama (buzz pazarlama), e-posta gönderme (e-mailing), reklam amaçlı oyun (advergaming), bloglar, mobil bloglar (mobloglar), videobloglar, wikiler yoluyla gerçekleşmektedir. Bu dijital ortamlarda kurum ve kuruluşlar marka ve ürünleriyle ilgili bilgileri yayabildikleri gibi tüketiciler de bu marka ve ürünlerle ilgili görüş ve tecrübelerini paylaşabilmekte ve tartışabilmektedirler.

Gündelik yaşamlarında insanlar ürünler, hizmetler ya da markalar ile ilgili konuşur, yorum yapar, değerlendirmelerde ve tavsiyelerde bulunurlar. Tavsiye ağızdan ağıza pazarlamanın temelini oluşturur. Tüketicilerin, ürün ya da hizmetle ilgili herhangi bir bilgi ya da değerlendirmeyi kendilerine yakın olan ya da güvendikleri başka tüketicilerle paylaşmaları, tavsiyede

¹⁴ Justin Kirby, *Online Viral Marketing: The Strategic Synthesis In Peer-to-Peer Brand Marketing, Brand Channel White Paper*, (Digital Media Communications Ltd. 2004), s.2.

bulunmaları, satın alma karar aşamasındaki tüketicilerin karar verme sürecini hızlandırdığı gibi, ürünü tavsiye eden kişinin, ürünü satan kuruluşta görev yapmaması nedeniyle diğer pazarlama yöntemlerinden çok daha etkilidir. Ağızdan ağıza pazarlamanın etkisi özellikle tüketicilerin bilgi arayışı, değerlendirme, karar verme süreci gibi davranışları üzerinde görülür. İnternet öncesi dönemde tüketiciler ürün, marka ya da kurumla ilişkili tecrübelerini dostluklar, arkadaşlıklar, aile sohbetleri gibi ortamlarda birbirleriyle paylaşırlar; geleneksel ağızdan ağıza pazarlama gerçekleşirdi. İnsanların birbirlerinden etkilenmelerinin bir dergi, gazete ya da televizyon reklamından etkilenmelerinden dokuz kat daha güçlü olması, ağızdan ağıza pazarlamanın etkinliğini artırmaktadır. İnternetin yaygınlaşmasıyla beraber, internet kendi global dünyasına uygun olarak ağızdan ağıza pazarlamada globalleşmiş, birbirini hiç tanımayan insanlar tüketim tecrübelerini paylaşarak birbirlerine tavsiyelerde bulunur olmuşlardır.

Bu süreç içinde, doğal olarak elektronik ağızdan ağıza pazarlama ile geleneksel ağızdan ağıza pazarlama arasında temel bir takım farklar ortaya çıkmıştır:

Ağızdan ağıza pazarlamada verilerin toplanacağı bir ortam yokken internetin sağladığı ortam sayesinde e-WOMM'da veri ve yorumların toplanabilmesi imkânı vardır.

- e-WOMM'da ağızdan ağıza pazarlamada olduğu gibi yorum ağırlıklı aktarımlardan başka ürün/hizmet vb. hakkında iş ve kullanım bilgileri de takas edilmekte ve derlenebilmektedir.
- e-WOMM, belirli bir ortamda (internet) ilgili yazılı/kayıtlı ifadelerin bulunmasıyla birlikte bir birikimsellik taşımakta ve bir arşiv ortamı oluşturmaktadır. Bu da onun ölçümlenebilmesini kolaylaştıran bir unsurdur.
- İnternet kullanımının tüm dünyada yaygınlaşmasıyla e-WOMM insanların davranışlarında değişikliklere neden olmaktadır. Günümüzde tüketiciler hangi filmi izleyeceklerinden hangi restoranda yiyeceklerine, hangi marka ayakkabıyı giyeceklerine

Ağızdan Ağıza Pazarlama Tekniklerinin Marka Tercihine Etkisi

kadar kararlarını internetteki diğer tüketicilerin tecrübelerinden yararlanarak almaktadırlar. Ağızdan ağıza pazarlamada amaç, tüketicileri kampanyanın bir parçası haline getirerek, onları bir marka elçisine dönüştürerek, kuruluşun satış elemanı gibi davranmalarını sağlamaktır. Hedef, tüketiciye bir mesaj iletmekten ziyade, tüketicilerle birlikte bir mesaj yaratmaktır.

Pazarlama literatüründe ağızdan ağıza pazarlama diğer pazarlama iletişimi unsurlarıyla birlikte değerlendirilmekte ve diğer pazarlama çabalarıyla yakın ilişki içerisinde ele alınmaktadır. Ağızdan ağıza pazarlama kampanyası tek başına yürütülürse arzu edilen sonucun elde edilmesi mümkün olmaz.¹⁵ Reklam, halkla ilişkiler, doğrudan pazarlama gibi diğer pazarlama iletişimi unsurlarıyla desteklenmelidir.

Stauss, tüketicilerin çevrimiçi yorumlarındaki artışın kurumlar için fırsatlar yarattığı kadar tehditler de oluşturduğunu belirtmektedir. Tüketiciler internet ortamında ürünler, markalar, kurumlarla yaşadıkları olumlu ya da olumsuz tecrübelerini diğer tüketicilerle paylaşırken ağızdan ağıza iletişimi kullanırlar.¹⁶

Anderson gibi bazı yazarlar ağızdan ağıza iletişimin, özellikle bu tecrübelerin tatmin ediciliği olmadığı durumlarda arttığını savunmaktadır. Kızgınlık insanları konuşturan duygulardandır. Tüketiciler olumsuz tecrübelerini paylaşırken aynı zamanda öfkelerini de paylaşıyor, gerginliklerini azaltıyor, kendi yaşadıkları sorunları başkalarının da yaşamasına engel oluyor, sorunları çözme konusunda da tavsiye alıyorlar. İnsanlar yaşadıkları olumsuz deneyimleri, kızgınlıklarını diğer insanlarla paylaşarak bu duygularını hafifletmek, diğer insanları da aynı olayla karşılaşmamaları için uyarmak isterler. Tüketicilerin olumsuz deneyimlerini paylaşımına kurumların engel olması mümkün değildir. Ancak kurumlar, tüketicilerin olumsuz deneyimleri sonrasında yaşayacakları süreci doğru yönetebilirlerse, krizleri fırsata dönüştürebilirler. Önemli olan tüketicilerin

¹⁵ D.Ahuja vd., "Teen Perceptions of Disclosure in Buzz Marketing", *Journal of Consumer Marketing*, 2007, 24 (3), 151-159, s.151.

¹⁶ Bernd Stauss, *Using New Media for Costumer Interaction: A Challenge for Relationship Marketing*, (Berlin, In T. Henning-Thurau & U.Hansen 2000), 233-253, s.233.

yaşadıkları olumsuzluklar, kızgınlıklar, hayal kırıklıkları sonrasında onların fikirlerini değiştirebilecek stratejiler geliştirebilmektir.

Dichter, Engel, Blackwell, Miniard, Sundaram, Mitra, Webster gibi yazarlar tatmin edici tecrübelerin paylaşılmasının, olumsuz tecrübelerin paylaşılmasından farklı nedenlerle gerçekleştiğini savunmaktadırlar. Dichter'e göre,¹⁷ olumlu ağızdan ağıza yayılma (WOM – Word of mouth) iletişiminin temelinde tüketicinin ürüne karşı duyduğu yüksek orandaki bağlılık, ürün için bir şeyler yapması konusunda baskıya neden olur; ayrıca tüketici bu yolla bir takım duygusal ihtiyaçlarını da doyurabilir. Engel, Blackwell ve Miniard'a göre¹⁸ ise, konuya olan ilgi tüketiciyi tartışma ortamına girmeye teşvik eder, tavsiyeler ilgisini çeker, ürün/kurum/marka ile ilgili tecrübelerini paylaşırken içeriden bilgi veriyormuş gibi hisseder ve çevresindekilere satın alma kararı aşamasında yardımcı olmaktan mutluluk duyar. Ayrıca çeşitli reklamlar ve satış promosyonları hakkında konuşurken eğlenir, satın alma sonrasındaki kuşkularını giderir. Mutluluk, insanların konuşma ve duygularını paylaşma nedenlerinden bir tanesidir. İnsanlar mutlu olduklarında hissettikleri bu duyguyu arkadaşlarıyla, aile bireyleriyle paylaşmak isterler. Sundaram, Mitra, Webster'e göre¹⁹ de ağızdan ağıza iletişimde bulunulmasının temelinde sonucunda bir ödül beklemeden başkaları için bir şeyler yapma isteği, ürüne olan kişisel ilgi, ürüne sahip olmaktan kaynaklanan heyecan, diğer tüketicilerin gözünde akıllı tüketici olma arzusu, kendini tatmin eden kuruma destek olmak gibi nedenler yatmaktadır. Bu durum, pazarlama uzmanlarının pazara sundukları ürün ya da hizmetin tüketiciler tarafından sevilmesinin ve onları mutlu etmesinin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Ağızdan ağıza iletişimde; negatif ağızdan ağıza iletişimin, pozitif ağızdan ağıza iletişimden daha hızlı bir şekilde yayıldığı kabul edilmektedir. Ağızdan ağıza iletişim, tatmin gerçekleştirilemeyen firmaların ürünlerinin

¹⁷ Ernest Dichter, "How Word-of-Mouth Advertising Works", *Harvard Business Review* 44, 1966, 147-166, s.154.

¹⁸ J.F. Engel vd., *Consumer Behavior*, 5th Ed., (New York: Dryden Press 1993), s.46.

¹⁹ D.S. Sundaram vd., "Word-of-Mouth Communications: A Motivational Analysis in Consumer Research", 25(1), (USA: 1998), 527-531, s.529.

Ağızdan Ağıza Pazarlama Tekniklerinin Marka Tercihine Etkisi

tercih edilmemesine hatta piyasadan yok olmasına neden olabilir.²⁰ Bu durum, ağızdan ağıza iletişimin; ürünlerin, markaların, hatta kurumların yok olmasına neden olabilecek kadar güçlü olduğunu ortaya koymaktadır.

Hazır giyim sektörüne baktığımızda sektörde her geçen gün ulusal ve uluslararası yeni firmaların yer aldığı görülmektedir. Bu ortamda rekabet artmakta, tüketicinin markalar arasında seçimi zorlaşmaktadır. Tüketicinin için, marka olan ürünleri tüketmenin hazzını yaşarken diğer taraftan çevresi tarafından beğenilmek de önem taşımaktadır.

Metodoloji

Anket çalışması; tüketicilerin dış giyim ürünü satın alma kararlarını neye göre verdiklerini, marka tercihlerinde diğer tüketicilerin tavsiyelerinden etkilenip etkilenmediklerini, dijital ortamda ağızdan ağıza pazarlama faaliyetinde bulunup bulunmadıklarını demografik değişkenler göz önünde bulundurularak ölçmek amacıyla gerçekleştirilmiştir.

Araştırma evreni, çok geniş olması nedeniyle İstanbul ili ile sınırlandırılmıştır. İstanbul il nüfusu dikkate alındığında ana kütlenin büyüklüğü nedeniyle, dış giyim ürünü satın alan tüm tüketicilere ulaşmak imkânsızdır. Zaman ve maliyet kısıtlamaları da göz önüne alınarak anket çalışması, İstinye Park, Ataköy A Plus, Güngören Kale, Zeytinburnu Olivium Alışveriş Merkezleri ile sınırlandırılmıştır.

Araştırma yüz yüze anket tekniği kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Daha bağımlı değişken kabul edilen değişkenler karşısında, çeşitli demografik değişkenlerin ilişkileri ölçülmüştür.

Çalışmanın ana konusu, tüketicilerin dış giyim marka tercihlerinde, diğer tüketicilerin yorumlarının önemini ortaya koymaktır. Bu doğrultuda Türkiye’de dış giyim satın alan tüketiciler, yani tüm halk araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. Evrenin bu derece geniş olması, zaman ve maliyet

²⁰ M. Argan, M.T. Argan, “Viral Pazarlama veya İnternet Üzerinde Ağızdan Ağıza Reklam: Kuramsal Bir Çerçeve”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2006, 231-250, s. 234.

açısından kısıtlamaları da beraberinde getirmektedir. Bu nedenle, evrenden örneklem seçimi yoluna gidilmiştir. Çalışmanın örneklemini seçilirken İstanbul ili baz alınmıştır. Araştırma, adı geçen alışveriş merkezlerinde çeşitli markalara ait dış giyim ürünleri satın alan toplam 300 tüketici üzerinde gerçekleştirilmiştir.

Anket formunun geliştirilmesi, marka tercihinde ağızdan ağza pazarlamanın etkililiğini ölçmeye yardımcı olacak sorular kullanılarak gerçekleştirilmiştir. İlk iki soru, katılımcıların demografik özelliklerine ilişkindir. Daha sonraki sorularda reklamın marka tercihindeki etkisi değerlendirilmiş, tüketicilerin dijital ortamda ağızdan ağza pazarlamaya dâhil olup olmadıkları, olumsuz tavsiyelerin tüketiciyi etkileyip etkilemediği, tavsiye sonucu gerçekleştirilen satın alma eylemlerinde en güvenilir kaynağın ortaya konulması amaçlanmış ve tüketicilerin dijital ortamda marka tercihlerine ilişkin bilgi yayıp yaymadıkları araştırılmıştır.

Veriler SPSS 17.0 programında değerlendirilmiştir. Değişkenler arası ilişkilerin belirlenmesinde 1 Örneklemli T Testi'nden (1 Sample T Test) yararlanılmıştır. Ayrıca çalışmada bazı sorular için karşılaştırmalı tablolar (crosstabs) kullanılarak anlamlı ilişkilerin dille getirilmesi amaçlanmıştır.

Bulgular

Araştırma örneklemini oluşturan kitle eşit olarak kadın ve erkek bireyler arasından seçilmiştir. Örneklemin demografik verilerini oluşturan etkenlerden biri olarak da kitle 18 yaş ve altı, 19-29, 30-39, 40-49 ve 50 yaş üzeri olarak %20'serlik eşit gruplar halinde seçilmiştir. Eğitim seviyesinde %30,6 ile ağırlığı lisans mezunları oluştururken en küçük grubu %9,6 ile yüksek lisans ve doktora eğitimi almışlar oluşturmaktadır (Bkz. Tablo: 1).

Tablo: 1 Katılımcıların Demografik Özellikleri

	Frekans	Yüzde (%)
<u>Cinsiyet</u>		
Kadın	150	50
Erkek	150	50
<u>Yaş Grubu</u>		
18 ve altı	60	20
19-29	60	20
30-39	60	20
40-49	60	20
50 ve üzeri	60	20
<u>Eğitim Seviyesi</u>		
İlköğretim	65	21,6
Lise	79	26,3
Önlisans	35	11,6
Lisans	92	30,6
Yüksek Lisans/Doktora	29	9,6

Katılımcıların dış giyim markası tercih etme kararlarını etkileyen en geçerli yöntem, markanın çevrede moda olmasıdır. Bu yöntemi sırasıyla tanınmış kişiler ve sanatçıların tavsiyesi, yakınların ve arkadaşların tavsiyesi, bloglarda yazılan marka ile ilgili yorumlar, üreticinin kendi web sitesinde marka ile ilgili söyledikleri, markanın tv, dergi ya da gazete reklamları, radyo reklamları ve üreticinin marka için hazırlamış olduğu bilgisayar oyunu izlemektedir (Bkz. Tablo: 2).

Tablo: 2 Tüketicilerin Dış Giyim Markası Tercih Etme Kararlarını Etkileyen Yöntemler

	Frekans	Sıralama
Aşağıdakilerden hangisi bir dış giyim markasını satın alma kararınızı etkileyen en geçerli yöntemdir? Önem sırasına göre 1'den 9'a kadar numaralandırınız. (1=en çok etkileyen, 9=en az etkileyen)		
Yakınlarınızın ya da arkadaşlarınızın tavsiyesi	4,92	3
Bloglarda yazılan marka ile ilgili yorumlar	4,96	4
Üreticinin marka için yapmış olduğu bilgisayar oyunu	7,77	9
Üreticinin web sitesi	5,11	5
Markanın çevrenizde moda olması	1,47	1
Tanınmış kişiler ve sanatçıların tavsiyesi	2,04	2
Markanın Tv reklamı	5,17	6
Markanın basılı medya reklamları	5,94	7
Markanın radyo reklamları	7,59	8

Ağızdan Ağıza Pazarlama Tekniklerinin Marka Tercihine Etkisi

Tablo: 3'de görüldüğü üzere katılımcıların %1,3'ü reklama çok inandıklarını, %16,7'si inandıklarını, %54'ü ne inanıp ne inanmadıklarını, %25,7'si inanmadıklarını, %2,3'ü ise hiç inanmadıklarını belirtmişlerdir. Bu durumda reklama inanmayanların ve hiç inanmayanların oranı %28 iken, inananların ve çok inananların oranı sadece %18'dir.

Tablo: 3 Reklamlara Duyulan Güven

Reklamları inandırıcı bulur musunuz?	Frekans	Yüzde (%)
Çok inanırım	4	1,3
İnanırım	50	16,7
Ne inanırım ne inanmam	162	54
İnanmam	77	25,7
Asla inanmam	7	2,3

Tablo: 4'te görüldüğü üzere ortalamalar arası farkın alındığı değerlendirmeye göre, katılımcıların bir marka tercihinde bulunurken en çok arkadaşların tavsiyesine güvendikleri sonucu ortaya çıkmıştır. Bu sonucu sırasıyla ailelerinin ya da yakınlarının, tanınmış kişiler ve sanatçıların, satış elemanlarının tavsiyesi ve üreticilerin tavsiyesi izlemektedir. Arkadaşların

tavsiyesinin ilk sırada yer almasının, dış giyimin moda ve sosyal çevrede kabullenmeyle olan ilişkisinden kaynaklandığı düşünülmektedir.

Tablo: 4 Tavsiyesine En Güvenilen Kişiler

Bir marka tercihinde bulunurken en çok aşağıdakilerden hangisinin tavsiyesine güvenirsiniz? Önem sırasına göre 1'den 5'e kadar numaralandırınız. (1=en çok güvenilen, 5=en az güvenilen)		
	Frekans	Sıralama
Arkadaşların tavsiyesi	1,33	1
Tanınmış kişiler ve sanatçıların tavsiyesi	3,92	3
Üreticilerin tavsiyesi	3,99	5
Satış elemanlarının tavsiyesi	3,94	4

Üsküdar
University
Journal of
Social Sciences
Year:1
Issue:1

Katılımcıların %13,3'ü marka tercihinde bulunurken başkalarından duydukları olumlu değerlendirmelerin satın alma kararlarında çok etkili olduğunu söylerken, %80,7'si etkili olduğunu, sadece %0,7'si etkili olmadığını ve yine %0,7'si hiç etkili olmadığını belirtmiştir. Ne etkilidir, ne etkili değildir yanıtını verenlerin oranı ise %4,7'dir (Bkz. Tablo: 5).

Tablo: 5 Tavsiyenin Tüketicilerin Dış Giyim Marka Tercihini Üzerindeki Etkisi

Dış giyim marka tercihinizde, diğer tüketicilerin tavsiyesi etkili midir?		
	Frekans	Yüzde (%)
Çok etkilidir	40	13,3
Etkilidir	242	80,7
Ne etkilidir ne etkili değildir	14	4,7
Etkili değildir	2	0,7
Hiç etkili değildir	2	0,7

Ağızdan Ağıza Pazarlama Tekniklerinin Marka Tercihine Etkisi

Katılımcıların %23'ü herhangi bir dış giyim ürünü satın alırken marka tercihinde, başkalarından duydukları olumsuz yorumların satın alma kararlarında çok etkili olduğunu söylerken, %69'u etkili olduğunu, sadece %2,3'ü etkili olmadığını ve yine %0,3'ü hiç etkili olmadığını belirtmiştir. Ne etkilidir, ne etkili değildir yanıtını verenlerin oranı ise %4,7'dir (Bkz. Tablo: 6).

Tablo: 6 Olumsuz Yorumların Tüketicilerin Marka Tercihine Üzerindeki Etkisi

Diğer tüketicilerin herhangi bir markayla ilgili olumsuz değerlendirmeleri/şikâyetleri, markayı tercih etmekten vazgeçmenizden etkili midir?	Frekans	Yüzde (%)
Çok etkilidir	71	23
Etkilidir	207	69
Ne etkilidir ne etkili değildir	14	4,7
Etkili değildir	7	2,3
Hiç etkili değildir	1	0,3

Ortalamalar arası farkın alındığı değerlendirmeye göre, katılımcıların beğendikleri bir markayı bir başkasına tavsiye ederken en çok kullandıkları iletişim yönteminin yüz yüze konuşmak olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Yüz yüze konuşmayı; sosyal paylaşım ağlarında paylaşmak, telefonda konuşmak, ürün ile ilgili yorumları bloglarda yazarak diğer internet kullanıcılarıyla paylaşmak ve tanıdıklarına e-posta göndermek seçenekleri izlemektedir (Bkz. Tablo: 7). Bu sonuçlar bize yüz yüze iletişimin önemli bir tavsiye aracı olduğunu gösterirken sosyal paylaşım ağlarında paylaşımın ikinci sırada yer alması, sosyal paylaşım ağlarının giderek önemli bir tavsiye aracı haline geldiğine işaret etmektedir.

Tablo: 7 Bir Dış Giyim Markası Tavsiye Ederken Kullanılan İletişim Yöntemleri

Beğendiğiniz bir markayı bir başkasına tavsiye ederken hangi iletişim yöntemini kullanırsınız? Önem sırasına göre 1'den 5'e kadar numaralandırınız. (1=en çok kullanılan, 5=en az kullanılan)		
	Frekans	Sıralama
Yüz yüze konuşmak	1,08	1
Telefonda konuşmak	3,32	3
Sosyal paylaşım ağlarında paylaşmak	2,65	2
Tanıdıklarınıza e-posta göndermek	4,52	5
Ürün ile ilgili yorumunuzu bloglarda yazarak internet kullanıcılarıyla paylaşmak	3,40	6

Tüketici kaynaklı içeriklerin hazırlanması ve dağıtılması ile ilgili soruya yanıt veren katılımcıların %23'ü herhangi bir ürün, konu ya da marka ile ilgili yazı ya da görsel oluşturup, bunları internet ortamında diğer tüketicilerle sık sık paylaştığını, %69'u bazen paylaştığını, %4,7'si ise bugüne kadar hiç paylaşmadığını belirtmiştir (Bkz. Tablo: 8). Youtube, Wikipedia, Bloglar vb. tüketici kaynaklı medyada içerik oluşturmanın katılımcılar arasında çok popüler olmadığı görülmektedir

Tablo: 8 Tüketici Kaynaklı Medya İçeriklerinin Oluşturulması

	Frekans	Yüzde (%)
Herhangi bir ürün, konu ya da marka hakkında yazı ya da görsel oluşturup, bunu internet ortamında diğer tüketicilerle paylaştınız mı? (Youtube, bloglar, Wikipedia vb.)		
Sık sık	22	7,3
Bazen	85	28,3
Hiçbir zaman	193	64,3

150 kadın katılımcının vermiş olduğu yanıtlara göre, satın alma kararlarını etkileyen yöntemlerin önem sırası şu şekildedir: Markanın moda olması, tanınmış kişiler ya da sanatçıların tavsiyesi, yakınlarının ya da arkadaşlarının tavsiyesi, ürünün televizyondaki reklamı, bloglarda marka ile ilgili yazılan yorumlar, üreticinin web sitesi, dergi ya da gazete reklamları, radyo reklamları, üreticinin marka için hazırlamış olduğu bilgisayar oyunu (Bkz. Tablo: 9). Sonuçlar, modanın kadınlar açısından doğal bir tavsiye aracı olduğunu göstermektedir.

150 erkek katılımcının yanıtları ise şu şekilde sıralanmaktadır: Yakınlarının ya da arkadaşlarının tavsiyesi, markanın moda olması, bloglarda yazılan marka ile ilgili yorumlar, üreticinin web sitesi, tanınmış kişiler ya da sanatçıların tavsiyesi, ürünün televizyondaki reklamı, dergi ya da gazete reklamları, üreticinin ürün için yapmış olduğu bilgisayar oyunu ve radyo reklamları (Bkz. Tablo: 9). Sonuçlarda, erkekler için en önemli tavsiye aracının yakınlar ve arkadaşlarının tavsiyesi olurken, modanın onun ardından gelmesi dikkat çekicidir.

Tablo: 9 Tüketicilerin Kozmetik Ürünü Satın Alma Kararlarını Etkileyen Yöntemler ve Cinsiyet İlişkisi

	Kadın	Sıralama	Erkek	
Yakınlarınızın ya da arkadaşlarınızın tavsiyesi	4,58	3	1,35	1
Bloglarda marka ile ilgili yazılan yorumlar	5,14	5	2,24	3
Üreticinin ürün için yapmış olduğu bilgisayar oyunu	7,9	9	7,56	8
Üreticinin web sitesi	5,14	6	4,70	4
Markanın moda olması	1,5	1	1,98	2
Tanınmış kişiler ve sanatçıların tavsiyesi	2,09	2	5,08	5
Ürünün televizyondaki reklamı	5,09	4	5,35	6
Dergi ya da gazete reklamları	5,98	7	5,89	7
Radyo reklamları	7,37	8	7,81	9

Reklamlara duyulan güven ve eğitim ilişkisi incelendiğinde reklamlara inananların ve çok inananların oranı ilköğretim mezunları arasında %32,1, lise mezunları arasında %7,5, önlisans mezunları arasında %17,2, lisans mezunları arasında %20, yüksek lisans ve doktora mezunları arasında ise %11,5 oranındadır (Bkz. Tablo: 10).

Tablo: 10 incelendiğinde, reklamlara inanmayanların ve hiç inanmayanların oranı ilköğretim mezunları arasında %21,8, lise mezunları arasında %21,5, önlisans mezunları arasında %41,4, lisans mezunları arasında %23,1, yüksek lisans ve doktora mezunları arasında ise %57,2 olduğu görülmektedir.

Ağızdan Ağıza Pazarlama Tekniklerinin Marka Tercihine Etkisi

“Ne inanıyorum ne inanmıyorum” yanıtını veren katılımcıların oranı ilköğretim mezunları arasında %46,2, lise mezunları arasında %71, önlisans mezunları arasında %41,4, lise mezunları arasında %56,9, yüksek lisans/doktora mezunları arasında ise %31,4’tür (Bkz. Tablo: 10).

Tablo: 10 Reklamlara Duyulan Güven ve Eğitim İlişkisi

	İlköğretim (%)	Lise (%)	Önlisans (%)	Lisans (%)	Y.Lisans/ Doktora (%)
Çok inanıyorum	0	0	6,9	1,5	2,9
İnanıyorum	32,1	7,5	10,3	18,5	8,6
Ne inanıyorum ne inanmıyorum	46,2	71	41,4	56,9	31,4
İnanmıyorum	19,2	21,5	41,4	20	48,6
Hiç inanmıyorum	2,6	0	0	3,1	8,6

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:1
Sayı:1

18 yaş ve altı katılımcıların 90’ı, 19-29 yaş arasındakilerin %91,7’si, 30-39 yaş arasındakilerin %95’i, 40-49 yaş arasındakilerin %96,7’si, 50 yaş ve üzerindeki ise %96,6’sı tavsiyenin “çok etkili ve etkili” olduğunu söylemiştir. 18 yaş ve altı, 40-49 yaş arası katılımcılardan “etkili değildir ya da hiç etkili değildir” yanıtını veren katılımcıya rastlanmamıştır. 19-29 yaş arası katılımcılardan sadece %3,4’ü “etkili değildir ve hiç etkili değildir” yanıtını vermişken, bu oran 30-39 yaş arası, 50 yaş ve üzeri katılımcılarda %1.7’ye düşmektedir (Bkz. Tablo: 11).

Tablo: 11 Tavsiyenin Dış Giyim Markası Tercih Üzerindeki Etkisi ve Yaş İlişkisi

	18 ve altı (%)	19-29 (%)	30-39 (%)	40-49 (%)	50+ (%)
Çok etkilidir	15	10	18,3	10	13,3
Etkilidir	75	81,7	76,7	86,7	83,3
Ne etkilidir ne etkili değildir	10	6	3,3	3,3	1,7
Etkili değildir	0	1,7	1,7	0	0
Hiç etkili değildir	0	1,7	0	0	1,7

Tartışma ve Sonuç

Hazır giyim sektöründe marka tercihiinde reklam, PR, indirimler, promosyonlar, ürüne sahip olmaktan duyulan haz gibi birçok faktörün etkisi olduğu kuşkusuzdur. Ancak günümüzde oldukça yaygın kullanılan e-WOMM'ın da etkisi yadsınmaz. e-WOMM aracılığıyla markalar tüketicileriyle yakın bağ kurabildikleri gibi ürünleriyle ilgili olumsuzlukların da bu yolla kısa süre içinde yayılması kaçınılmazdır. Markalar yeni sezon ürünlerini, kataloglarını, indirimleri, özel promosyonlarıyla ilgili bilgileri müşterilerine e-mail, sms, mms, web siteleri gibi yollarla iletebildikleri gibi, müşterileriyle interaktif iletişim kurma olanağına da sahip olabilmektedirler. Öte yandan Markafoni, Trendyol gibi online alışveriş siteleri de bir çok marka ve ürünü pazarlarken online alışveriş yapan müşterilere ulaşabilmekte ve e-WOMM'ı etkin olarak kullanmaktadır.

Dış giyim sektörü modaya çok bağımlı bir sektör olması dolayısıyla moda doğal bir tavsiye aracı görevini üstlenmektedir. Sosyal paylaşım ağları ve dijital medya aracılığıyla markaların moda oluşturabilmeleri

Ağızdan Ağıza Pazarlama Tekniklerinin Marka Tercihine Etkisi

mümkündür. Günümüzde sosyal paylaşım ağları önemli tavsiye aracı olma görevini üstlenmekte ve gündemi belirlemektedir.

Bloglar, tartışma platformları gibi ortamlar; müşterilerin satın aldıkları markalarla ilgili olumlu ya da olumsuz tecrübelerini paylaştıkları ortamlar olduklarından, ürünle ilgili yıpranma, solma, deforme olma, sökülme, çekme, yırtılma vb. sorunların paylaşıldığı ve tartışıldığı ortamlardır. Özellikle tüketici firmaya ürünle ilgili bir şikâyetle gidip de olumsuz cevapla döndüğünde, diğer insanlarla bu olumsuz tecrübesini paylaşarak bir şekilde firmayla hesaplaşır. Sosyal medyada tweet atar, tüm takipçileri x marka t-shirt'ün ilk yıkamada solduğunu öğrenir; Facebook'ta duvarına yazar, yüzlerce arkadaşı öğrenir, yazdıklarını beğenen arkadaşlarının yüzlerce arkadaşı da görür, böylece tıpkı bir virüs gibi markayla ilgili yaşadığı tecrübe yayılır.

Marka tercihi bireylerin sosyal yaşamdaki statülerini belirleyen bir unsurdur. Kullandığımız markalar bizim kim olduğumuzun aynasıdır. Özellikle toplumca tanınmış ünlü kişilerin kullandığı markalar, onlara hayran olan, onlara özenen, onun gibi olma isteği olan kişilerin satın alma davranışı üzerinde kuşkusuz etkili olur. Bu kişilerin geleneksel medyada olduğu kadar dijital medyada yer alan fotoğrafları ya da tercih ettikleri ürünlerle ilgili yorumları tüketici tercihleri üzerinde etkilidir.

Firmalar değişen çağa ayak uydurabilmek ve her geçen gün artan ulusal ve uluslararası rekabete rağmen tercih edilir olabilmek için tavsiyeden yararlanmak zorundadırlar. Tüketicilerin dost, arkadaş, akraba tavsiyelerinin dijital çağda dijital ortamdan geçtiği unutulmamalıdır. Pazarlama iletişimi çabalarında dijital ortamdan yararlanılmalıdır. Firmalar sms, mms, e-mail, e-kataloglar, sosyal paylaşım ağları, bloglar gibi yollarla tüketicilerini yeni sezon ürünleri, indirimler, promosyonlar hakkında bilgilendirirken marka olmanın ön koşulu olan farklılaşmayı, özel olmayı da gözden kaçırmamalıdırlar. Çünkü tüketicilere her gün onlarca online pazarlama enformasyonu gelmektedir. Bunların arasından ancak fark edilir olabilirsiniz tüketiciye ulaşma imkânınız olabilir.

Özellikle genç tüketicilere hitap eden markaların reklam advergameleri kullanmaları, bu oyunların içinde sezon ürünlerinin ve markalarının görünmesini sağlamaları müşterilerine ulaşmalarının etkili bir yoldur; reklam olduğu hissettirilmeden tüketici algısına ulaşmanın ve zihninde yer etmenin, olumlu bir tecrübe yaşatmanın yöntemidir.

Firmalar, kendileri de, tartışma platformları, bloglar kurarak tüketicilerin ürün hakkında konuşmalarını sağlamalı, düzenli olarak bu platformları takip ederek, müşterilerinin nabzını tutmalıdır. Bu yolla firmaların memnuniyetsiz müşterileri fark etmeleri, memnuniyetsizliklerini gidermeleri ve tercih edilir marka haline gelmeleri mümkün olabilir.

KAYNAKÇA

Amy Dusto, “43 % more Europeans shop via mobile this year”, 24 Ekim 2013, Erişim 5 Mart 2015,
<https://www.internetretailer.com/2013/10/24/43-more-europeans-shop-mobile-year>

Bernd Stauss, *Using New Media for Costumer Interaction: A Challenge for Relationship Marketing*, (Berlin: In T. Henning-Thurau & U.Hansen 2000), 233-253.

D. Ahuja, T.A. Roshan, M.M. Michels, M.Walker, & M. Weissbuch, “Teen Perceptions of Disclosure in Buzz Marketing”, *Journal of Consumer Marketing*, 2007, 24 (3), 151-159.

D.S. Sundaram, K. Mitra & C. Webster, “Word-of-Mouth Communications: A Motivational Analysis in Consumer Research”, 25(1), (USA: 1998), 527-531.

Ernest Dichter, “How Word-of-Mouth Advertising Works”, *Harvard Business Review* 44, 1966, 147-166.

Ağızdan Ağıza Pazarlama Tekniklerinin Marka Tercihine Etkisi

Filiz Balta Peltekoğlu, *Halkla İlişkiler Nedir?*, 5. Baskı, (İstanbul: Beta Basım A.Ş. 2007).

Hilmi Öğütçü, “2009 – 2013 Yılları Arası Türkiye E Ticaret Büyüme Oranı ve Hacmi”, 18 Mayıs 2014, Erişim 12 Şubat 2015,
<http://www.egirisim.com/2009-2013-yillari-arasi-turkiye-e-ticaret-buyume-orani-ve-hacmi/>

İnternet ve mobil Pazar istatistikleri-2013 Q2 Türkiye Raporu, 20 Eylül 2013, Erişim 5 Mart 2015,
<http://www.connectedvivaki.com/turkiyede-internet-ve-mobil-pazar-istatistikleri-btk-2013-q2-raporu>

İzzet Bozkurt, *İletişim Odaklı Pazarlama*, (İstanbul: Media Cat 2004).

J.F. Engel, R.D. Blackwell & P.W. Miniard, *Consumer Behavior*, 5th Ed., (New York: Dryden Press 1993).

Justin Kirby, *Online Viral Marketing: The Strategic Synthesis In Peer-to-Peer Brand Marketing, Brand Channel White Paper*, (Digital Media Communications Ltd. 2004).

“Kalkınma Bakanlığı internet girişimciliği ve e-ticaret raporu yayınladı”, *E-Ticaret Mag*, 6 Şubat 2013, Erişim 2 Mart 2015,
<http://eticaretmag.com/kalkinma-bakanligi-internet-girisimciligi-ve-e-ticaret-raporu-yayinladi/>

“Master Index, (2011) Aralık 2011 Araştırma Sonuçları”, 16 Nisan 2012, Erişim 25 Mart 2013,
<http://www.mastercard.com/tr/personal/tr/promotions/MasterIndexARALIK2011Banka.pdf>

M. Argan, M.T. Argan, “Viral Pazarlama veya İnternet Üzerinde Ağızdan Ağıza Reklam: Kuramsal Bir Çerçeve”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2006, 231-250.

Nihal TOROS DAPIAPIS

Selma Özçoban, “Türk Hazır giyim Ürünlerinin Pazarlarda Yer Almasında Marka İmajı Yaratmanın Önemi ve Sarar giyim A.Ş. ye ait Uygulama”, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2003, Eskişehir.

T.C. Kalkınma Bakanlığı, *Bilgi Toplumu Stratejisinin Yenilenmesi Projesi, İnternet Girişimciliği ve e-Ticaret Eksenli Mevcut Durum Raporu*, 10 Nisan 2013.

“Türkiye genel İnternet verileri”, Erişim 7 Mart 2015,

<http://www.eticad.org.tr/bilgi-merkezi/sektorel-bilgiler/turkiye-genel-internet-verileri/>

Televizyon Reklamlarının Çocuk-Aile İlişkisi ve Boş Zaman Kavramı Ekseninde Değerlendirilmesi

The Evaluation Of Tv And Tv Commercials On The Framework Of Parent-Child Relationships And Spare Time Concept

Özgül DAĞLI(*) ve Elçin HACIBEKTAŞOĞLU(**)

Özet

Pazarlama alanı çalışanları, çocuklara yönelik tüketici pazarını, çocukların, ailenin diğer üyelerinin satın alma kararı üzerinde etkin bir rol oynayabilmeleri ve onları etkileyebilmeleri nedeniyle zengin bir pazar olarak nitelendirmektedir. Çocuklar için televizyon, internet ve sanal ortamların ardından vazgeçilmez bir iletişim aracı konumundadır. Televizyon reklamlarının çocuklar tarafından ilgiyle ve hatta gözlerini ayırmadan izleniyor olması, aileler açısından bir sorun olarak değerlendirilirken, bu durum, pazarlama sektörü için çoğu zaman büyük bir fırsat olarak kullanılmıştır. Bu çalışmanın kavramsal çerçevesinde dünyada ve Türkiye’de reklamın tarihçesi, boş zaman kavramı ve aileler ile çocukların bu kavrama yönelik bakış açılarına yer verilmekte; ailelerin, çocukların reklam izleme bağımlılıklarına yönelik bakış açılarına değinilmektedir. Araştırmanın amaçları arasında, televizyon ve televizyon reklamlarının çocuklar ve aileler tarafından nasıl ve ne yönde değerlendirildiği yer almaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak anket kullanılmıştır. Anket sonuçları, aile-çocuk ilişkisi, bağımlılık olgusu ve çocukların boş

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:1
Sayı:1

(*) Yrd. Doç Dr. Üsküdar Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Reklam Tasarımı ve İletişimi Bölümü Öğretim Üyesi. E-mail: ozgul.dagli@uskudar.edu.tr

(**) Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi.

Özgül DAĞLI ve Elçin HACİBEKTAŞOĞLU

zamanlarına ilişkin olarak ailelerin neler düşündüğüne yönelik alınan yanıtlar ve değerlendirmeler çerçevesinde tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Televizyon, TV Reklamları, Çocuk ve Aile İletişimi, Boş Zaman, Çocuk ve Reklam*

Abstract

Marketers see children as a rich and influential market because children can influence the purchasing habits of other family members and force them to do shopping. Television is also an irresistible and indispensable communication tool for children. TV commercials are seen as an ethical issue to be discussed by parents. But from the beginning of marketing advertisers see advertising as an influencing tool for children. As we all know children watch TV commercials without blinking their eyes. This research is conducted to analyze TV and TV commercials concept for children and their parents. The conceptual background of this research includes, historical background of advertising, spare time spending of children and their parents, the effects of TV commercials on parent-child relationships. Research method of this study is survey and the data are discussed in the frame of the TV, TV commercials, addiction to TV and relationships between all this concepts and parent-child communication.

Keywords: *TV, TV Commercials, Child and Parent Communication, Spare Time, Child and Advertising*

Giriş

İnternet ve sosyal medyanın büyük bir hızla televizyonun yerini aldığı inanınanın aksine televizyon, çoğu aile için halen sosyalleşmenin ve haber almanın en önemli aracı olarak görülmeye devam etmektedir. Bu durum, ailelerin boş zaman değerlendirme aracı olarak televizyonu görmelerine ve böylece çocukların televizyon ile erken yaşta tanışmalarına neden olmaktadır. Günümüzde kitle iletişim araştırmalarının öznesi haline gelen ve eleştirel çalışmaların odağında yer alan televizyon, tüm eleştirilere

rağmen halen milyonlarca kişi tarafından vazgeçilmez olarak görülen bir iletişim aracı konumundadır.

Televizyon reklamları ise, hedef kitlelere ulaşım oranı ve etkinlikleri tartışılıyor olsa da, etkileri açısından diğer vasıtalarından daha üstün olarak değerlendirilmektedir. Televizyon reklamları ve çocuk arasındaki iletişim, birçok iletişim akademisyeni açısından etik tartışmaları ile oldukça hassas bir konumda yer almaktadır. Çok sayıda makale ve araştırma, çocukların birer tüketici olarak görülmelelerinin ne derece yanlış olduğunu, televizyon reklamlarını ve televizyonu izlemenin ne derece çocuğun fiziksel ve psikolojik gelişimine zarar verdiğini ortaya koymaktadır. Tüm bu araştırmalara ve bilimsel verilere rağmen, televizyon reklamlarının sıklıkla hedef tüketici olarak belirledikleri tüketiciler, hala ne yazık ki çocuklardır.

Çocukların birer tüketici olarak, nasıl ve ne yöndeki reklama maruz kalmaları halinde zarar görmeyeceği, bu alanda çalışanları meşgul eden soruların başında gelmektedir. Çocuk için reklam eğlenceli bir iletişim unsuru olmasına rağmen aileler çoğunlukla böyle düşünmemektedirler. Aileler için reklam ve televizyon, çocuğun hem fizyolojik hem de psikolojik açıdan gelişimini engelleyecek, eğitim hayatını ve en önemlisi de okuma alışkanlığı ve sosyalleşmesini olumsuz yönde etkileyecek unsurlardır; bunların çocuktan uzak tutulması gerekmektedir. Ailelerin tüm bu endişelerine rağmen, çocukların boş zaman değerlendirme aracı olarak televizyon ve reklamı kullanmalarının önüne geçmek mümkün olamamaktadır.

Bu çalışmanın amacı, çocuklar ve ailelerinin görüş açısından televizyon; boş zaman ve reklamların değerlendirilmesidir. Çalışmada, çocuklar için reklam izlemenin ne anlama geldiği, boş zaman değerlendirme aracı olarak televizyon ve reklamların hayatımızdaki yeri irdelenmektedir.

Dünyada ve Türkiye’de Reklamın Tarihçesi ve Gelişimi

Reklamcılığın bugünkü anlamıyla gelişiminde önemli ilk adım Gutenberg’in matbaayı icat etmesiyle (1450) atılmış; reklamcılık tarihinin ilk basılı örneği ise, matbaanın icadından otuz yıl sonra İngiltere’de ortaya

Özgül DAĞLI ve Elçin HACİBEKTAŞOĞLU

çıkmıştır. William Caxton adlı matbaacı, bastığı kitapları pazarlama sorunuyla karşılaşınca, bu kitapları tanıtıcı ilanlar basıp, ayın günlerinde kiliselerde dağıtarak bu yeni uygulamanın öncüsü olmuştur. İlk gazetenin yayınlanmasında başlıca neden, Avrupa’da sermaye birikiminin başlaması ve ticaretin gelişmesi olmuştur. Ticaretin gelişiminin doğal sonucu ise reklamların otaya çıkmasıdır.¹

Reklamcılıkla ilgili faaliyetlerin gelişmesi, reklam yaptıran, reklam ajansı, reklam aracı ve reklama muhatap olan tüketici arasındaki ilişkilerin dürüst bir şekilde yürütülmesi ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu ihtiyacın, özellikle ticari faaliyetlerin gelişmekte olduğu ülkelerde daha çok arttığı gözlenmektedir. Uluslararası ticari ilişkilerin gelişmesine paralel olarak reklamcılık uygulamalarında uluslararası geçerli asgari kuralların konulması gereği, reklamcılıkla ilgilenenleri bu konuyu ele almaya sevk etmiştir. Ülkemizde bilimsel olarak oldukça hızla gelişen reklamcılığın gelişim nedenlerini 1964’ten itibaren kullanılan ofset tekniğine ve 1972 yılında televizyonun kapsamlı yayına başlamasına bağlayabiliriz.²

Reklam; tam zamanında ve yerinde, ikna edici ve bilgilendirici mesajların, firmalar, kar amacı gütmeyen kuruluşlar ve kamu kurumlarının ürünleri, hizmetleri, organizasyonları ve fikirleri hakkında izleyicileri ya da hedef pazar üyelerini ikna etmek ve/veya bilgilendirmek için kitle iletişim araçlarının herhangi birinde yerleştirmelerin veya düzenlemelerin satın alınmasıdır. Reklam, iletişimin en görülebilir olan biçimidir. Reklamın pazarlama iletişimi yöntemlerinden biri olarak kullanımı önemi günümüzde daha da arttırmıştır. Reklam, iletişim araçlarının en önemli kısmını oluşturmaktadır. Reklam sayesinde kitle iletişim araçlarının ulaşabildiği en küçük tüketici grubuna dahi ulaşılabilir.³

Boş Zaman Kavramı, Çocuk ve Televizyon Reklamları

Boş zaman, büyük ölçüde işin gerekliliği ve zorlayıcılığından kurtulma, özgürleşme anlamı taşır. İradî yönelmeler ve tercihleri kapsayan bir serbest

¹ Tufan Özsoy, “Türk Dergi Reklamlarında Kadın İmgesi Kullanımı”, Yüksek Lisans Tezi, 2006, s.27.

² Ali Atuf Bir ve Fermani Maviş, *Dünyada ve Türkiye’de Reklamcılık Reklamın Gücü*, (Bilgi Yayınevi, Ankara 1988), s.22.

³ Gıyasettin Tayfur, *Reklamcılık*, (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım 2006), s.6.

olma zamanı/yaşamı olarak tanımlanır. Özgürleşmeden denetime kadar bir dizi anlamı içerir. Özellikle de, seçme/tercih, kaçış ve özgürlük anlamlarıyla yakından ilişkilidir.

Televizyon ve çocuk ilişkisi; çizgi filmler, çocuk programları, şiddet ve korku filmleri, tüketim eğilimlerini artıran reklamların etkisi, televizyonun modern bir ifşa aracı olması gibi nedenlerle çocukların yetişkin sınırlarını öğrenmesi ve erken olgunlaşma sürecine girerek yetişkinlerle arasındaki seviye farkının kalkması gibi farklı içeriklerle ele alınabilir. Bununla beraber, televizyonunun çocuklar üzerindeki en güçlü etkilerinden biri olarak sosyalizasyon etkisi, yaygın kullanımda etkili sonuçlar doğurmaktadır. Meriç'e göre, "Çocuk televizyonu sosyal bir çerçevede seyretmekte; ailesi ve diğer sosyalleştirme ortamları, çocuğun kişiliğinin, kavramlarının ve modellerinin oluşmasında etkili olmaktadır."⁴

Çocukların algılama, bilgiyi değerlendirme ve etkilenme özellikleri dikkate alındığında, doğrudan kendilerini hedef alan reklamların pek çok açıdan çocuklar için sorun içerebileceği açıktır. Bu sorunların başında, tüm çocuk doktorlarının uyardığı üzere, fiziksel sağlık problemleri gelmektedir. Fiziksel zararın yanında psikolojik hasarlar da yer almaktadır⁵. Özellikle küçük çocuklara yönelik reklamların gereğinden karmaşık olmaları nedeniyle algılama sürecinde bozulmalara neden oldukları saptanmıştır.⁶

Çocuklar televizyondaki tüm yayınları ilgi ve merakla izlediğinden hemen hemen her konuda çok fazla bilgi ve donanım sahibi olmakta ve bu durum onları biyolojik bir tanımdan toplumsal bir kurguya dönüştürmektedir. Bu görüşü destekleyen Postman'a göre, "Çocukluk bebekliğin tersine biyolojik değil, toplumsal bir inşadır ve bu sosyal gerçekliğe sahip çıkarak çocukların mutluluğunu gözetmek, sağlıklı bir toplum görüşünü savunmak anlamına gelmektedir."⁷Ancak, çocukluktan hızla uzaklaşan 'çocuklar', çeşitli konulara ilişkin bilgi düzeyinde yetişkinlere yaklaşmaktadırlar. Bu durum,

⁴ Ümit Meriç, *Türkiye Kanatlarımızın Altında*, (İstanbul: İz Yayıncılık1997),s.146.

⁵ Ömer Torlak, *Pazarlama Ahlakı*, (İstanbul, Beta Yayınları 2001).

⁶ Mehtap Doğan, *Televizyon Reklamlarının Çocuklar Üzerindeki Etkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: Afyon2003).

⁷ Neil Postman, *Çocukluğun Yokoluşu*, çev. Kemal İnal, (Ankara: İmge Kitabevi1995),s.7.

zihniyetleri türdeş hale getirmekle görevli televizyonun, çocukları ‘daha iyi bilgilendirerek’, çocuğu, yetişkinlerin bilgisini bilir halde yetişkinliğe geçirerek çocuk dünyasından uzaklaştırdığını göstermektedir. Eğer çocuk aile içinde kendini ifade imkânı bulamıyorsa ve ev dışında sosyalleşme şansı yakalayamıyorsa, televizyon seyretmede ısrar sonucu, çocuğun giderek bağımlılık düzeyine ulaşması kaçınılmaz bir hale gelmektedir.⁸

Televizyon, görsel ve işitsel algılara hitap eden bir medya aracı olarak sunduğu hayali görüntüler ile her türlü bilgiyi her yaştan izleyiciye sunmaktadır. Postman’a göre, “Televizyon, çocuklara televizyon izlemenin onlardan talep ettiği şeyleri yapmalarını öğreterek eğitir. Kitap okumak, bir sahne gösterisini izlemekten ne kadar farklıysa, televizyon izlemenin gereklilikleri de bir sınıfta ders dinlemenin gereklerinden farklıdır.”⁹

Çocukların Televizyon Reklamlarını İzleme Durumları

RTÜK tarafından yapılan araştırmaya göre Türkiye’de televizyon izleme oranı, günlük olarak ortalama dört saate yükselmiştir. Çocuk ve televizyon arasındaki ilişkiyi fiziki şartlardan ayrı incelemek olanaksızdır. Aile, ev, toplum içinde bulunduğu durum vb. izleme alışkanlıklarını etkilemektedir. Aileler, çocuklarının genelde iki-üç yaşları civarında televizyon izlemeye başladıklarını belirtmektedirler.

Televizyon tavır, davranış ve değerlerin güçlü bir çevresel faktörü olmakta; pek çok evde, okul ve ev gibi geleneksel sosyalleşme faktörlerini tehdit etmektedir. Çocuklar, liseyi bitirme yaşına geldiklerinde öğretmen karşısında oturdukları süreden %50 daha fazla bir süreyi televizyonun karşısında geçirmektedirler. Bu sürenin çoğu, çocuklar için hazırlanmış programlar yerine, oyun programları, diziler ve müzik kanalları seyredilerek geçirilmektedir. Televizyon izleyici ayırt etmez. Eğer bir çocuk dört yaşındaysa ve televizyonu açabiliyorsa, on dört veya kırk yaşında olan birisiyle aynı bilgileri paylaşacak demektir. Çocuklar boş zamanlarının çoğunu televizyon karşısında geçirdiklerinden, seyrettikleri, aslında bu

⁸ Mustafa Ruhi Şirin, *Televizyon Çocuk ve Aile*, (Iz Yayıncılık 2006), ss.42-43.

⁹ Neil Postman, *Televizyon: Öldüren Eğlence*, çev: Osman Akınhay, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1994), s.158.

gerçek olmayan dünya, onların gerçek dünyası olmaktadır.

Ailenin ev içi yaşayışını gösteren fotoğraflar, genellikle aileyi ekran başında seyrettiği şeyden keyif aldığını göstermektedir. Ancak günümüz toplumlarında bir aile ne kadar sıklıkta böyle bir arada oturup aynı programı seyretmektedir? Modern dünyada çocukların daha özgür oldukları, kendi kararlarını kendilerinin verdikleri, bu bağlamda ne seyredeceklerini de kendilerinin belirledikleri bilinmektedir. Evde neyin seyredileceği genellikle tartışma konusudur. Eve daha çok televizyonun alınmasının bu sorunu azalttığı ve kesin çözüm olarak görüldüğü söylenebilir. Çocuklar daha küçükken, ailelerin ne zaman ve neyi seyrettikleri, çocukların da ne seyrettiklerini etkilemektedir. Bununla birlikte çocuklar, muhtemelen büyüklerden ziyade diğer çocuklarla birlikte televizyon seyredeceklerdir. Çünkü günümüz dünyasında çocuklar, genellikle tek başlarına veya arkadaşlarıyla televizyon izlemektedirler.¹⁰

TV Reklamları, Çocuk ve İzleme Bağımlılığı

Çocuk toplumun geleceği ve teminatı olmanın yanında, günümüz toplumlarının en asli tüketim öznesi durumuna gelmiştir.¹¹ Çocukluğun kendine has oyuncak, giyecek ve beslenme ürünlerinden oluşan tüketim ve ihtiyaç kalıpları yerini, cep telefonu, kredi kartı, araba gibi yetişkin ürünlerinden oluşan tüketim mekanizmalarına bırakarak yeni bir süreci başlatmıştır. Jacques Seguela, “Hollywood daha beyaz yıkar” isimli kitabında, tüketici olarak çocuğun eleştirisine yer vermekte ve konuya eleştirel bir bakış açısı kazandırmaktadır.¹²

Televizyon ve televizyon reklamları, çocuklar tarafından iyi izlenmesinin yanı sıra reklamların yönlendirici mesaj içeriği sayesinde çocuklara satın alma davranışı da kazandırmaktadır. Öner'e göre, reklamın gücü, satın alma yetisi gelişmemiş çocuklar üzerinde etki uyandırarak gerçekçi olmayan satın

¹⁰ Defne Özönur Çöloğlu, *Televizyon Mesih mi Şeytan mı?* (İstanbul: Ütopya Yayınevi 2009), ss.107-110.

¹¹ Sevim Cesur ve Oya Paker; “Televizyon ve Çocuk: Çocukların TV programlarına İlişkin Tercihleri”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, www.e-sosder.com, 2007, Kış,c.6, 106-125.

¹² Jacques Seguela, *Hollywood Daha Beyaz Yıkar*; çev. İsmail Yerguz, (İstanbul: Afa Yayıncılık 1991)

Özgül DAĞLI ve Elçin HACİBEKTAŞOĞLU

alma kararları verdirmesidir.¹³ Bu tespit çocuk-reklam ilişkisi bakımından önemlidir. Reklamlar, hatırlatmaya dayanan kısa, renkli ve hareketli tekrarlarla artan izleme çekiciliği ile sloganlaştırdığı reklam mesajları ve müzikleri eşliğinde hatırlanmayı kuvvetlendirmektedir.¹⁴ Bu türlü kolay hatırlanabilir ve çekici reklamların, çocuklar üzerindeki etkinliğini arttırdığı somut bir gerçek olarak görülmektedir. Böylece çocuk ile ürün ya da marka arasında olumlu tutum ve duygusal ilişki gelişmektedir.

Reklam, bir ürün ya da hizmeti tanıtmak ve sattırmak hedefiyle hem ilgi çekici hem de satın alma davranışını sağlamada uyarıcı olmak zorundadır. Üretici ve tüketici arasında bir köprü görevine sahip reklamlar, özellikle çocuklar açısından etkili sonuçlar doğurmaktadır. Reklamda çocuk kullanımı ise çocuklardan oluşan tüketici hedef kitleyi yaratmada hem çocuk hem yetişkin açısından istenen sonuçlar elde edebilmek bakımından son derece etkilidir.

Yaşamının ilk aylarında, ihtiyaçlarına annenin anında cevap vermesi ve onları tatmin etmesi ile çocuk, arzusunun sihirli bir şekilde gerçeğe dönüştüğünü sanarak mutlak bir güce sahip olduğu yanılması içinde yaşar. Biraz büyüyüp de arzu ve tatmini arasındaki zaman aralığı anne tarafından açılmaya başladığında çocuk, annenin yokluğunu imgelem etkinliğiyle doldurmaya başlar. Böylece çocuk gerçekliği düşünmeyi, inşa etmeyi yani imgelem etkinliğinde bulunmayı öğrenir. Bu öğrenme sırasında, arzularının sihirli bir şekilde gerçek olduğunu düşünmesinden kaynaklanan mutlak kudrete sahip olduğu yanılmasını da yitirmeye başlar. Televizyondan geniş bir hedef kitlesine ulaşmak üzere yayılan görüntüler, sözü edilen bu eksikliği gidermek üzere sürekli kullanıldığında, çocuklar gerçekten ciddi risklerle karşı karşıya kalmaktadırlar. Çocuk yoğun bir imge ve ses bombardımanına maruz kaldığında, kişisel gelişimi ve iç dengesi için vazgeçilmez bir öneme sahip olan içsel imgeleri üretebilmesi için gerekli olan zamana sahip olamaz. Televizyon çocuk bakıcısı rolünü üstlendiğinde, çocuk da ondan ayrılmayacak kadar kendisini televizyona bağımlı hissetmekte, bir tür

¹³ Yahya Akyüz, “Çocukların Televizyon Reklamlarına Karşı Korunması”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1991, Vol.12, sayı 1-4, s.251.

¹⁴ Nilüfer Timisi, “Televizyonda Şiddet, Tüketim ve Çocuklar”, *Mediacat Aylık Pazarlama İletişim Dergisi*, 1998, sayı 40, s.46.

pasiflik riskiyle, derinlik kaybı riskiyle karşı karşıya kalmaktadır.

Araştırmacılar, özellikle çocukların, televizyona karşı olan ilgilerinin zamanla bağımlılığa dönüştüğü görüşünde birleşmektedirler. Bağımlılığın oluşumunda anne ve babanın televizyon izleme şekli ve süresi, dolayısıyla izleme alışkanlığının da belirgin bir etkisinin olduğu görülmektedir. İçeriği ne olursa olsun, sürekli televizyon izleyen çocuk ciddi bir bağımlılık sorunu ile karşı karşıyadır. Bağımlılık vurgusunun yanı sıra reklamlar çocukların yiyecek ve giyecek tercihlerini doğrudan şekillendirebilmektedir. Örnek olarak, yapılan bir araştırmaya göre, Amerika yiyecek sanayisinin çocuk ürünlerine yönelik kapsamlı pazarlama çalışmaları vardır ve çocuklara yönelik televizyon programları esnasında reklamcılar oldukça baskındır. Amerika’da Mart 2000’de periyodik olarak haftada bir kez yayınlanan çocuk programları esnasında yayınlanan birbirinden farklı televizyon reklamlarının %46’sının yiyecek reklamlarına ait olduğu görülmüştür.¹⁵ Televizyon reklamlarının, çocukların yiyecek tercihlerini etkilediği bilinmektedir.¹⁶Yapılan bir başka araştırmaya göre, sigara reklamlarının çocukların sigara içme alışkanlıklarını etkileyebildiği kabul edilmektedir.¹⁷

İngiltere’de 1955, Japonya’da 1957 ve Kanada’da 1958 yılından beri gerçekleştirilen, televizyon ve çocuk ilişkisini inceleyen çalışmalarda, bağımlılık konusunun yoğun bir şekilde ele alındığı görülmektedir. Çalışmalardan biri, her Avrupalı bebeğin iki yaşında televizyonu açmayı öğrendiğini, üç yaşından itibaren de izlemeye başladığını vurgulamaktadır. Fransa’da gerçekleştirilen başka bir araştırma ise, bağımlılığın inanılması güç boyutlara ulaştığını göstermektedir. Jung Bay Ra tarafından gerçekleştirilen araştırmada, çocuklardan babaları ve televizyon arasında bir seçim yapmaları istenmiş, çocuklar babasız yapabileceklerini; buna karşılık, televizyondan asla vazgeçemeyeceklerini belirtmiş ya da sessiz kalmışlardır.¹⁸

¹⁵ Nancy M. Childs ve Jill K. Maher, “Gender in food advertising to children: boys eat first”, *British Food Journal*, Vol. 2003, 105 Sayı: 7, 408 - 419.

¹⁶ Angela Donkin vd., “Children’s Food Preferences: Television Advertising vs Nutritional Advice”, *British Food Journal*, 1992, Volume: 94, No 9.

¹⁷ Gerard Hastings B ve Philip P. Aitken, “Tobacco advertising and children’s smoking: a review of the evidence”, *Journal of Marketing*, 1995, Vol: 29, No, 11, 6-17.

¹⁸ Kara Chan ve James U. McNeal, “Parent-child communications about consumption and advertising in China”, *Journal of Consumer Marketing*, 2003, Vol: 20, No: 4, 317-334.

Özgül DAĞLI ve Elçin HACİBEKTAŞOĞLU

Yapılan araştırmaların bir kısmı çocukların kanaldan çok programa bağımlılık gösterdiklerini ortaya koymaktadır. Ancak özellikle tematik televizyon kanallarının ortaya çıkışıyla programa bağımlılık daha çok kanala bağımlılığa dönüşmüştür. Son 10 yılda artarak çoğalan akşam haberleri saatine kadar, gündüz yayın akışını tamamen çocuklara yönelik yayınlara ayıran, ya da yirmi dört saat kesintisiz yayın yapan tematik çocuk kanalları, başlangıçta çocuklar için güvenli bir içerik sundukları gerekçesiyle pek çok ebeveyn tarafından tercih edilmiştir. Böylece çocuk televizyonun karşısında yalnız bırakabilmekte, ani ve istenmeyen görüntülerle karşılaşmayacağı varsayılmaktadır. Ancak bu durum da zamanla eleştirilmiş ve güvenli bulunan içeriklerin tek başına sorunu çözmeyeceği, asıl sorunun çocukların yaşamında televizyon izleme eyleminin, “tek boş zaman etkinliği” olarak yer almasından da kaynaklanabileceği tartışılmıştır.

Uzmanların çocuk ve televizyon bağımlılığı üzerinde titizlikle durmalarının başlıca nedeni, fazla hayat deneyimi olmayan çocuğun, eğlendirici bulduğu televizyonu, içinde yaşadığı toplumu, dünyayı tanımak ve anlamak için kullanmalarından kaynaklanmaktadır. Burada üzerinde durulması gereken; çocuğun, kurmaca ile gerçek arasındaki farkı net bir şekilde ayırt edememesi ve olaylardan fazlaca etkilenmesidir. Yaşamı deneyerek öğrenmesi yerine tek yönlü bir araçtan gelen mesajlardan kazanması doğrultusunda duyulan kaygı, çocuk ve televizyon bağımlılığı noktasında ilgiyi aileye yöneltmekte ve ailenin izleme davranışlarının önemi bir kez daha hatırlanmaktadır.¹⁹

Televizyon etkileri bilimsel olarak davranış üzerindeki etkileri (saldırganlık, oy verme, satın alma vb.); tutum, algı ve değerler üzerinde bilişsel etkileri (değerler, algı, gerçekliğin kurulumu) şeklinde ayrıştırılabilir. Televizyonun etkileri söz konusu edildiğinde; öncelikli alanlardan biri de televizyon programlarındaki şiddet içerikli programların izleyiciler üzerinde davranış (saldırgan davranış); şiddet davranışının öğrenilmesi; algı ve tutumlar (dünyanın tehlikelerle dolu olduğu algısı, dünyada şiddetin çok yaygın olduğu kanaatinin artması) gibi davranışsal ve bilişsel süreçlerdeki

¹⁹ Yıldız Dilek Ertürk ve Ayşen Akkor Gül, *Çocuğunuzu Televizyona Teslim Etmeyin*, (Ankara: Nobel Yayınevi 2006), ss. 14-15.

etkileridir. Böylelikle televizyon ve şiddet ilişkisi televizyonun etkilerini anlama çabasında önemli veriler sağlayabilir.²⁰

Aile, Çocuk ve Televizyon İlişkisi

İletişim araçları, çoğunlukla çocuk dünyasına ve ilgilerine göre değil, yetişkinlere yönelik olarak düzenlenmektedir. Buna karşılık özellikle video ve televizyon yetişkinler tarafından kötülenmektedir. Çocuk üzerindeki olumsuzlukların baş nedeni olarak da bu iletişim araçları gösterilmektedir. Çocukların başta medya olmak üzere medyadan yansıyanlar hakkında çok az bilgi sahibi oldukları tuzağına düşmemek gerekir. Aileye yön veren çocuğun, medya deneyiminden de söz etmek mümkündür. Modern çocukluğun medya deneyimi günümüz çocuğunu tanımak bakımından büyük önem taşımaktadır. Çocuk, yeni medya türleri arasından yaptığı seçimde, kendi iradesiyle seçim yapmamış olsa bile, yanılabilceğini kabul edebilmekte; okuyacağı dergiyi kendisi seçmekte; seyredeceği sinema filmine kendi başına karar verebilmektedir.

İnsanlığın geliştirdiği biricik kurum aile kozasıdır. Medeniyete değere üreten en küçük sosyal birim de ailedir. Her medeniyet, kendi insanını yetiştirirken değer üretimini aile üzerinden gerçekleştirir. Yeni kuşakların çocuk yetiştirirken medeniyet merkezli çocuk bilgisine ihtiyaç duymasının nedeni de budur. Bu yüzden, medeniyeti ortak aile çevresi kabul ederiz. Medeniyet fikri ile çocuk yetiştirmek, aile odaklı çocuk merkezli insan yetiştirme projesinin esasıdır. Bu medeniyet, çocuk yetiştirme bilgisine uygulama alanı bulamıyorsa tarihin sahnesinden çekilmeye mahkumdur. Ailenin, çocuğu, bir gün üyesi olacağı toplum içinde etkin görev almaya hazırlayıcı rolünün zayıflaması, aile üzerine yeniden düşünmemizi gerektirir. Ailede rollerin etkisiz duruma gelmesi ise köklü bir değişimin yaşandığına işaret etmesi bakımından önemlidir.

Aile-medya alanının en kırılgan noktası çocuk ve medya ilişkisidir. İletişim araçları güvenden çok meraktan dolayı benimsenir. Çocuklar bu

²⁰ Hasan Hüseyin Tayla, Televizyonla Yetişmek: *Televizyon Şiddetinin Etkileri Üzerine Bir Araştırma*, (Konya: Çizgi Yayınevi 2011), ss. 34-35.

araçları kullanma bilgisinden yoksun oldukları için merakla başlayan ilgi tutkuya dönüşebilir. Ancak, hiçbir iletişim aracı çocuğun sosyalleşmesi ve entelektüel düzeyinden sorumlu tutulamaz. Tek başına hiçbir iletişim aracı çocuk yetiştirmeye ne ehildir ne de sosyalleşmeyi gerçekleştirecek kadar olgunlaşmıştır. Ehil olma ve olgunlaşma hali makineye değil insana ait bir değerdir.

Aile, çocuk ve medya sarmalının çözümü, boy aynasına bakmaya cesaretimizin olup olmadığı ile de yakından ilişkilidir. Bunun için de önce kendimizle yüzleşmeliyiz. Eğer bu alanda en yakıcı soruları kendimize sorabilirsek McLuhan'ın deyişiyle televizyonun evimizde inşa ettiği Berlin duvarlarını yıkmaya aday olabiliriz.²¹

04-06 Yaş Grubu Çocukların Reklam İzleme Alışkanlıklarında Ailelerin Tutumları İle İlgili Alan Araştırması

Araştırmanın Amacı: 04-06 yaş anaokuluna giden çocuk sahibi ailelerde televizyon reklamlarının çocuklar üzerindeki etkilerinin ve ailelerin tutumlarının incelenmesidir. Anket çalışması 28-29 Nisan 2014 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın temel amaçları anaokulu çağındaki (04-06 yaş grubu) çocukların:

- Boş zaman etkinliklerini ve televizyon izleme eğilimi düzeyini;
- Haftada televizyon izleme saatlerini;
- Beğendikleri program türlerini;
- Etkilendikleri reklam türlerini;
- Hangi tip ürün reklamlarından hoşlandığını;
- Reklamları sevme nedenlerini;
- Reklam izleme alışkanlıklarında ailelerin tutumlarını belirlemektir.

²¹ Mustafa Ruhi Şirin, *a.g.e.*, ss. 167-169.

Araştırmanın Varsayımları

- Televizyon reklamları çocukları yanlış beslenmeye özendirir.
- Çocuklar aileleri eşliğinde televizyon seyretmektedir.
- Çocuklar boş zamanlarında televizyon seyretmektedir.
- Çocuklar en çok çizgi film seyretmektedirler.
- Aileler çocukların televizyon seyretmesine müdahale etmemektedirler.
- Çocuklar reklamlarda gördükleri ürünlere sahip olmak istemektedirler.
- Çocuklara göre reklamlarda söylenen her şey doğrudur.
- Eğitim düzeyi düşük olan aileler çocuğun televizyon seyretmesine karışmamaktadır.

Araştırmanın Yöntemi

Reklam, televizyon ve televizyon reklamlarının etkilerine ilişkin olarak İstanbul'un Bahçelievler ilçesindeki Kumport Anaokulunda okuyan 04-06 yaş çocuk grubunun aileleri ile yüz yüze görüşme yöntemi ile anket çalışması gerçekleştirilmiştir.

Araştırmada önceden hazırlanmış bir anket formu kullanılmıştır. Bu anket formunda ilk olarak, görüşülen ailelere “Çocuğunuz boş zamanlarda en çok neler yapar?” sorusu sorulmuş ve televizyon izleme eyleminin ne kadar sıklıkla gerçekleştirildiği belirlenmeye çalışılmıştır. Seçim yapılmak istenen alternatifler arasında, “televizyon seyretmek”, “arkadaşlarıyla oynamak”, “resim yapmak”, “bilgisayar oyunları oynamak”, “reklam izlemek” ve “diğer” seçeneklerine yer verilmiştir. İkinci olarak, çocukların televizyon izleme sürelerini belirlemek amacıyla “haftada kaç saat televizyon izledikleri” sorulmuştur. Verilecek cevaplarda 2saat ve daha az, 3-4 saat, 4-5 saat, 6-7 saat, 7 saat ve üzeri alternatifleri arasından işaretleme yapmaları istenmiştir.

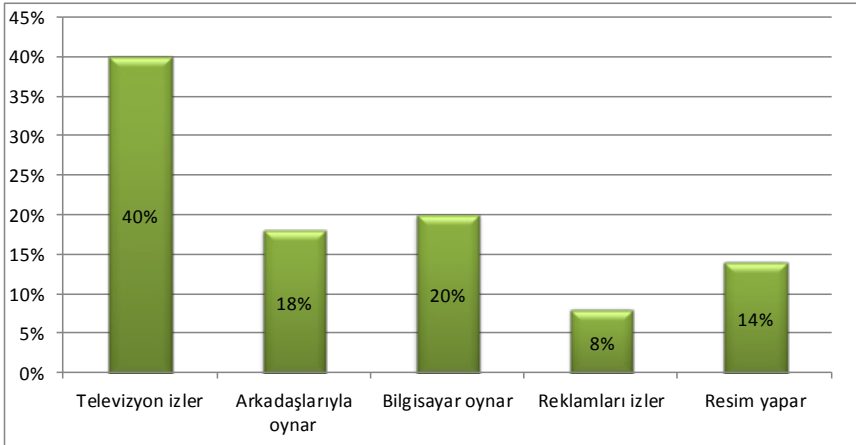
Üçüncü olarak, program tercihleriyle ilgili sorular sorulmuştur. Burada sevilme ve izlenme nedenlerini belirlemeye yönelik sorulara yer verilmiştir.

Özgül DAĞLI ve Elçin HACİBEKTAŞOĞLU

Dördüncü olarak, ailelerin çocukların televizyon izleme alışkanlıklarındaki tutumunu anlayabilmek için “Ailelere, çocuğunuzun televizyon seyretmesine müdahale ediyor musunuz ve neden?” soruları sorulmuştur. Seçenekler arasında “bizimle daha çok vakit geçirmesi için”, “uyku düzenini bozduğu için”, “çocuğumu olumsuz etkilediği için”, “radyasyona maruz kalmaması için”, “televizyondaki birçok programın yaşına uygun olmadığını düşündüğüm için”, seçeneklerine yer verilmiştir.

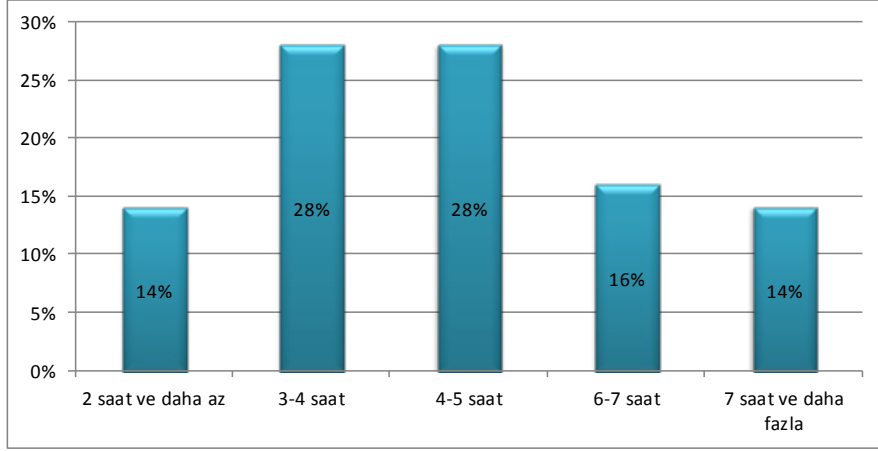
Bağımsız değişkenler; araştırma sonuçlarının raporlaştırılması, uygun frekans şekil ve tabloların oluşturulması ve bunların kısaca yorumlanması ile yapılmıştır. Doldurulan anket formları, gerekli kontroller yapıldıktan sonra, verileri kodlanıp, sonrasında da Microsoft Excel formatında bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Analizlerde yüzde dağılımı tekniği kullanılmıştır.

Tablo: 1 Çocukların Boş Zaman Etkinlikleri

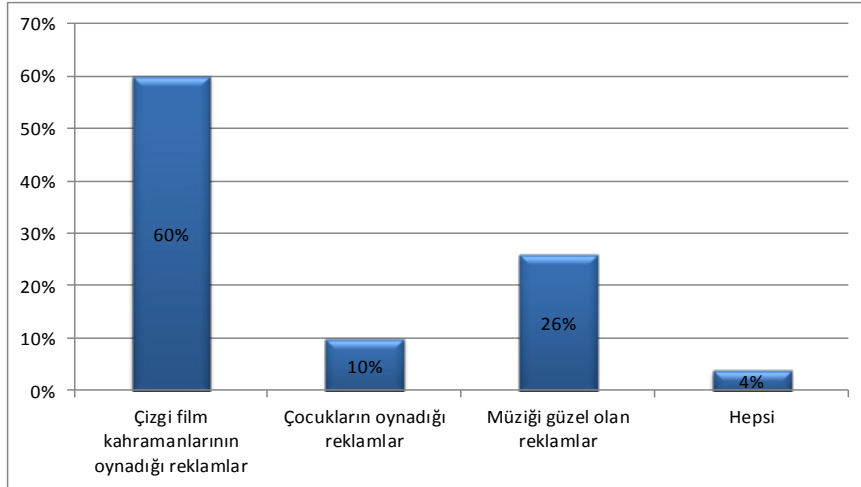
Boş zaman etkinliklerinin oranı: Çocukların %40'ı (20 kişi) televizyon seyretmekte; %20'si (10 kişi) bilgisayar oynamakta; %18'i (9 kişi) arkadaşlarıyla oynamakta; %14'ü (7 kişi) resim yapmakta; %8'i (4 kişi) reklamları izlemektedir.

Tablo: 2 Çocukların Haftada Televizyon İzleme Süreleri

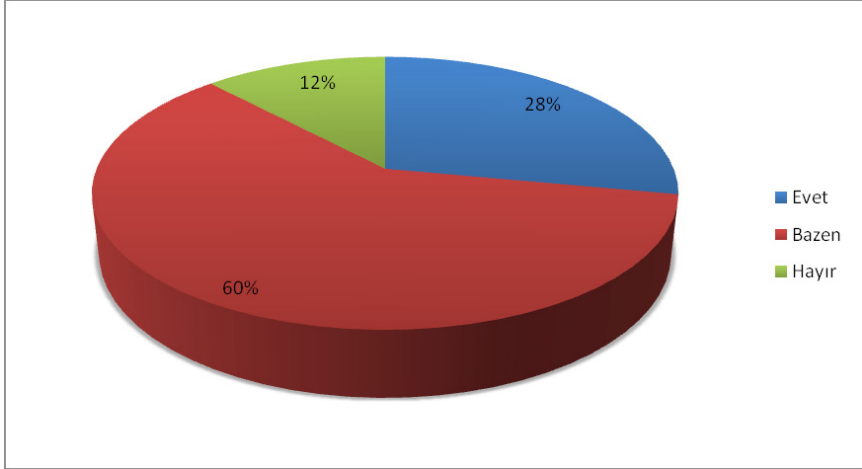
Çocukların haftada televizyon izleme süreleri: 3-4 saat %28 (14 kişi), 4-5 saat %28 (14 kişi), 2 saat ve daha az % 14 (7 kişi), 6-7 saat %16 (8 kişi), 7 saat ve daha fazla %14 (7 kişi)'dür.

Tablo: 3 Çocukların Etkilendikleri Reklam Türleri

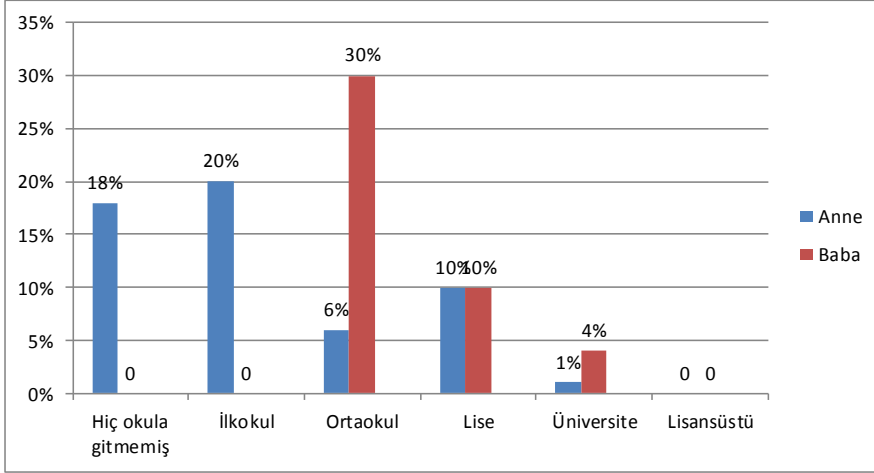
Çocukların etkilendiği reklam türlerinde birinci sırada çizgi film kahramanlarının oynadığı reklamlar %60 (30 kişi), ikinci sırada müziği güzel olan reklamlar %26 (13 kişi), üçüncü sırada çocukların oynadığı reklamlar %10 (5 kişi), dördüncü sırada hepsi %4 (2 kişi) yer almaktadır.

Tablo: 4 Ailelerin Çocukların Televizyon Seyretmelerine Müdahaleleri

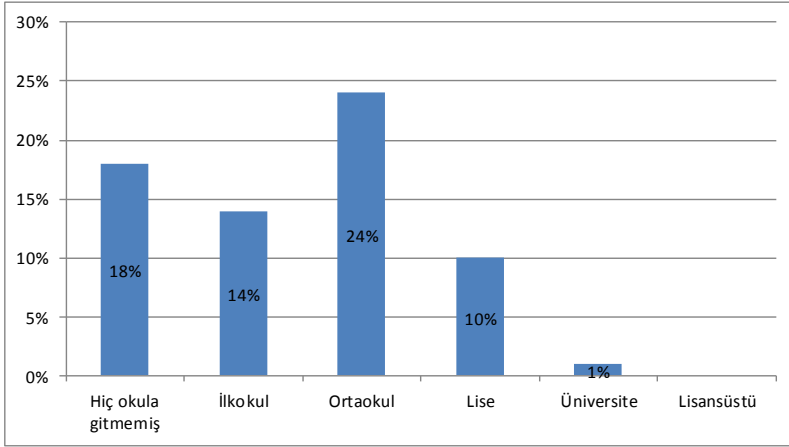
Ailelerin %60'ı (30 kişi), çocuklarının televizyon seyretmelerine bazen müdahale ettiklerini; %28'i (14 kişi) evet diyerek çocuklarının televizyon seyretmelerine müdahale ettiklerini belirtmekte; %12'si (6 kişi) ise bu soruya hayır cevabını vermektedir.

Tablo: 5 Anne-Babanın Eğitim Düzeyi

Annelerin eğitim düzeyi: %18 (9 kişi) hiç okula gitmemiş, %20 (10 kişi) ilkokul mezunu, %6 (3 kişi) ortaokul mezunu, %10 (5 kişi) lise mezunu, %1 (1 kişi) üniversite mezunudur. Babaların eğitim düzeyi %30 (15 kişi) ortaokul mezunu, %10 (5 kişi) lise mezunu, %4 (2 kişi) üniversite mezunudur.

Tablo: 6 Ailenin Eğitim Düzeyine Göre Çocukların Televizyon Seyretmesine Müdahale Etmeme Durumu

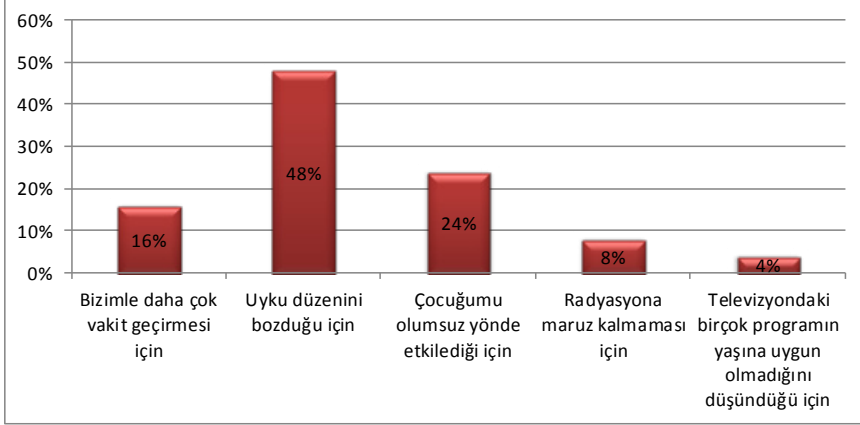

Ortaokul mezunu olanların %24'ü (12 kişi), hiç okula gitmemiş olanların %18'i (9 kişi), ilkököl mezunu olanların %14'ü (7 kişi), lise mezunlarından %10'u (5 kişi), üniversite mezunlarından %1 (1 kişi)'i çocukların televizyon seyretmesine karışmamaktadır.

Tablo: 7 Eğitim Düzeyine Göre Ailelerin Çocukların Televizyon Seyretmelerine Müdahale Etme Durumu

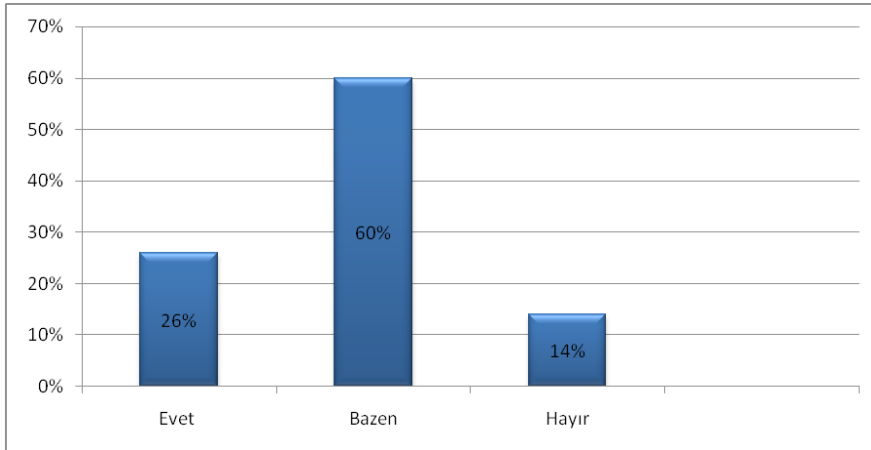
Eğitim Düzeyi	Müdahale Edenlerin Sayısı	Müdahale Etmeyenlerin Sayısı	Kişi Sayısı
Hiç okula gitmemiş	0	9	9
İlkokul	3	7	10
Ortaokul	6	12	18
Lise	5	5	10
Üniversite	2	1	3
Lisansüstü	0	0	0

Tablo 8: Ailelerin Çocuklara Televizyon İzlemelerinde Müdahale Etmelerinin Nedenleri

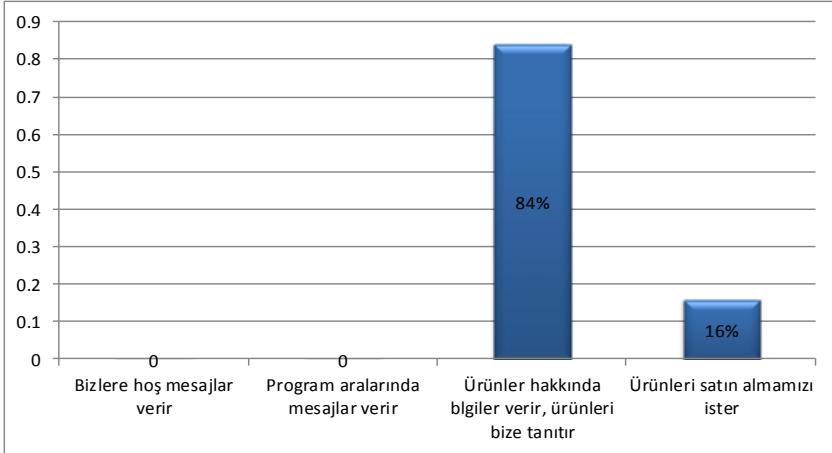
Çocukların televizyon izlemelerine müdahale etmelerinin nedenine karşılık ailelerin verdiği cevaplara göre; uyku düzenini bozduğu için (%48), çocuğumu olumsuz yönde etkilediği için (%24), bizimle daha çok vakit geçirmesi için (%16), radyasyona maruz kalmaması için (%8), televizyondaki birçok programın yaşına uygun olmadığını düşündüğüm için(%4)'tür.

Tablo 9: Ailelerin Çocuklara Reklamlar Hakkında Bilgi Vermesi

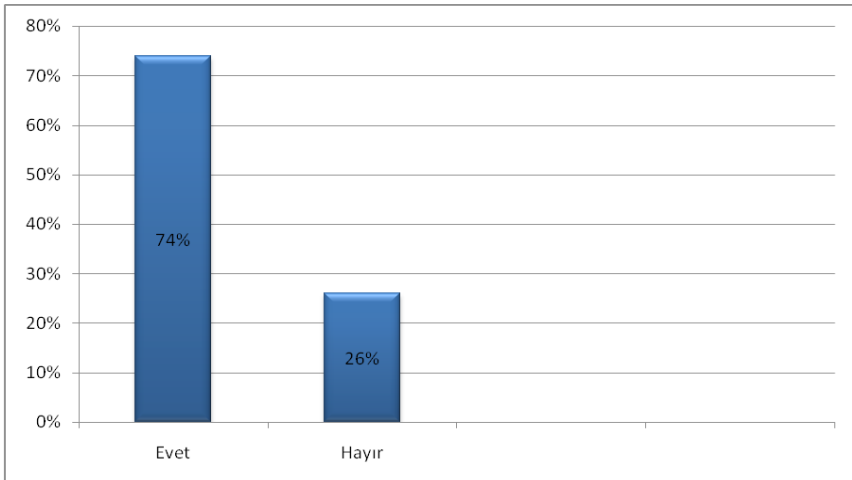
Ailelerinin %26'sı (7 kişi) bu soruya evet, %60'ı (30 kişi) bazen, %14'ü ise (7 kişi) hayır cevabı vermişlerdir.

Tablo 10: Televizyon Reklamları Ne Hakkındadır?

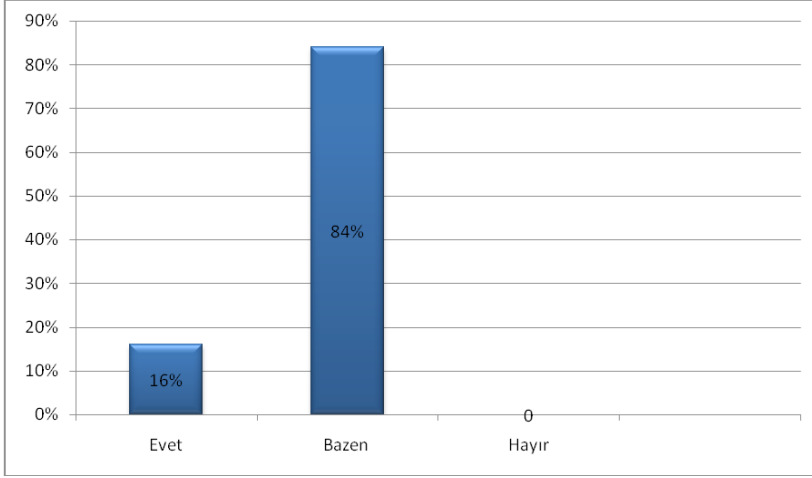
“Televizyon reklamları ne hakkındadır?” sorusunun cevaplarının oranları şu şekildedir: Ürünler hakkında bilgiler verir, ürünleri bize tanıtır %84 (42 kişi), ürünleri satın almamızı ister %16 (8 kişi).

Tablo 11: Çocuklara Göre Reklamlarda Söylenen Her Şey Doğru Mu?

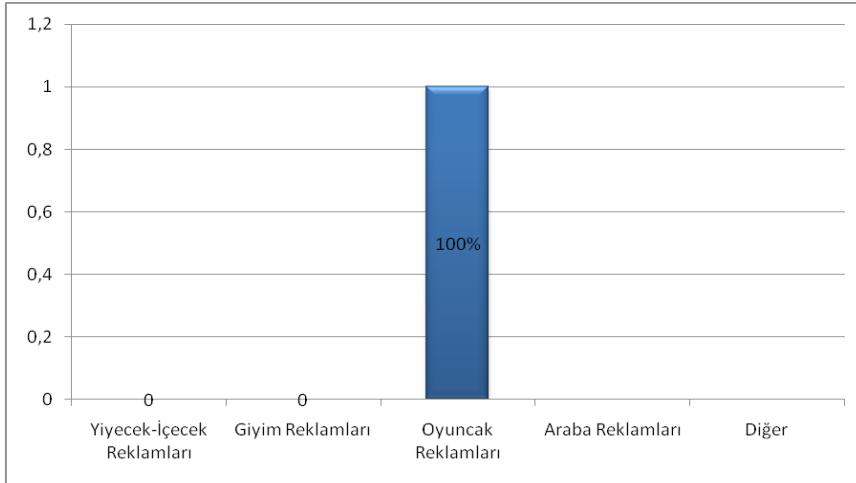
Ailelere sorulan “Çocuğunuza göre reklamlarda söylenen her şey doğru mudur?” sorusuna verilen cevaplarda evet %74 (37 kişi) iken hayır %26 (13 kişidir).

Tablo 12: Çocuklar Reklamlarda Gördükleri Ürünlere Sahip Olmak İstiyor Mu?

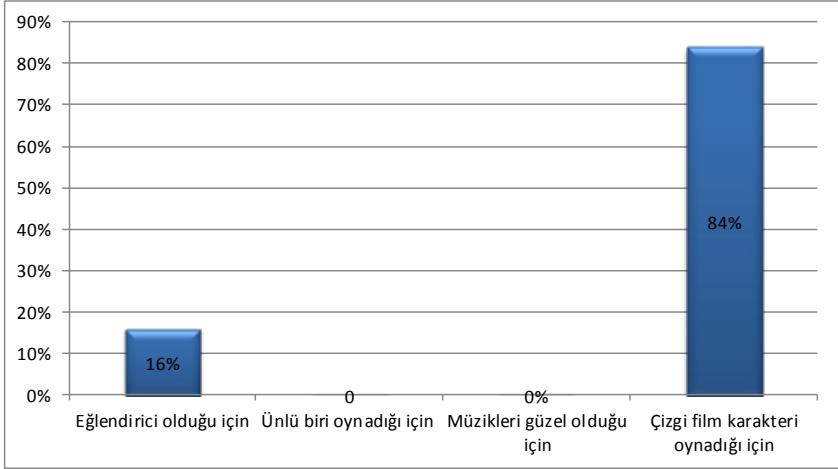
Çocukların reklamlarda gördükleri ürünlere sahip olma isteği: Evet %16 (8 kişi), bazen %84 (42 kişi).

Tablo 13: Çocukların En Çok Hoşlandığı Reklam Türleri

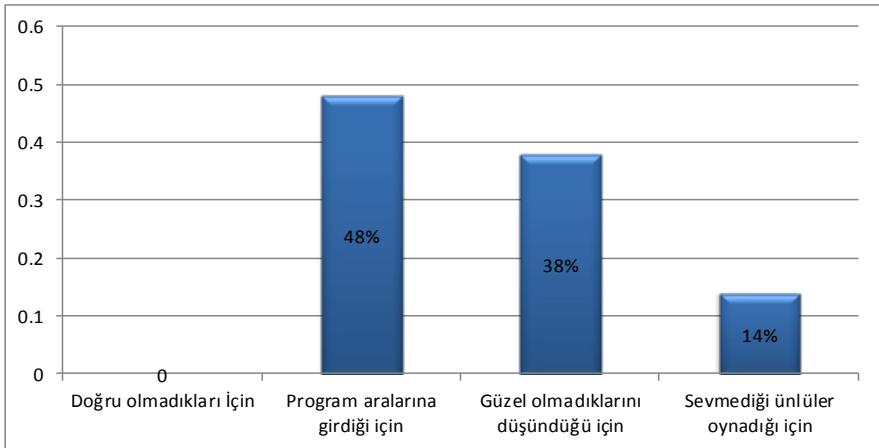
Çocukların en çok hoşlandığı ürün reklamları oyuncak reklamları olup 50 kişinin hepsi yani %100'ü bu yanıtı vermişlerdir.

Tablo 14: Çocukların İzlemekten Hoşlandığı Reklamları Sevmeye Nedeni

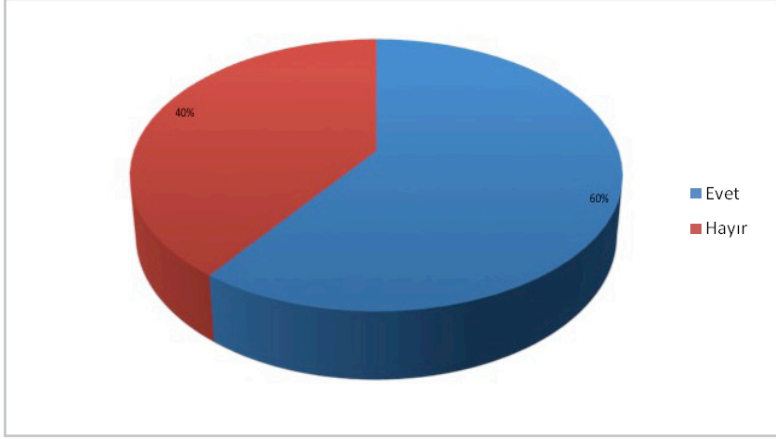
Çocukların izlemekten hoşlandığı reklamları sevmeye nedenleri arasında şunlar gelmektedir; çizgi film kahramanları oynadığı için %84 (42 kişi), eğlendirici olduğu için %16'dır. (8 kişi).

Tablo 15: Çocukların İzlemekten Hoşlanmadığı Reklamları Sevmeme Nedenleri

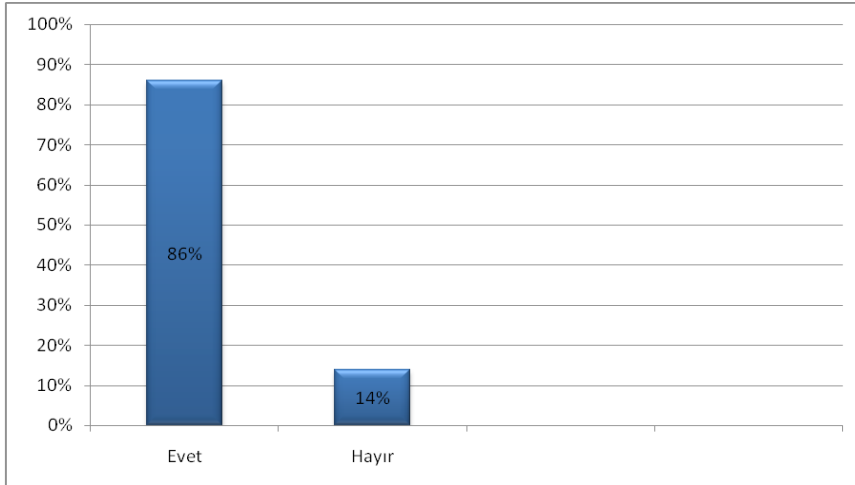
Çocukların izlemekten hoşlanmadığı reklamları sevmeme nedenleri; program aralarına girdiği için %48 (24 kişi), güzel olmadıklarını düşündükleri için %38 (19 kişi), sevmediği ünlüler oynadığı için %14 (7 kişi).

Tablo 16: Çocukların İzlediği Reklamların İçeriğini Anlama Durumu

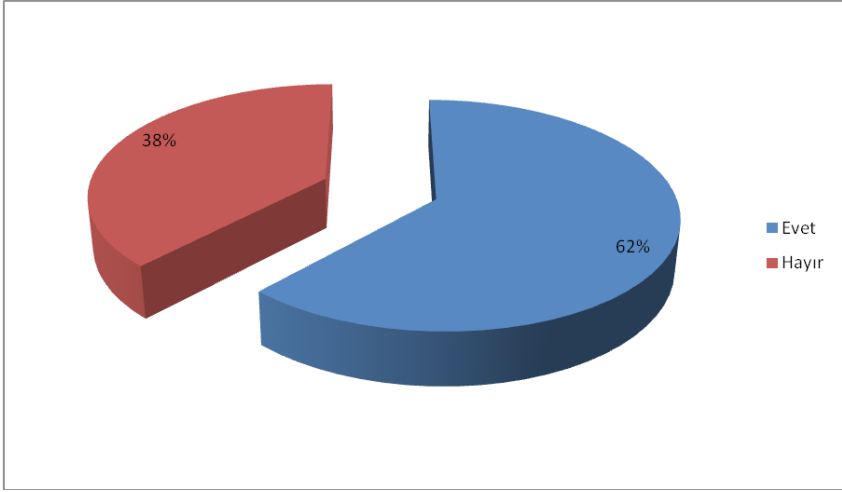
Çocukların izlediği reklamların içeriğini anlayıp anlamadığı yönündeki soruya verilen yanıtlar; evet %60 (30 kişi), hayır ise %40 (20 kişi)'dir.

Tablo 17: Ailelerin Çocuklarıyla Birlikte Televizyon Seyretme Durumu

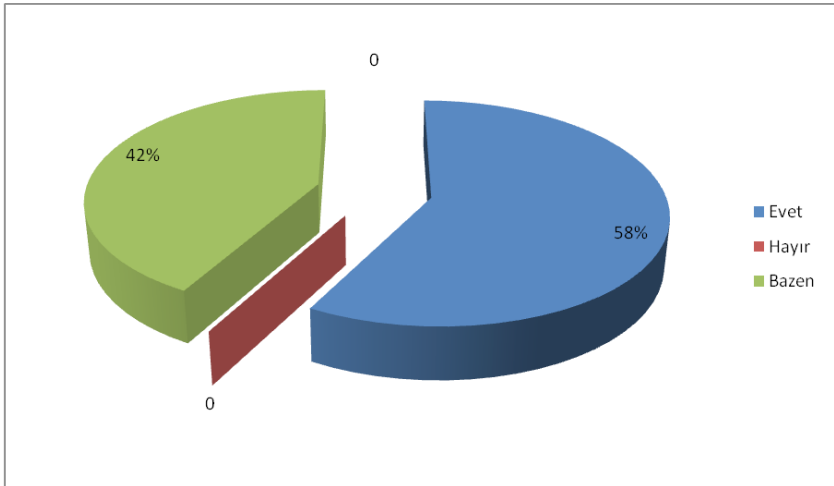
Ailelerin çocuklarıyla birlikte televizyon seyretme durumuna verilen yanıtlar; evet %86 (43 kişi), hayır %14 (7 kişi).

Tablo 18: Reklamların Çocukları Yanlış Beslenmeye Özendirmesi

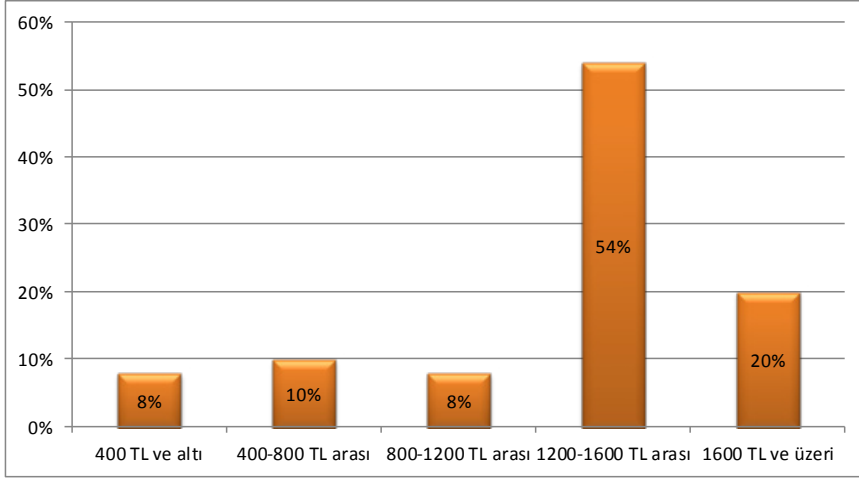
Reklamların çocukları yanlış beslenmeye özendirdiği yönündeki soruya; %62 (31 kişi) evet , %38 ise hayır (19 kişi) yanıtı vermiştir.

Tablo 19: Çocukların Reklamları Hatırlama Durumları

Çocukların reklamları hatırlama durumlarına göre; evet (%58) 29 kişi, bazen (%42) 21 kişi.

Tablo: 20 Ailenin Gelir Düzeyi

Araştırmaya katılan ailelerin gelir düzeyi şu şekildedir; 1200-1600 TL arası %54 (27 kişi), 1600 TL üzeri %20 (10 kişi), 400-800 TL arası %10 (5 kişi), 400 TL ve altı %8 (4 kişi), 800-1200 TL arası %8 (4 kişi).

Araştırmanın Bulgularının Değerlendirilmesi

Yapılan anket çalışması sonuçlarına göre, çocukların boş zamanlarında en çok televizyon seyrettiği gözlenmiştir. Ailelerinde bazı zamanlarda çocuklarıyla birlikte televizyon izleyerek vakit geçirdikleri ortaya konmuştur. Aileler çocukların televizyon seyretelemelerine bazen müdahale etmekte ve müdahale etmelerinin nedeni olarak da uyku düzenini bozduğunu ve çocukları olumsuz yönde etkilediğini ileri sürmektedirler.

Çocukların en çok izlediği program türü çizgi filmlerdir ve çocuklar genellikle bu çizgi film kahramanlarının yer aldığı reklamları tercih etmektedirler.

Özgül DAĞLI ve Elçin HACİBEKTAŞOĞLU

Bilindiği gibi oyuncaklar çocukların büyük ilgi alanını oluşturmaktadır. Dolayısıyla çocuklar oyuncakların yer aldığı reklamlara da ilgi göstermekte ve reklam içeriklerinde sunulan ürünlere sahip olmayı istemektedirler. Aynı zamanda bu durum reklamları hatırlamalarını da sağlamaktadır.

Televizyonda yer alan yiyecek içecek reklamları çocukların yanlış beslenmelerine de etki etmektedir. Reklam içeriklerinin belirli aralıklarla sunulması çocukları tüketime yönlendirmektedir. Eğitim düzeyi düşük olan aileler çocukların televizyon izlemesine müdahale etmemekte izleme sürelerini sınırlamamaktadırlar.

Sonuç

Televizyon çocuk için önemli bir öğrenim aracı olabilir ancak büyük bir dikkatle kullanılmalıdır. Televizyondaki filmler gibi, reklamlar da çocuğun dünyayla tanışmasında önemli bir araç işlevi görür, bilgiyle donatır. Bu bilgiler olumlu veya olumsuz olabilir. Televizyon, özellikle küçük çocuğun dünyasında, ailenin bir ferdi, güvenilir bir kaynak, yalan söylemez bir dost konumundadır. Diğer kitle iletişim araçları bir yana, aile içinde de en çok kullanılan ve en etkili araç olması, televizyonun, çocuğun dünyasındaki önemini arttırmaktadır. Bu konuda ailenin tutumu çok önemlidir. Annenin eğitimi lise ve üstü seviyedeysen televizyonu izleme sürelerinde azalma görülmekte, aileler çocuklarına müdahale etmektedirler.

Çocuklara özdeşim kurabilecekleri örnek modeller, tutumlar ve davranışlar bakımından televizyon, son derece etkili bir araçtır. Sunulan bu örnek modeller, olumlu bir nitelik taşıyıp çocukların sosyal, fiziksel, psikolojik, ahlaki ve bilişsel gelişimlerinin sağlıklı zeminler üzerinde ilerlemesine yardımcı olabileceği gibi tam tersi bir doğrultuda da olabilmektedir. Yani televizyonun sunduğu olumsuz tipler, modelleme eğilimlerinin en yoğun olduğu dönemi yaşayan çocukların, özdeşim kurmak için seçtiği örnek modeller arasında yer alabilmektedir. Bunun yanında çocuğun arkadaş ve oyun gruplarında yeterince bulunamayışı, ancak bu ortamlarda öğrenilebilen paylaşma, yardımlaşma, dostluk, yakın ilişkilere girme, güven duyma gibi çocukların sağlıklı bir kişilik geliştirebilmesi

için hayati önem taşıyan duyguların, onlar tarafından yeterince tanınıp gerektiğinde tadılmasını engellemektedir. En güçlü iletişim araçlarından televizyon reklamları temelde tüketimi özendirici oluşlarıyla çocukları erken yaşlardan itibaren tüketim toplumunun bireyelerine dönüştürmektedir. Çocuklar reklam mesajlarıyla aktarılan içeriğe yüklenen anlamların derinliğine bağlı olarak ileri ya da düşük seviyede mutlaka etkilenirler. Reklamlar içerdiği kurgu, renk, müzik, eğlenceli unsurlar, sevilen oyuncu karakterlerle izleyicinin görsel duyularına hitap etmesi bakımından tüketimin zorunlu bir faaliyetmiş gibi algılanmasını sağlayarak, çocuklar açısından ciddi düzeyde etkilenmelere neden olmaktadır.

Reklamlarda sunulan yaşam biçimi, imajlar, değerler, aile modeli gibi konular, çocuklar tarafından tutum ve davranışlarında benimsenerek, model alınmaktadır. Televizyonun toplumun yararına, toplumun hizmetinde bir kitle iletişim aracı olarak önemini ve işlevselliğini koruyabilmesi için eğitici içerikte programlara yer verilmesi ve topluma yönelik nitelikli yayınların gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bu tarz bir yaklaşım şüphesiz toplumların geleceği olan çocukların da gelişimlerine olumlu yönde yansiyacaktır.

Reklam, başlı başına, çocuk üzerinde dikkat çekici bir etki yaratabilen; hareketli ve sesli olması nedeniyle çoğu zaman çocukların nörolojik problemler yaşamalarına neden olabileceği öne sürülen tehlikeli bir “ikna” aracı olarak çoğu akademik tartışmada kilit rol oynayabilmektedir. Tartışmalar çoğu zaman reklam izlenilmesinin önüne geçilmesi gerektiği önerisi ile sonlanmasına rağmen, bunun nasıl gerçekleştirilebileceğinin ve çocuğun dört bir yanını saran reklam iletilerinden nasıl korunabileceğinin yolları, çoğu tartışmada yarım ya da eksik kalmaktadır. Teknolojinin vazgeçilmez bir hale geldiği günümüzde, ne yazık ki ebeveynler için çocuklarını televizyon, akıllı telefon ve diğer taşınabilir aletlerden uzak tutabilmek neredeyse imkânsız hale gelmiştir. Yapılan çalışmalar ve araştırmalar, reklamların çocuğun hem fiziksel hem de ruhsal sağlığına zarar verebileceğini ortaya koyarken, çocuğun teknolojiyle iç içe olması nedeniyle her geçen gün daha fazla içerik ile karşılaşmasının önüne geçilmesi gün geçtikçe daha da zorlaşmaktadır.

Özgül DAĞLI ve Elçin HACİBEKTAŞOĞLU

Ebeveynlerin televizyon ya da diğer iletişim araçlarını çocuktan tamamen soyutlamaları mümkün olmadığından; çocukların belirli bir sistematik içerisinde ve olumsuz etkileri mümkün oldukça minimize edilerek televizyon izlemeleri sağlanmalıdır. Ebeveynlerin, çocukları ile bu yönde tartışmak ve onları teknolojiden tamamen uzaklaştırmaya çalışmak yerine, medya okuryazarı olarak yetiştirmeye çalışmaları yönünde eğitilmeleri ve yönlendirilmeleri bu soruna çözüm olarak düşünülebilir.

KAYNAKÇA

Ali Atıf Bir ve Fermani Maviş, *Dünyada Ve Türkiye’de Reklamcılık, Reklamın Gücü*, (Ankara: Bilgi Yayınevi 1988).

Angela Donkin, J.M., C.H. Tilston, R.J. ve Neale, K Gregson., “Children’s Food Preferences: Television Advertising vs Nutritional Advice”, *British Food Journal*, 1992, Volume:94, No 9, s.6-9.

Defne Özönur Çöloğlu, *Televizyon Mesih Mi Şeytan Mı?*, (İstanbul:Ütopya Yayınevi 2009).

G.Tayfur, *Reklamcılık*, (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım 2006).

Gerard Hastings B ve Philip P. Aitken. “Tobacco advertising and children’s smoking: a review of the evidence”, *Journal of Marketing*, 1995, Vol: 29, No, 11, 6-17.

H.H. Tayla, *Televizyonla Yetişmek, Televizyon Şiddetinin Etkileri Üzerine Araştırma*, (Konya: Çizgi Yayıncılık 2011).

Jacques Seguela, *Hollywood Daha Beyaz Yıkar*, çev. İsmail Yerguz, (Afa Yayıncılık: İstanbul 1991)

Televizyon Reklamları, Çocuk-Aile İlişkisi ve Boş Zaman Kavramı

Kara Chan ve James U. McNeal. (2003), “Parent-child communications about consumption and advertising in China”, *Journal of Consumer Marketing*, Volume: 20, No: 4, 317-334.

M.R. Şirin, *Televizyon, Çocuk ve Aile*, (İstanbul: İz Yayıncılık 2006).

Mehtap Doğan, *Televizyon Reklamlarının Çocuklar Üzerindeki Etkisi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. (Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2003)

Nancy M. Childs ve Jill K. Maher, “Gender in food advertising to children: boy seat first”, *British Food Journal*, 2003, Vol. 105, Sayı: 7, 408 - 419.

Neil Postman, *Çocukluğun Yok oluşu*, çev. K. İnal, (Ankara: İmge Kitabevi 1995).

-----, *Televizyon Öldüren Eğlence*, çev. O. Akınhay, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları 1994).

N. Timisi, “Televizyonda Şiddet, Tüketim Ve Çocuklar”, *MediaCat Aylık Pazarlama İletişim Dergisi*, 1998, sayı 40, 45-49.

Ömer Torlak, *Pazarlama Ahlakı*, (İstanbul: Beta Yayınları 2001).

Sevim Cesur; Oya Paket; “Televizyon ve Çocuk: Çocukların TV programlarına İlişkin Tercihleri”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, www.e-sosder.com, 2007, Kış, c.6, 106-125.

Tufan Özsoy, *Türk Dergi Reklamlarında Kadın İmgesi Kullanımı: 1971-2004 Döneminin bir Değerlendirmesi*, Yüksek Lisans Tezi, (Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adana 2006.)

Ü. Meriç, *Türkiye Kanatlarımızın Altında*, (İstanbul: İz Yayıncılık 1997).

Özgül DAĞLI ve Elçin HACIBEKTAŞOĞLU

Y. Akyüz, “Çocukların Televizyon Reklamlarına Karşı Korunması”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1991, 97-106.

Yıldız Dilet Ektürk, Ayşen Akkor Gül, *Çocuğunuzu Televizyona Teslim Etmeyin*, (Ankara: Nobel Yayın 2006)

Tarihsel Perspektiften Peripatetik ve Avcı-Toplayıcı Stratejilerin Geçiş

Transitivity Of Peripatetic And Hunter-Gatherer Strategies From A Historical Perspective

Egemen YILGÜR (*)

Özet

Tarihsel ve etnografik kayıtlar peripatetik ve avcı-toplayıcı stratejiler arasında belirgin bir geçişkenliğin varlığını ortaya koymaktadır. Bu makalede dünyanın farklı bölgelerinden ve farklı dönemlere ait, söz konusu adaptasyon biçimleri arasındaki geçişleri gösteren olgular çeşitli kaynaklardan derlenerek bir araya getirilmiş ve geçişkenliği açıklamak üzere soyut bir modelin geliştirilmesine gayret gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Peripatetik, Avcı-toplayıcı

Abstract

Historical records and ethnographic findings indicate a significant interaction between peripatetic and hunter-gatherer strategies. In this article, Facts belonging to different regions and periods, which have proven this interaction were collected from various sources, with the aim of developing an abstract model to explain this interaction.

Keywords: Peripatetic, Hunter-gatherer

(*) Dr. E-mail: tegemen1523@yahoo.com

Giriş

Peripatetik topluluklar şu veya bu ölçüde endogamik, geçimlerini çeşitli zanaat ve hizmetlerin sunumu üzerinden sağlayan ve mekânsal hareketlilik seviyeleri komşu topluluklara göre daha yüksek olan toplumsal gruplardır.¹ Prekapitalist toplumsal formasyonların hemen tamamında bir biçimde karşımıza çıkan bu gruplar günümüzde yeni koşullara uyarlanarak bir biçimde varlıklarını sürdürmeyi başarmışlardır.² Geleneksel olarak soy-klan-kabile formunda organize olmuş; demirci, sepetçi, müzisyen, cambaz, hekim, çerçi, eczacı, aktör topluluklar günümüzde farklı geçim stratejilerini benimsemiş olsalar da en azından kapitalizmin çevre varyantında bağımsız sosyal grup varlıklarını sürdürmeye devam etmektedirler.³

Sosyal bilimler yazınında ancak 20. yüzyılın ikinci yarısında sistemli bir biçimde tartışılmaya başlanmış olan peripatetik topluluklarla ilgili Türkiye’de son derece sınırlı sayıda çalışma bulunmakta, tek tek peripatetik grupları konu olan çalışmalar ise folklorik tartışmaların nadiren ötesine geçebilmektedir. Bu metinde peripatetik stratejilerle, insanlığın ilksel adaptasyon biçimlerinden olan avcı-toplayıcı stratejiler arasındaki geçişkenlik tartışma konusu yapılmaktadır. Peripatetik toplulukların hangi sosyal kökenden geldiklerinin anlaşılması, bu toplulukların güncel sosyolojik özelliklerinin tartışılması noktasında son derece belirgin bir önem taşımaktadır. Bir taraftan avcı-toplayıcı toplulukların belli şartlar altında peripatetik geçim stratejilerini benimsemeleri olgusunun ortaya konulması,

¹ Aparna Rao, “Strangers and Liminal Beings: Some Thoughts on Peripatetics, Insiders, and Outsiders in Southwest Asia”, *Customary Strangers: New Perspectives on Peripatetic Peoples in the Middle East, Africa, and Asia* içinde, ed. Joseph C. Berland ve Aparna Rao (Londra: Praeger 2004), 269-299, s. 270.

² Anadolu coğrafyası tarihsel süreç içerisinde çeşitli peripatetik topluluklara ev sahipliği yapmıştır. Tahtacılar, Geygeller, Gallangıçuşağı Aşireti, Teber-Abdallar, Domlar gibi çok sayıda farklı topluluk geleneksel geçim ve yaşam stratejileri çerçevesinde peripatetik sınıflandırması altında ele alınabilir.

³ Sanayinin yaygınlaşması peripatetik grupların geleneksel mesleklerine olan talebin ortadan kalkmasına neden olmuştur. Buna bağlı olarak çevre ülkelerde enformel sektör kapsamında yer alan, farklı toplum kesimlerinin yapmak istemediği, düşük statülü, düşük gelirlili ve çoğu insan sağlığı için tehdit içeren meslekleri yaparak geçinmek zorunda kaldıkları yerleşim alanlarında yaşayan peripatetik gruplar sosyal grup yapılarını bu kez kentin çeperi ve boşluklarında inşa ettikleri mahalleleri üzerinden yeniden üretirler (Egemen Yılmaz, “Geç-Peripatetik Roman Tütün İşçilerinde Ücretli İstihdam ve Politizasyon Deneyimleri”, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2014).

Peripatetik ve Avcı-Toplayıcı Stratejilerin Geçişkenliği

farklı toplumsal evrim şemalarının mevcudiyetine vurgu yapmaktadır. Öte yandan avcı-toplayıcı stratejilerden tarım ve hayvancılığa geçen gruplarla avcı-toplayıcı stratejilerden peripatetik örgütlenmeye geçen toplulukların bir büyük toplum çatısı altında karşılıklı etkileşiminin sorgulanması pek çok yeni tartışmaya kapı aralamaktadır.

Avcı-toplayıcılıktan tarımsal veya çoban göçebe örgütlenmeye geçen toplulukların toplumsal cinsiyet, otorite ve mülkiyet yapılarında önemli değişimlerin meydana gelmesi olgusu antropoloji yazınında artık anonimleşmiş bir bilgi konumundadır. Bu değişimleri deneyimlemeksizin kendilerini tarımcı ve çobanların domine ettiği bir büyük toplumun içinde bulan eski avcı-toplayıcı peripatetik grupların toplumsal tabakalaşma içerisindeki konumu ve bu konumun belirleyenleri şüphesiz ki derinlikli çalışmalar için önemli bir zemin teşkil edecektir. Bu makalede tüm bu tartışmaları mümkün kılacak olan bir olgunun, avcı-toplayıcı grupların peripatetik topluluklara dönüşümünün altı çizilmekte, söz konusu ilişkinin yaygınlığı zengin bir etnografik ve tarihsel malzemeye atıfla ortaya konulmaktadır.

Bu amaç çerçevesinde dünyanın farklı bölgelerinden ve farklı tarihsel dönemlerden seçilmiş etnografik ve tarihsel kayıtlar ele alınmakta; bu örnekler üzerinden söz konusu etkileşimlerin tarihsel perspektiften tartışılmasına imkân veren bütünlüklü bir model tartışmaya açılmaktadır. Çalışmada kullanılan verilere ciddi bir kaynak taraması sürecinin sonucunda ulaşılmıştır. Dünyanın farklı bölgelerinde, farklı zamanlarda kaleme alınmış etnografik, tarihsel ve arkeolojik metinlerde yer alan peripatetik / avcı-toplayıcı geçişkenliğini yansıtan verilere ulaşılması için öncelikle makale veri tabanları ve kitap içeriklerini içeren arama motorları taranmış, bu sürecin sonucunda ulaşılan ilgili metinler detaylı bir biçimde analiz edilmiştir.

Tarama yapılırken kullanılan temel anahtar sözcükler öncelikle tek tek peripatetik grupların adları olmuştur. Rao ve Berland'ın alanın kurucu yapıtları konumundaki derlemelerinde yer alan makaleler bu noktada son derece temel bir kaynak teşkil etmiştir. Korwa ya da Sabras gibi peripatetik

grupların isimlerine bu kaynaklardan ulaşılmış, söz konusu toplulukların avcı-toplayıcı geçmişleri ve geçiş süreçleri hakkında daha detaylı bilgiye ulaşabilmek için veri tabanları ve arama motorlarında kapsamlı bir araştırma yürütülmüştür. Benzeri bir şekilde farklı coğrafyalarda peripatetik grupları tanımlamak için çevre topluluklarının kullandığı Chandala, Parya ya da Midgan gibi jenerik sözcükler veri tabanları ve arama motorlarında taratılmış, sonuç itibarı ile çalışmanın temel meselesine gönderme yapan çok sayıda metne ulaşılabilmektedir.

Çalışma kapsamında yararlanılan kimi metinler, peripatetik kavramının geliştirildiği antropoloji yazınının içerisinde üretildiklerinden söz konusu kavrama doğrudan gönderme yapılmaktadır. Bu metinlerde peripatetik olarak tasnif edilmiş olan grupların avcı-toplayıcı geçmişlerine ya da gereklilik halinde bu stratejileri uygulamaya koyduklarına ilişkin detayların aranması çalışmanın en hızlı ilerleyen ayağını oluşturmuştur. Buna karşılık tarihi ve arkeolojik metinlerde peripatetik kavramına çoğunlukla gönderme yapılmamaktadır. Nitekim arkeolojik ya da tarihsel kayıtlar üzerinden herhangi bir topluluğun peripatetik sınıflandırması altında ele alınıp alınamayacağına karar vermek hiç de kolay değildir. Böyle durumlarda mümkün olduğunca seçici davranılmaya çalışılmış, peripatetik sınıflandırması altında tartışılması en uygun olan örneklerin makaleye dâhil edilmesiyle yetinilmiştir. Peripatetik sınıflandırması altında ele alınması tartışmalı olsa bile makaleye dâhil edilmesinde özel fayda görülen kimi örneklerde ise ilgili tartışma okurla paylaşılarak kesin bir değerlendirmeye gidilmemiştir.

Kuramsal Öncüller

Peripatetik kavramı öncelikli olarak antropolojik çalışmalar kapsamında geliştirilmiştir. Öte yandan söz konusu insan topluluklarının tartışılması için farklı terminolojiler de geliştirilmiştir. Robert Hayden, pastoral (çoban) ve avcı toplayıcı olmayan göçebelerin, en azından Güney Asya'da özgün bir adaptasyon biçimi olarak var olduğunun altını çizdikten sonra, bu grubu hizmet göçebeleri (service nomads) olarak tanımlar⁴. Kumar Misra da

⁴ Robert Hayden, "The Cultural Ecology of Service Nomads", *The Eastern Anthropologist*, 32, 4, 1979, 297-309, ss. 297-298.

benzeri bir biçimde tartışmasını pastoral ve pastoral olmayan göçebelerin ayrılmasının önemi üzerinden yürütür. Pastoral olmayan göçebelerin yerleşik topluluklarla ilişkilerinin altını çizerek onları simbiotik göçebeler olarak adlandırır.⁵

Peripatetik kavramını ilgili yazın alanına kazandıran Berland, pastoral göçebelerin hayvan sürüleri ile gıda üreticisi konumunda olup kendi geçim kaynakları üzerinde belli bir kontrole sahip olduklarını söyler. Buna karşılık, onun önerdiği terimle peripatetik göçebeler bu imkândan yoksundur. Yaygın bir biçimde gıda üretmemektedirler.⁶ Berland prehistorik buluntu ve klasik kayıtlarda peripatetik grupların yaygınlığına işaret eden çok fazla gösterge olduğunu anımsatmaktadır. “Karmaşık bir sosyal sisteme sahip” toplumlarda yaygın bir biçimde peripatetik gruplara rastlanıyor oluşu ona göre bunların içinde yaşadıkları toplumlardaki bir sosyal boşluğu doldurduğuna işaret etmektedir. Yerleşik ya da çoban göçebe toplulukların kendi imkânlarıyla gerçekleştiremeyeceği ya da sunumunu süreklileştiremeyeceği kimi ürün ve hizmetlere dönük ihtiyaç, peripatetik toplumların varlık sebebini oluşturmaktadır.⁷

Çalışmanın esas yoğunlaşma alanını teşkil eden peripatetik topluluklarla avcı-toplayıcı geçim stratejileri arasındaki ilişki ilk kez bu metinde gündeme getirilmemektedir. Aksine peripatetik kavramsallaştırılmasında rolü olan önemli sosyal bilimciler bu konuda çeşitli değerlendirmeler yapmış, söz konusu ilişkiyi gösteren çeşitli etnografik kayıtlar ortaya koymuşlardır. Nitekim bu metinde derli toplu bir biçimde ele alınan örneklerin bir kısmına bu yazarların eserleri üzerinden ulaşılmıştır.

Peripatetik kavramsallaştırmasının sistemli bir biçimde geliştirilmesi noktasında önemli katkıları olan Rao, sıklıkla avcı-toplayıcı geçim stratejileri ile peripatetik stratejiler arasındaki ilişkiselliğin altını çizer.⁸

⁵ Kumar Misra, “Mobility Sedentary Opposition: A Case Study among Gaduliya Lohar”, *Nomadic Peoples*, 21/22, 179-187, s. 180.

⁶ Joseph J. Berland, “Peripatetic Strategies in South Asia: Skills as a Capital among Nomadic Artisans and Entertainers”, *Nomadic Peoples*, 13, 17-34, s. 19.

⁷ Joseph J. Berland, “Peripatetic Communities: An Introduction”, *Nomadic Peoples*, 21/22, 1-6, ss. 1-3.

⁸ Aparna Rao, “The Concept of Peripatetics: An Introduction”, *The Other Nomads Peripatetic Minorities in Cross-Cultural Perspective* içinde, ed. Aparna Rao, (Köln: Böhlau-Verlag 1987), 1-34, s. 5.

Her iki toplumsal oluşumla da bir biçimde etkileşen ara kategorilerin varlığını hatırlatır. Peripatetik stratejilerle avcı-toplayıcı stratejilerin birlikte uygulandığı kimi toplumların ticari avcı-toplayıcılar olarak tasnif edilebileceğini vurgular.⁹ Dahası Rao günümüzde peripatetik stratejileri uygulayan pek çok toplumun geçmişin avcı-toplayıcıları olduklarını işaret etmektedir. Bu gruplar, göçebe çobanlar veya tarımcı gruplar tarafından kaynakların az olduğu bölgelere sürülmeleri veya mevcut kaynakların yetersiz hale gelmesine neden olan hızlı bir nüfus artışı sonucu geçim stratejilerini değiştirmek zorunda kalmışlardır.¹⁰

Afrika'daki peripatetik gruplarla ilgili etnografik malzemeyi detaylı bir biçimde analiz eden Bollig, Afrika'nın avcı-toplayıcı ve peripatetik gruplarıyla yapılan etnografik çalışmaların sonuçlarından yola çıkarak peripatetik gruplarla avcı-toplayıcılar arasında geçiş formu özelliği gösteren muhtelif stratejilerin varlığına dikkat çeker.¹¹ Bollig'e göre Afrika'daki pek çok toplum Rao'nun peripatetik tasnifinin temel öğeleri olan gıda üretmeme, mekânsal hareketlilik ve endogami kriterlerine şu veya bu düzeyde uydukları için peripatetik olarak tasnif edilebilir. Ne var ki bu grupların pek azı bu şemaya mutlak bir biçimde oturmaktadır. Afrika'da peripatetik stratejileri benimseyen toplulukların önemli bir bölümü oldukça esnek bir toplumsal yapılanmaya sahiptir.¹²

Söz konusu toplulukların bazıları özel durumlarda belirgin hale gelen marjinal gıda üretme stratejilerine sahiptir. Bollig peripatetik grupların uygun koşulları bulduklarında avcılık ve toplayıcılık yaptıklarını, zaman zaman tavuk ve küçükbaş hayvan yetiştirmeye çalıştıklarını vurgulamaktadır.¹³ Bollig'e göre kıtanın avcı-toplayıcıları ile peripatetik grupları arasında oldukça net bir ilişki bulunmaktadır. Kıtada peripatetik olarak sınıflandırılacak pek çok grup avcı-toplayıcı kökenlidir. Avcılık ve toplayıcılık için uygun zeminin ortadan kalkması ile birlikte yeni geçim

⁹ A.g.e., ss. 5-6.

¹⁰ A.g.e., s. 21.

¹¹ Michael Bollig, "Ethnic Relations and Spatial Mobility in Africa: a Review of the Peripatetic Niche", *The Other Nomads Peripatetic Minorities in Cross-Cultural Perspective* içinde, ed. Aparna Rao, (Köln: Böhlau-Verlag 1987), 179-228, s. 181.

¹² A.g.e., s. 181.

¹³ A.g.e., s. 209.

Peripatetik ve Avcı-Toplayıcı Stratejilerin Geçişkenliği

stratejileri bulmak zorunda kalmışlar ve çeşitli hizmet ve zanaatların sunumunda uzmanlaşmışlardır.¹⁴ Kimi gruplar halen avcı-toplayıcı stratejilerle peripatetik stratejileri birlikte uygulamaktadırlar.¹⁵

Bollig avcı-toplayıcı ve peripatetik stratejiler arasındaki geçişkenliğe ilişkin genel bir model geliştirme çabası içerisine girmektedir. Yazara göre kendilerini kuşatan dominant grupların baskısı altındaki avcı-toplayıcı grupların çobanlık ve tarım temelli stratejilere geçiş yapması Bollig'e göre oldukça istisnai bir durumdur. Bu olasılık baskın gruplar tarafından bir şekilde engellenmektedir. Tarım ve hayvancılığın teknik bilgisine sahip olmalarına rağmen baskın gruplar tarafından bağımsız bir biçimde bu stratejileri uygulamaları engellenen avcı-toplayıcılar baskın gruplara bağlı hale gelmekte, onlar için çalışmaktadırlar. Bu şartlar altında peripatetik stratejinin benimsenmesi avcı-toplayıcılığın olanakları ortadan kalktığında ayakta kalmanın en akla yatkın yollarından biri olmaktadır.¹⁶ Bollig peripatetik yaşam stratejilerinin avcı-toplayıcılar tarafından hazır bulunmadığını onlar tarafından inşa edildiğini vurgular. Bu bağlamda dominant toplumların baskısı ve doğal şartlar nedeniyle yaşam stratejileri krize giren bu gruplar pasif bir şekilde yeni bir yaşama sürüklenmemektedir. Aksine aktif katılımcılar olarak bir parçası oldukları büyük toplumun çeşitli bileşenlerini yeniden şekillendirerek kendilerine yaşam alanları yaratmaktadırlar.¹⁷

Rao ve Bollig'in peripatetik ve avcı-toplayıcı stratejiler arasındaki geçişkenliğe ilişkin genel değerlendirmeleri olgusal düzeyde bu ilişkinin yaygınlığını ortaya koymaktadır. Yine Bollig'in geliştirdiği modelde avcı-toplayıcı toplulukların dominant tarımcı ve çoban topluluklarla kuşatıldıkları hallerde gıda üretme temelinde geçim stratejilerine geçiş yapamadıkları vurgulaması son derece önemlidir.

¹⁴ Michael Bollig, "Hunters, Foragers, and Singing Smiths: The Metamorphoses Of Peripatetic Peoples In Africa", *Customary Strangers: New Perspectives on Peripatetic Peoples in the Middle East, Africa, and Asia* içinde, ed. Joseph C. Berland, Aparna Rao, (Londra: Praeger 2004); 195-232, s. 196.

¹⁵ *A.g.e.*, s. 215.

¹⁶ *A.g.e.*, s. 215.

¹⁷ *A.g.e.*, s. 216.

Çalışmanın sonraki bölümlerinde Bollig ve Rao'nun peripatetik / avcı-toplayıcı geçişkenliğini temellendirdikleri etnografik veriler, çeşitli kaynaklardan derlenmiş olan dünyanın farklı coğrafyalarına ait etnografik kayıtlarla birlikte paylaşılacaktır. Ayrıca yine oldukça farklı coğrafyalara ait söz konusu ilişkiyi yansıtan tarihsel kayıtların ele alınması üzerinden peripatetik / avcı-toplayıcı stratejiler arasındaki geçişkenliğin yaygınlığı ve tarihsel boyutları olan bir olgu olarak ele alınması gerekliliği ortaya konulacaktır.

Etnografik Kayıtlar

Avcı-toplayıcı ve peripatetik stratejileri birlikte sürdüren ya da avcı toplayıcılıktan peripatetik stratejilere geçiş yapan toplumsal yapılara ilişkin farklı coğrafyalara ait çeşitli etnografik kayıtlar bulunmaktadır. Bunlar arasında özellikle günümüzde dahi yoğun bir avcı-toplayıcı nüfusun varlığını sürdürdüğü Hindistan ve genel olarak Afrika coğrafyası ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Avcı-toplayıcı toplumsal formasyonların varlıklarını korumasına izin veren doğal koşullara sahip olan coğrafyalarda avcı-toplayıcı ve peripatetik stratejilerin geçişkenliğini yansıtan kayıtlara daha sık rastlanılabilmesi son derece anlaşılabilir bir durumdur.

Angola'daki Thwalar ve Etiyopya'daki Fugalar bir yandan avcı-toplayıcılığı sürdürürken diğer taraftan komşu tarımcı ve çoban topluluklara çeşitli zanaat ve hizmetlerin sunumuna yönelmişlerdir. Kenya'daki Waatalar¹⁸ ve Kalahari'deki Basarwaların¹⁹ esas geçim stratejileri avcı-toplayıcılık olmakla birlik özel durumlarda çeşitli zanaat ve hizmetlerin sunumuyla geçimlerini temin etmektedirler. Avcı-toplayıcılık ve peripatetik strateji arasında geçişkenlik durumunu halen muhafaza eden topluluklara ilişkin etnografik çalışmalar bize göstermektedir ki bu toplumların kolektif hafızasında peripatetik stratejilerin kullanıma sokulmasına ilişkin anılar mitsel bir söylemle ifade ediliyor olsalar da son derece canlıdır. Angola'daki Thwaların efsanelerinde ve yaşlı kabile üyelerinin anılarında fil avcılığına ilişkin anlatıların halen mevcut olması bu ilişkiyi örnekler.²⁰ Fildişi

¹⁸ *A.g.e.*, s. 197.

¹⁹ *A.g.e.*, ss. 214-215.

²⁰ *A.g.e.*, s. 212.

Peripatetik ve Avcı-Toplayıcı Stratejilerin Geçişkenliği

ticaretinin etkisini yitirmesi ile birlikte Thwalar demircilik ve çömlekçilik zanaatlarında uzmanlaşmışlardır. Aynı zamanda yerel inançların bir parçası olarak kötü ruhlardan korunmayı sağlayan bir ritüel hizmeti de vermektedirler.²¹

Ruanda başta olmak üzere pek çok Orta Afrika ülkesinde yaşayan Twalar avcı-toplayıcı peripatetik geçişkenliğinin yakın zamanda gerçekleşmiş en açık örneklerinden birini bize sunmaktadırlar. Twa grubunun Ruanda'nın en eski yerleşimcileri olduğu düşünülmektedir. Daha sonra bölgeye Bantu dilini konuşan tarımcı Hutular gelmeye başlamışlardır.²² 15-16. yüzyıllarda bölgeye gelen savaşı-çoban Tutsiler diğer grupları egemenlik altına almışlardır. Tutsiler sığır sahibi olma hakkını sadece kendi kabilelerinin mensuplarına tanımışlar, tarihsel süreç içerisinde büyükbaş hayvan çobanlığı Tutsiler için önemli bir prestij sebebi olmuştur.²³

Hutu ve Tutsiler giderek artan bir hızla ormanlık alanları yok ettikçe avcılık ve toplayıcılıkla geçinen Twaların doğal yaşam alanları ortadan kaybolmaya başlamıştır. Kaynakların tükenişi Twaları çok ciddi bir yoksullukla karşı karşıya bırakmıştır.²⁴ Sonuç olarak Ruanda'da yaşayan Twalar günümüzde geçim stratejileri farklı iki gruba ayrılmıştır. Birinci grup Twalar halen orman alanları ile bağlantılarını korumaktadır. Bu grup avcılık ve toplayıcılığa devam etmektedir. Bununla birlikte geleneksel geçim stratejilerinin yetersiz kaldığı ölçüde komşu topluluklarla orman ürünlerinin takasına yönelmektedirler. İkinci grup Twalar ise orman alanları ile bağlantılarını büyük ölçüde kaybetmişlerdir. Geçimlerini tamamen peripatetik stratejilerin benimsenmesine dayandıran bu gruplar günümüzde çömlekçilik gibi zanaat ürünlerinin satışı ile geçimlerini temin etmektedirler.²⁵

Avcı-toplayıcıların halen yoğun bir biçimde yaşadığı Hindistan, avcı-toplayıcı peripatetik geçişkenliğini yansıtan etnografik kayıtların zenginliği

²¹ A.g.e.,

²² David C. King, *Cultures of the World: Rwanda*, (Tarytown: Marchell Cavendish Benchmark 2006), s. 19.

²³ Julius Adekunle, *Culture and Customs of Rwanda*, (Westport, Greenwood Press, 2007), s. 5.

²⁴ C. Christopher Taylor, "Dual Systems in Rwanda", *Anthropological Theory*, 4, 2004, 353-371, s. 353.

²⁵ Philip Briggs, Janice Booth, *Rwanda*, (Bucks: Bradt 2009), s. 30.

ile dikkatleri üzerine toplamaktadır. Hindistan'dan gelen örnekler hem oldukça çeşitli hem de geçişkenliğin düzeyini göstermesi itibarı ile anlamlıdır.

Geçmişte kuş avcılığı ile geçinen Orta Hindistan'ın Narikuravar grubu günümüzde belirgin bir biçimde peripatetik stratejileri benimsemeye başlamıştır. Narikuravarların sözlü anlatılarında orman ve orman ürünlerine ilişkin çok zengin ögeler bulunmaktadır. Bu anlatılardan hareketle Narikuravarların orman ürünlerinin takasından peripatetik stratejilere geçişi kolaylıkla izlenebilmektedir.²⁶

Avcı-toplayıcı ve peripatetik stratejiler arasındaki geçişkenliğin izlenebildiği bir diğer grup olan Kuzey Hindistan'daki Korwalar, kaynakların azalmasıyla birlikte avcılığa ayırdıkları zamanı yarıya indirmişler ve Bambulardan ördükleri sepetleri çevrelerindeki tarımcı topluluklara satmaya başlamışlardır.²⁷ Benzeri bir biçimde 1970-1980 yılları arasında yaşadıkları orman alanlarının yok oluşu ile birlikte avcı-toplayıcı Sabraslar eğlence sektöründe çalışmaya başlarlar. Günümüzde Sabraslar göçebe cambazlar, sihirbazlar ve panayırıncılar olarak geçimlerini sağlamakta; komşuları Sabraslara meslekleri dolayısıyla Mondapotta adını vermektedir.²⁸

Peripatetik avcı-toplayıcı geçişkenliği ile ilgili etnografik kayıtlara daha nadir de olsa Hindistan ve Afrika dışındaki başka coğrafyalarda rastlanılabilmektedir. Güney Sibiryalı halklarından olan Şorlar, coğrafi olarak Khakasiya Cumhuriyeti, Altay Cumhuriyeti ve Kemerovskaya Oblast'ta yaşarlar. Geleneksel olarak kabile birlikleri formunda örgütlenmişlerdir. Balıkçılık ve avcılık temel ekonomik etkinlikleri arasında yer almaktadır. Tamamlayıcı bir faaliyet olarak toplayıcılık da geçim stratejileri arasındadır. Ayrıca ilkel tekniklerle tarımla uğraşırlar. Şorların bir diğer temel ekonomik faaliyeti, onları bu çalışmanın genel amacı çerçevesinde son

²⁶ Daniel, Meshack, Kriss, Griffin, "Displacement and Forced Settlement: Gypsies in Tamilnadu", *Conversation and Mobile Indigenous Peoples* içinde, ed. Dawn Chatty, Marcus Colchester, (Oxford, Berghan Books, 2002), 261-276, s. 264.

²⁷ Jana Fortier, "The Ethnography of South Asian Foragers", *Annual Review of Anthropology*, 38, 2009, 99-114, s. 108.

²⁸ Aparna Rao, 2004, *a.g.e.*, s. 273.

derece önemli bir yere koymaktadır: Demircilik.²⁹ Bölgede yaşayan pek çok diğer yerli halkın arasında cevherden demir eritme bilgisine geleneksel kültürlerinin bir parçası olarak sahip olan sadece Şorlar ve Yakutlardır.³⁰ Şorlar, demircilik hünerleri ve kılıç, ok uçları, zırh, koşum gibi metal eşyaları çoban göçebeler tarafından kendilerine sunulabilecek ürünlerin karşılığında sunmaları ile önemli bir ün kazanmışlardır.³¹ Forsyth, onların Yenisey Kırgızları için yararlı “vassallar” olduklarını ifade eder. 17. yy başlarında Ruslar Altay-Sayan bölgesine girdiklerinde, Kırgızlar Şorları da kapsayan bir coğrafyadaki hâkim kabile federasyonu durumundadırlar.³² Rusların “demirci tatarlar” dediği Şorlar bu dönemde temel geçim stratejisi olarak demirciliği benimsemiş bir klanlar topluluğu durumundadır.³³ Bölgenin Ruslar tarafından istila edilmesinin ardından demircilik yapıları engellenince, temel geçim stratejileri avcılık ve balıkçılık haline gelir.³⁴ Şorlar 19. yy ortalarına kadar geleneksel klan düzenlerini koruyabilmişlerdir. Forsyth bunun klanlar arası evlilik yasağı (egzogami) ve ana yerli evliliğe ilişkin kalıntıları kapsadığını söylemektedir. Av bölgeleri klanlara göre parçalanmıştır.³⁵ Şorlar, avcı-toplayıcılık ve peripatetik stratejilerin arasındaki geçişkenliğin özgün bir örneği durumundadır. Geleneksel zanaatın icrası engellenince Şor topluluğunun avcı-toplayıcı stratejileri devreye sokması, bu iki adaptasyon biçimi arasında tek yanlı bir evrim süreci yerine ikili bir geçişkenliğin söz konusu olduğunu düşündürmektedir.

Arap yarımadasında karşımıza çıkan Sulubba peripatetikleri kadim bir topluluk olarak peripatetik stratejileri avcı-toplayıcı stratejilerle birlikte uygulamaya konulmasının çok tipik bir örneğini teşkil etmektedir. Öte yandan Sulubbaların, aşiret temelli yerli tabakalaşma sistemi içerisindeki konumları meselenin farklı bir boyutunu görmemize imkân tanımaktadır.

²⁹ Galina Diachkova, “Indigenous peoples of the North, Siberia and the Far East of the Russian Federation”, *Ansipra Bulletin*, 9, 2003, s. 15.

³⁰ James Forsyth, *A History of Peoples of Siberia*, (Cambridge: Cambridge University Press 1992), s. 124.

³¹ *A.g.e.*, s. 124.

³² *A.g.e.*

³³ Ronald Hutton, *Shamans*, (London: Carnegie Publishing 2001), s. 12.

³⁴ Sevvan Vainshtein, *Nomads of South Siberia*, (Cambridge: Cambridge University Press 1980), s. 254.

³⁵ James Forsyth, *a.g.e.*, s. 183.

Arap Yarımadası'nda yaşayan kabile toplulukları iki kategoriye ayrılmıştır. Bir tarafta üstünlük ve asalet iddiasındaki³⁶ Aniza, Şammar, Harb gibi kabileler bulunmaktadır.³⁷ Diğer tarafta ise Avazim, Raşayda ve Sulubba gibi asalet zincirinin dışında bırakılan kabileler yer alır. Tabakalaşmanın en altında ise Sulubbalar vardır.³⁸ Farklı gruplar arasında evlilik hoş görülmez. Söz konusu tabakalaşma sisteminde Bir asilin asil olmayanla evliliği ciddi bir skandala yol açmadan gerçekleşmemektedir.³⁹ Özellikle Sulubbalar örneğinde mekânsal kısıtlamalar da söz konusu olmakta, kasaba sınırları içerisine yerleşmelerine izin verilmediğinden kamplarını dış bölgelerde kurmaktadırlar.⁴⁰

Sulubbaların pek çok Arap kabilesinden farklı olarak büyük hayvan sürüleri yoktur. Nakliye aracı olarak eşeklerini kullanırlar.⁴¹ Çöldeki su kaynakları ve bölgenin yapısını çok iyi bilmektedirler.⁴² Nesilden nesile aktarılan bu bilgi Sulubbalar için önemli bir gelir kaynağının kapısını açar. Usta rehberler olarak uzun mesafe yolculuklarında çoban göçebe kabilelere rehberlik yaparak geçimlerini temin ederler.⁴³ Diğer taraftan Sulubbalar tarafından icra edilen mesleki faaliyetler çok çeşitlidir. Muhtelif kaynaklarda çömlekçilik,⁴⁴ demircilik,⁴⁵ halk hekimliği ve doğal kaynaklardan ilaç imalatı,⁴⁶ ağaç işleme,⁴⁷ veterinerlik⁴⁸ ve çöldeki kabileler arasında mesajcılık yaptıkları yazılıdır.⁴⁹ Müzik ve edebiyatla yakından ilgilidirler. Yerel ozanlar olarak Sulubbaların yazdıkları şiirlere Nebati şiiri

³⁶ Stig Stenslie, *Regime Stability in Saudi Arabia*, (Newyork: Routledge 2011), s. 52.

³⁷ Eveline van der Steen, *Near Eastern Tribal Societies During the Nineteenth Century*, (New York: Routledge) s. 168.

³⁸ *A.g.e.*, s. 52.

³⁹ *A.g.e.*

⁴⁰ Michael S. Casey, *The History of Kuwait*, (Westport: Greenwood Press 2007), s. 25.

⁴¹ A. Leachman, "A Journey to North-Eastern Arabia", *The Geographical Journal*, 37, 3, 1911, 265-274, s. 274.

⁴² *A.g.m.*, s. 274.

⁴³ Jibrail Jabbur S, *The Bedouins and The Desert Aspects of Nomadic Life in the Arab East*, (Newyork: State University of New York Press 1995), s. 441.

⁴⁴ Michael S Casey, *a.g.e.*, s. 25.

⁴⁵ Jibrail S Jabbur, *a.g.e.*, s. 427.

⁴⁶ *A.g.e.*

⁴⁷ *A.g.e.* s. 452.

⁴⁸ *A.g.e.*

⁴⁹ G. A Leachman, *a.g.m.*, s. 266.

adı verilmektedir.⁵⁰ Diğer taraftan Sulubbalar usta avcılardır. Gerek çölün doğal coğrafyasına gerekse de av tekniklerine hâkimiyetleri onlara zor koşullarda hayatta kalmalarını sağlayan büyük bir avantaj sunar.⁵¹

Sulubbaların geçimlerinin bir ayağını hem av hem de diğer göçebe kabileler ve çölü geçmek isteyenler için rehberliğin oluşturması bu çalışmanın genel çerçevesi içerisinde özel bir anlam taşımaktadır. Her iki durumda da doğal çevre ve doğal çevrenin bilgisine hâkimiyet peripatetik geçim stratejilerinin yanında uygulanabilecek bir ikame gelir avantajı sunmaktadır. Sulubbalar örneği aynı toplumun avcı-toplayıcı ve peripatetik geçim stratejilerini koşulların uygun olması halinde çok uzun dönemler boyunca birlikte sürdürebileceğini açık bir biçimde ortaya koymaktadır.

Sonuç itibarıyla etnografik veriler, genel itibarıyla avcı toplayıcı ve peripatetik stratejilerin arasındaki geçişkenliğin güncel bir olgu olarak varlığını koruduğunu göstermektedir. Avcı-toplayıcı stratejilerin sürdürülmesinin yakın dönemlere kadar mümkün olduğu doğal şartlara sahip olan coğrafyalarda avcı-toplayıcı grupların peripatetik toplumlar haline gelişi farklı biçimlerde kayıt altına alınmıştır. Başka alanlarda ise peripatetik grupların yer yer avcılık ve toplayıcılığı ek gelir kaynakları olarak uygulamaya soktukları yaygın bir biçimde izlenebilmektedir.

Tarihsel Kayıtlar

Avcı-toplayıcı stratejilerle peripatetik stratejiler arasındaki geçişkenlik nadir de olsa tarihi kayıtlara girmiştir. MS 400 yıllarında Hindistan'a gelen bir Çinli gezgin, bu bölgede yaşayan ve Hintlilerin Chandala adını verdiği bir grup insandan bahseder. Gezginin aktardığına göre Chandallalar hayvancılıkla uğraşmamakta, domuz ya da hindi beslememektedir. Geçimlerini ayıkladıkları deniz kabuklarını ya da avladıkları hayvanları satarak temin etmektedirler. Hindular onlara şeytan adam demekte, her türlü temastan kaçınmaya çalışmaktadırlar.⁵²

⁵⁰ Jibrail S Jabbur, *a.g.e.*, s. 456.

⁵¹ G. A Leachman, *a.g.m.*, s. 274.

⁵² Shylamla, *The Bhangi: A Sweeper Caste*, (Bombay: Popular Press 1992), ss. 13-14.

Buraya kadar Çinli gezginin aktardıkları doğal alanlarının daralması ya da ani nüfus artışı gibi nedenlerle komşu topluluklara orman ürünlerinin takasını yapmak zorunda kalan avcı-toplayıcı grupların genel profili ile uyum göstermektedir. Yaklaşık 200 yıl sonra Hindistan'a gelen bir başka Çinli gezginin aktardıkları ise bir öncekinden belirgin bir biçimde farklılık göstermektedir. MS 600'ler civarında Hindistan'a gelen gezgin Chandalar'ın yaptıkları işlerden bahsederken eğlence sektörünü, kasaplığı, balıkçılığı ve çöp toplayıcılığını sayar. Gezginin aktardıklarına göre Chandalar artık Hindularla aynı yerleşim bölgelerinde yaşamakta ne var ki Chandalar'ın konutları Hinduların konutlarından uzakta inşa edilmektedir.⁵³

İlk gezginin Hindistan'a vardığı tarihten sonra aradan geçen 200 yıl Chandalar'ın yaşamında ve komşu topluluklarla ilişkilerinde belirgin bir farklılaşma meydana getirmiştir. Eğlence sektörü, kasaplık ve çöp toplayıcılığı gibi hizmetlerin sunumu gibi peripatetik stratejiler benimseyen Chandalar avcılık ve ayıklanmış deniz kabuğu satışını bırakmışlardır. Kısmen de olsa balıkçılık peripatetik stratejilerle birlikte işleyen alternatif bir geçim aracı olarak düşünülebilir.

Kimi tarihsel kayıtlarda avcı-toplayıcı peripatetik stratejilerin geçişkenliği kabile toplumunun parçalanması ile bağlantılı bir biçimde ortaya konulmaktadır. Thompson eski Ege'de spesifik olarak belli faaliyetlerde uzmanlaşmış klanların varlığından bahsetmektedir. Geleneksel meslekleri şiir okumak olan Homerosoğulları, hekimler klanı Asklepiosoğulları, kâhinler klanı Krontidailer, lir çalan Euonesoğulları, Sparta'daki bütün habercilerin bir parçası olduğu Talhybiadai klanı gibi⁵⁴... Thompson'a göre kalanlar arasındaki bu işbölümü hayvan yetiştirme, toprağı işleme ve işbölümünün gelişmesiyle ortaya çıkar. Öncesinde temel ekonomik faaliyeti avcılık ve toplayıcılık olan kabile toplumu; çobanlık ve tarımın gelişmesiyle mesleki temelde farklılaşmış klanlardan müteşekkil bir hale gelmiştir.⁵⁵ Bu zanaat klanlarının peripatetik kavramsallaştırması çerçevesinde ele alınıp alınamayacağı başlı başına bir

⁵³ A.g.e., ss. 14-15.

⁵⁴ George Thompson, *Aiskylos ve Atina*, (İstanbul: Payel 1990), s. 65.

⁵⁵ A.g.e.

Peripatetik ve Avcı-Toplayıcı Stratejilerin Geçişkenliği

tartışma konusu oluşturmaktadır. Zira Thompson'un da vurguladığı üzere kimileri bu adlandırmaları gerçek mesleki faaliyetlere işaret etmeyen hayali tanımlamalar olarak değerlendirebilmektedir.⁵⁶

Avcı-toplayıcı peripatetik geçişkenliği ile ilgili kimi tarihsel kayıtlara ulaşılabilen bir diğer coğrafya Orta Asya'dır. Burada karşımıza çıkan veriler hem çeşitliliği hem de tarihlerinin bir döneminde peripatetik stratejileri benimseyen toplulukların sürekli bu noktaya saplanıp kalmak zorunda olmadıklarını göstermeleri itibarıyla son derece büyük bir önem taşımaktadır.

Çin kaynaklarına göre Hunların bakiyesi olan bir halk büyük bir saldırıya uğrar. Bu halkın bir parçası durumunda olan A-shih-nalardan beş yüz aile Ju-Janlara sığınmıştır. Kuşaklar boyunca Altay Dağları'nda yaşamış ve Ju-Janların demirci kulları olarak kalmışlardır.⁵⁷ Ju-Jan kağanı A-na-kuai'nin emriyle, A-shih-nalardan Bumin, Ju-Janların düşmanlarına karşı başarılı geçen bir sefere gider. Bu seferin sonunda A-na-kuai'den, başarısına karşılık olarak kızını istediğinde “Bu ne cüret, siz bizim demirci kölelerimizsiniz”⁵⁸ yanıtını alır. Divitçioğlu'nun deyişiyle “efsane tarihe” göre bu olay Bumin'in isyanına ve arkasından kendisini kağan ilan etmesine neden olmuştur.

Meselenin avcı-toplayıcıların peripatetik stratejileri benimsemesi bağlamında neden önemli olduğunu değerlendirebilmek için A-shih-na oğuşuna⁵⁹ biraz daha yakından bakmak yararlı olacaktır. Divitçioğlu ilgili Çin efsanelerinin analizinden yola çıkarak A-shih-naların önce toplayıcı-avcı-anasoylu-anaerkil; sonra avcı-demirci-anasoylu-anaerkil ve en son olarak göçebe çoban-anasoylu-ataerkil bir toplumsal örgütlenme biçimini

⁵⁶ *A.g.e.*, s. 66.

⁵⁷ Sencer Divitçioğlu, *Orta-Asya Türk İmparatorluğu*, (İstanbul: İmge 2005), s. 40.

⁵⁸ *A.g.e.*, s. 40.

⁵⁹ Antropoloji ve tarihte kabile toplumlarının sınıflandırılmasında kullanılan birimler meselesi her zaman ciddi bir tartışma konusu olmuş, farklı toplumlardaki bu birimler arasında ne gibi analogiler kurulabileceği literatürü her daim meşgul etmiştir. Clauson oğuşu, “kabile ya da klandan küçük, fakat aileden daha büyük nüfus birimine sahip olan, ilişki derecesi” olarak tanımlamaktadır. Bu aileler, aralarındaki yakınlık derecesini kaynak kullanımı ve güvenlik gerekçesiyle bir avantaja dönüştürmeyi temel alan bir örgütlenmedir. Divitçioğlu ise genel bir değerlendirmeden sonra oğuş kavramını kendi adına “aşiret” ya da “klan” terimleri ile eşdeğer gördüğünü ifade eder (Sencer Divitçioğlu, s. 159).

Egemen YILGÜR

izlediğini ileri sürer.⁶⁰ Bu değerlendirme doğruysa A-shih-na efsanesi avcı-toplayıcıların peripatetik stratejileri benimsemesine ilişkin son derece değerli bir örnek olarak ortaya çıkmaktadır. Avcı kökenden gelen bir halk, çoban-göçebe kabilelerin birleşmesinden oluşmuş tipik bir Orta Asya kabileler birliğine bağlı olarak, onlar için zanaat üretimi yapmaktadır. Bu açıklamalar çerçevesinde tipik peripatetik stratejileri yansıtan A-shih-naları peripatetik bir toplum olarak adlandırmak için geriye yalnızca bir adım kalmaktadır: Endogami.

Divitçioğlu'nun kendi analizini temellendirirken kullandığı efsaneler bu noktada da çok işlevsel olmaktadır. Ju-Jan hükümdarının kızını istediğinde, Bumin'e "Bu ne cüret, siz bizim demirci kölelerimiz değil misiniz?" demesi, söz konusu topluluklarla evlilik yapılmasının yaygın olmadığı ve kabul gören bir uygulama olmadığına işaret olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte Bumin bu teklifi kendisine götürdüğü sırada muhtemelen artık A-shih-na oğuşu ya peripatetik bir topluluk olmaktan bir biçimde çıkmış ve çoban-göçebe-savaşçı bir grup haline gelmiştir ya da oğuş kendi içerisinde parçalanarak, farklı uğraşları olan oğuşlar doğurmuş olabilir. Zira hem Bumin'in bir savaşçı olarak sefere yollanması hem de evlilik teklifi Ju-jan hükümdarı tarafından reddedilince Batı Wei Hükümdarı'nın kızıyla evlenebiliyor oluşu A-shih-naların artık farklı bir toplumsal örgütlenmeye sahip olduklarının işareti olarak kabul edilebilir. A-shih-nalarla aralarındaki sosyal sözleşme, eski bir güçler dengesine göre kurulmuş olan Ju-Jan'lar; geçmişte var olan bir "altyapının" doğal sonucu olan endogamik "üstüyaıyı" sürdürmekte ısrar etmiş, bunun bedelini ise belki de artık bir çoban göçebe kabilenin lideri olan Bumin ile birleşen Batı Wei Hükümdarı karşısında ağır bir yenilgi olarak ödemiş olabilirler.⁶¹ Daha sonrasında ise A-shih-nalar kuracakları kağanlığın hâkim oğuşu olmuşlardır.

Tarihsel kayıtlar etnografik kayıtlara göre nispeten daha belirsiz olsa da her halükarda bu göstergeler avcı-toplayıcı ve peripatetik stratejiler arasındaki geçişkenliğin yaygınlığını ve farklı tarihsel dönemlere yayıldığını ortaya koymaktadır. Binlerce yıl boyunca avcı-toplayıcı topluluklar şu veya

⁶⁰ *A.g.e.*, s. 37.

⁶¹ *A.g.e.*, s. 40.

bu nedenle mevcut geçim stratejilerini sürdüremedikleri anlarda peripatetik stratejileri benimseme tercihini yapabilmişlerdir.

Sonuç Yerine: Nihai Bir Soyutlamaya Doğru

Yukarıda özetlenen tarihi ve etnografik kayıtlarla Rao ve Bollig'in avcı-toplayıcı ve peripatetik geçişkenliği ile ilgili kuramsal çerçeveleri büyük ölçüde birbiriyle uyumludur. Buna rağmen mevcut olgusal veriler daha ileri bir soyutlama düzeyine geçiş imkânını da bünyesinde barındırmaktadır.

Çalışmanın bu bölümünde mevcut etnografik-tarihsel kayıtlardan ve söz konusu alanda daha önce geliştirilmiş kuramsal değerlendirmelerden hareketle avcı-toplayıcı ve peripatetik stratejilerin geçişkenliği ile ilgili bir model ortaya atılacaktır. Tüm bilimsel modeller gibi bu modelde etnografik ve tarihsel kayıtlarla sınanmalı, daha geniş olgusal malzemeyi açıklama yeteneğindeki ileri modellerle güncellenmelidir.

Hali hazırda dünya genelinde varlığını korumakta olan peripatetik kökenli nüfusun sosyal kaynaklarından biri avcı-toplayıcılardır. Bu noktadan hareketle tüm peripatetik grupların avcı-toplayıcı stratejileri bırakmaya zorlanmalarının ardından peripatetik stratejileri benimsediği ya da peripatetik nüfusun yegâne sosyal kaynağının avcı-toplayıcı gruplar olduğu genellemesi yapılamaz. Yine de söz konusu geçişkenlik ihmal edilemeyecek kadar önemli bir ilişki olarak ortaya çıkmaktadır. Avcı-toplayıcı grupların peripatetik stratejileri benimsemeleri ise onları doğal kaynaklarından koparan bir meydan okumaya karşı geliştirdikleri bir hayatta kalma çabası olarak görülmelidir.

Avcı-toplayıcı topluluklar doğal çevre ile uyumlu bir adaptasyon modelini örneklerler. Bu adaptasyonun devamlılığı için doğal çevre ile etkileşimin devam etmesi ön şarttır. Peripatetik stratejilerin ortaya çıkışı avcı-toplayıcı toplulukların doğal çevre ile irtibatlarının kesilmesi ve doğal çevredeki serbest kaynaklara ulaşmalarının tarımcı veya çoban göçebe topluluklar tarafından engellenmesinin ardından gerçekleşir. Eski avcı-toplayıcı gruplar en yakındaki doğal çevrede gıda üretmeye uygun doğal

kaynakların tarımcı ve çoban göçebelerin kontrolünde olması nedeniyle, Bollig'in haklı olarak vurguladığı üzere çoğunlukla tarım ve hayvancılık yapamazlar. Bu durum onları prekapitalist toplumlarda ana akım üretim süreçlerinden dışlanmış bir artı nüfus durumuna düşürür. Tek çıkış noktaları toplumsal kültürlerinin bir parçası durumundaki teknik bilgilerini komşu toplulukların ihtiyaç ve beklentileri doğrultusunda yeniden biçimlendirmek, tarımcı ve çoban göçebelerin ihtiyaç duydukları zanaat ve hizmetleri onlara sunmaktır.

Peripatetik gruplar ile çoban göçebe ve tarımcı topluluklar arasındaki ilişki bir tabakalaşma ilişkisidir. Avcı-toplayıcı grupların doğal kaynaklara erişimini kısıtlayan çoban göçebe veya tarımcı gruplar kendi gıdalarını üretme avantajına sahip topluluklar olarak üstün bir pozisyonadadır. Peripatetik gruplarca sunulan zanaat ve hizmetlere her ne kadar çoban göçebe ve tarımcı gruplar tarafından ihtiyaç duyulsa da bu durum doğal kaynaklara erişim imkânı olanlarla olmayanların eşit bir ilişki kurmaları için yeterli olmaz. Gıda ile kurduğu ilişki doğrudan olanlar, bu şekilde doğrudan bir ilişki kurmuş olmayanlara göre toplumsal tabakalaşmanın daha üst basamaklarında yer almaktadır. Sonuç itibarı ile Sulubbalların Arap aşiret tabakalaşması içerisindeki konumu kolaylıkla diğer peripatetik gruplar içerisinde genellenebilir. Son tahlilde zor yoluyla doğal kaynaklara erişimi kısıtlanan avcı-toplayıcılar, peripatetik stratejileri benimseyip söz konusu zoru uygulayan gruplarla ilişkiye girdiklerinde aralarında kurulan eşitsiz tabakalaşmayı temelde kabul etmiş olmakta, yeni işbölümünü dayatan grup dominant bir pozisyonda yer almaktadır.

Farklı tarihsel dönemlere ait kayıtlar, peripatetik stratejiler ve avcı-toplayıcılık arasındaki geçişkenliğin varlığını ortaya koymaktadır. Yukarıda modellendiği üzere yaygın eğilim avcı-toplayıcıların doğal kaynaklarından koparılmalarının ardından peripatetik stratejileri benimsemesi yönündedir. Ne var ki bu durum tek yanlı bir geçişkenlik ilişkisi olarak görülemez. Şorlar örneğinde peripatetik stratejileri bırakmaya zorlanan bir grubun avcı-toplayıcı stratejileri benimsemesinin mümkün olabildiği görülmektedir. Aynı şekilde A-shih-naların peripatetik stratejileri benimsemiş, üstelik bağımlı bir toplulukken zamanla savaşı-çoban bir kabileye dönüşmesi ve giderek

de Göktürk Kabile Federasyonu'nun çekirdeğini oluşturması peripatetik grupların özgün şartlarda farklılaşarak farklı adaptasyon biçimlerine yönelebileceğini göstermektedir. Peripatetik stratejileri benimseyerek en dezavantajlı tabakalaşma konumlarından birine yerleşen avcı-toplayıcılar sürekli bu konumlanmada kalmak zorunda olmadıkları gibi, uygun şartların bir araya gelmesi ile dominant gruplar haline de gelebilirler.

Yazılı tarihin ilk çağlarından itibaren günlük yaşamın bir parçası olmalarına rağmen peripatetik grupların sosyal bilimlerin sistemli bir inceleme alanı haline gelmesi daha önce de vurgulandığı üzere oldukça yeni bir durumdur. Buna karşılık peripatetik kavramsallaştırmasının gelişimi mevcut tarihsel ve etnografik malzemenin farklı bir açıdan değerlendirilmesine izin vermektedir. Bu çalışmada avcı-toplayıcı grupların peripatetik gruplara dönüşümünün yaygınlığı ortaya konulmuştur. Böylelikle avcı-toplayıcılıktan tarım ve çoban göçebe toplumsal örgütlenmeye geçen ve buna uygun bir toplumsal cinsiyet, otorite ve mülkiyet yapılanmasına ulaşan toplumsal kümelerle, avcı-toplayıcı geçim stratejilerinden peripatetik stratejilere geçen ve söz konusu değişimleri deneyimlememiş grupların karşılaşmaları çerçevesinde geliştirilebilecek yeni tartışmalar için bir zemin sunulmaya çalışılmaktadır. Gelecekte bu alanda yapılacak çalışmaların en büyük katkısı, peripatetik grupların insanlık tarihinin aktif özneleri olarak yeniden ele alınması ve söz konusu insan gruplarının güncel durumlarının daha derinlikli bir biçimde değerlendirilmesi olacaktır.

KAYNAKÇA

A. Leachman, "A Journey to North-Eastern Arabia", *The Geographical Journal*, 1911, 37, 3, 265-274.

Aparna Rao, "Strangers and Liminal Beings: Some Thoughts on Peripatetics, Insiders, and Outsiders in Southwest Asia", *Customary Strangers: New Perspectives on Peripatetic Peoples in the Middle East, Africa, and Asia* içinde, ed. Joseph C. Berland, Aparna Rao, (Londra: Praeger 2004), 269-299.

Egemen YILGÜR

-----, “The Concept of Peripatetics: An Introduction”, *The Other Nomads Peripatetic Minorities in Cross-Cultural Perspective* içinde, ed. Aparna Rao, (Köln: Böhlau-Verlag 1987), 1-34.

C. Christopher Taylor, “Dual Systems in Rwanda”, *Anthropological Theory*, 2004, 4, 353-371.

Daniel, Meshack, Kriss, Griffin, “Displacement and Forced Settlement: Gypsies in Tamilnadu”, *Conversation and Mobile Indiginous Peoples* içinde, ed. Dawn Chatty, Marcus Colchester, (Oxford: Berghan Books 2002), 261-276.

David C. King, *Cultures of the World: Rwanda*, (Tarytown: Marchell Cavendish Benchmark 2006).

Egemen Yılgür, “Geç-Peripatetik Roman Tütün İşçilerinde Ücretli İstihdam ve Politizasyon Deneyimleri”, *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2014.

Eveline van der Steen, *Near Eastern Tribal Societies During the Nineteenth Century*; (New York: Routledge).

Galina Diachkova, “Indigenous peoples of the North, Siberia and the Far East of the Russian Federation”, *Ansipra Bulletin*, 9, 2003.

George Thompson, *Aiskylos ve Atina*, (İstanbul: Payel 1990).

James Forsyth, *A History of Peoples of Siberia*, (Cambridge: Cambridge University Press 1992).

Jana Fortier, “The Ethnography of South Asian Foragers”, *Annual Review of Anthropology*, 38, 2009, 99-114.

Jibrail Jabbur S, *The Bedouins and The Desert Aspects of Nomadic Life in the Arab East*, (New York: State University of New York Press 1995)

Peripatetik ve Avcı-Toplayıcı Stratejilerin Geçişkenliği

Julius Adekunle, *Culture and Customs of Rwanda*, (Westport: Greenwood Press 2007).

Michael Bollig, “Hunters, Foragers, and Singing Smiths: The Metamorphoses Of Peripatetic Peoples In Africa”, *Customary Strangers: New Perspectives on Peripatetic Peoples in the Middle East, Africa, and Asia* içinde, ed. Joseph C. Berland, Aparna Rao, (Londra: Praeger 2004), 195-232.

-----, “Ethnic Relations and Spatial Mobility in Africa: a Review of the Peripatetic Niche”, *The Other Nomads Peripatetic Minorities in Cross-Cultural Perspective* içinde, ed. Aparna Rao, (Köln: Böhlau-Verlag 1987), 179-228.

Michael S. Casey, *The History of Kuwait*, (Westport: Greenwood Press 2007).

Philip Briggs, Janice Booth, *Rwanda*, (Bucks: Bradt 2009).

Ronald Hutton, *Shamans*, (London: Carnegie Publishing 2001).

Sencer Divitçioğlu, *Orta-Asya Türk İmparatorluğu*, (İstanbul: İmge 2005).

Sevvan Vainshtein, *Nomads of South Siberia*, (Cambridge: Cambridge University Press 1980).

Shylamla, *The Bhangi: A Sweeper Caste*, (Bombay: Popular Press 1992).

Stig Stenslie, *Regime Stability in Saudi Arabia*, (Newyork: Routledge 2011).

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:1
Sayı:1

T.C.
ÜSKÜDAR
ÜNİVERSİTESİ

22. Ulusal Sosyal Psikiyatri Kongresi

Tarih: 1 - 2 - 3 Eylül 2016

Yer: Üsküdar Üniversitesi

keşif
özgürlük
ister

www.sosyalpsikiyatri2016.com

**T.C.
ÜSKÜDAR
ÜNİVERSİTESİ**

İnsanı anlamaya bir adım daha...